9 E Isa 2
Anuz. de Istorie

STUDII ȘI CERCETĂRI DE

ISTORIE VECHE

2

ANUL XV

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

2

ANUL XV

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

APARE DE 4 ORI PE AN

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite Comitetului de redacție pe adresa: *str. I. C. Frimu, nr. 11, București.*

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

Tomul XV, nr. 2 1964

SUMAR

STUDII

Pag.

MARIA BITIRI, Aşezarea paleolitică de la Boineşti 167

K. HOREDT, Aşezarea fortificată de la Şeica Mică (raionul Mediaş) . . 187

ELENA BUSUIOC, Ceramica locală de uz casnic, din secolul al XIV-lea, de la Suceava (partea a II-a) 205

N. CONSTANTINESCU, Contribuţii arheologice asupra curţii domneşti din Tîrgovişte (sec. XIV—XVII) 225

DISCUŢII ŞI NOTE

SILVIA MARINESCU-BÎLCU, Unele probleme ale perioadei de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului din Moldova în lumina a trei morminte plane de înhumaţie descoperite la Tîrpeşti 241

SUZANA DIMITRIU, Tot despre data întemeierii Histriei 251

LUCIA ŢEPOSU-DAVID, O gemă de la Micia cu reprezentarea lui Harpocrate 257

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ 265

Rezumatele din SCIV 1/1964 267

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome XV, nº 2 1964

SOMMAIRE

ÉTUDES

	Page
MARIA BITIRI, L'établissement paléolithique de Boinești	167
K. HOREDT, L'établissement fortifié de Șeica Mică (district de Mediaș)	187
ELENA BUSUIOC, La céramique locale d'usage ménager du XIVe siècle à Suceava (IIe partie)	205
N. CONSTANTINESCU, Contributions archéologiques concernant la Cour princière de Tîrgoviște (XIVe—XVIIe siècles)	225

DISCUSSIONS ET NOTES

SILVIA MARINESCU-BÎLCU, Quelques problèmes de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze de Moldavie, à la lumière de trois tombes planes à inhumation découvertes à Tîrpești	241
SUZANA DIMITRIU, Toujours sur la date de la fondation d'Histria	251
LUCIA ȚEPOSU-DAVID, Une gemme de Micia représentant Harpocrate .	257
LISTE DES ABRÉVIATIONS UTILISÉES DANS LA REVUE	265
Résumés du SCIV 1/1964	267

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ
ПО
ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том XV, № 2 1964

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Стр.

МАРИЯ БИТИРИ, Палеолитическое поселение в Бойнешть 167
К. ХОРЕДТ, Укрепленное поселение в Шейка Микэ (р-н Медиаш) 187
ЕЛЕНА БУСУЙОК, Местная обиходная керамика XIV в. из Сучавы (вторая часть) 205
Н. КОНСТАНТИНЕСКУ, Археологические данные о «Княжеском дворе» в Тырговиште (XIV—XVII вв.) 225

ДИСКУССИИ И ЗАМЕТКИ

С. МАРИНЕСКУ-БЫЛКУ, О переходном периоде от неолита к бронзовому веку в Молдове в свете исследования трех бескурганных погребений с трупоположением, вскрытых в Тырпешти 241
С. ДИМИТРИУ, Снова к вопросу об основании Истрии 251
Л. ЦЕПОСУ-ДАВИД, Гемма из Мициии с изображением Гарпократа . . 257
СОКРАЩЕНИЯ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ЖУРНАЛЕ 265
Резюме из № 1/1964 267

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

AŞEZAREA PALEOLITICĂ DE LA BOINEŞTI

Aşezarea paleoltică de la Boineşti (comuna Bicsad, raionul Oaş, regiunea Maramureş) se află aproximativ la 1 km vest de satul cu acelaşi nume, pe capătul mai înalt (altitudine 215 m) al unui deal cunoscut sub numele de „Coasta Boineştilor".

Dealul e cuprins între rîurile Lechincioara şi Valea Rea, avînd axa longitudinală orientată de la nord-est la sud-vest. Coasta Boineştilor împreună cu dealurile Remetei vecine formează un fel de insulă înaltă în mijlocul bazinului oşenesc, reprezentînd probabil un martor eruptiv vulcanic, format din erupţiile terţiare ce s-au produs în vestul Carpaţilor Orientali.

Tuful vulcanic, care constituie baza acestei coaste, cu timpul s-a dezagregat parţial în partea superioară, acoperindu-se cu depuneri loessoidale, pe care s-a dezvoltat vegetaţia de stepă, silvostepă sau de pădure, alternînd, în funcţie de schimbările climatice, pînă în actual, cînd cu unele oscilaţii, a predominat pădurea. Regiunea bogată în vînat, cît şi părţile abrupte ale coastei şi apa aflată în imediata apropiere au atras oamenii paleolitici, care s-au instalat aici în mai multe rînduri în grupuri restrînse.

În vara anului 1957, cu prilejul verificării locurilor cu opal din jurul Bicsadului semnalate de Roşka Marton ca aparţinînd epocii pietrei cioplite, C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Elena Kovács au cercetat şi alte locuri din împrejurimi, a căror poziţie indica posibilitatea locuirii lor încă în vechime. Între obiectivele cercetate a fost şi Coasta Boineştilor, unde la suprafaţa solului, pe partea sa mai înaltă, au observat spărturi de silex şi opal, cu urme de cioplire intenţionată. Descoperirea acestor piese a dus la efectuarea unui sondaj de verificare în acest loc şi la descoperirea primei aşezări paleolitice cu două niveluri de locuire în această parte a ţării. Printr-un sondaj de 35 m² din 1957 s-au descoperit două straturi de cultură, primul fiind atribuit unui musterian final preszeletian şi al doilea unui aurignacian mijlociu [1].

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Elena Kovács, *Cercetările paleolitice din regiunea Baia Mare*, în *Materiale*, VI, 1959.

Fiind vorba de primele descoperiri paleolitice din ţinutul Oaşului aflate în poziţie stratigrafică, continuarea săpăturilor în anii următori s-a impus ca o necesitate ştiinţifică. Din considerentele de mai sus, în vara anului 1960 cercetările au fost reluate deschizîndu-se o suprafaţă de 75 m² şi descoperind prin aceasta un al treilea strat de cultură ce se suprapune straturilor musterian şi aurignacian. Atît poziţia stratigrafică, cît şi caracterul tipologic al inventarului litic permit atribuirea celui de-al treilea strat de cultură din aşezarea noastră culturii gravettiene. Prin această descoperire s-a stabilit pentru prima oară prezenţa culturii gravettiene în nord-vestul Transilvaniei, iar studierea materiei prime ce a stat la baza prelucrării armelor şi uneltelor de muncă, după cum şi caracterul tipologic vor permite să facem unele consideraţii privitoare la pătrunderea acestei culturi pe teritoriul ţării noastre.

În urma săpăturilor din 1960 şi 1962, suprafaţa totală deschisă însumează 125 m². Cele mai multe materiale au apărut în secţiunea deschisă în 1957 şi în cea de 5 × 4,30 din 1960, secţiuni care au cuprins centrul aşezării. Celelalte şanţuri şi sondaje amplasate în imediata lor apropiere au dat materiale mult mai puţine.

Demn de remarcat e faptul că toate cele trei niveluri de locuire au avut aceeaşi arie de răspîndire, cuprinzînd în general o suprafaţă de maximum 250 m².

Situaţia stratigrafică. Depunerile lutoase în care apar cele trei straturi de cultură paleolitică au o grosime redusă, datorită faptului că aşezarea era situată pe creasta mai înaltă a acestui deal — unde vînturile şi apele de şiroire au avut permanent o acţiune de deflaţie. Săpăturile de aici au fost duse în majoritate pînă la adîncimea de 0,80 m, cu excepţia sondajului din 1957, care parţial a fost adîncit pînă la 3 m, fără a se atinge însă stînca vie.

Stratul de jos, de culoare brună-roşcată puternică, bogat în oxizi de fier şi de mangan, s-a format prin dezagregarea masivului de tuf vulcanic, din care au rămas numeroşi bolovani de diferite mărimi în curs de măcinare şi începuturi de concentrare a bentonitei. Culoarea puternică roşie a acestui strat, dovadă a dezintegrării complexelor feroase, indică o fază climatică mai dulce, un interstadiu (W I — W II).

Stratul imediat superior e format din depuneri gălbuie-prăfoase, în acumularea cărora se poate vorbi şi de aportul eolian. Aceste depuneri sînt acoperite de un strat subţire, neregulat de sol cenuşiu-prăfos. Cele trei niveluri de locuire se concentrează pe o grosime ce nu depăşeşte 0,80 m. Datorită acestui fapt şi a jocului pe verticală în urma putrezirii rădăcinilor de copaci, a crăpăturilor naturale produse în pămînt, a lipsei unor straturi sterile intermediare între nivelurile de locuire paleolitică, o distincţie precisă stratigrafică între musterian, aurignacian şi gravettian nu se poate face. Totuşi, deşi cele trei straturi de cultură se suprapun direct şi se întrepătrund, putem preciza că, în linii generale, musterianul stă la bază, iar gravettianul se suprapune aurignacianului.

Depunerile galbene şi cenuşii-prăfoase aparţin probabil lui W II şi W III. Avîndu-se în vedere grosimea lor redusă, datorită unei permanente acţiuni de spălare ce s-a petrecut pe acest vîrf de deal, delimitarea şi

împărţirea stratigrafică precisă a acestor straturi nu este posibilă. Din punct de vedere cultural, în linii mari, aurignacianul mijlociu se dezvoltă în stratul galben-prăfos, iar gravettianul în cenuşiu-prăfos.

Dovezile locuirii paleolitice constau exclusiv din arme şi unelte cioplite din diferite roci, precum şi din numerose deşeuri de prelucrare.

În cei 125 m² de săpătură n-a apărut nici o urmă de vatră de foc amenajată, după cum n-au apărut nici resturi faunistice. Lipsa urmelor de foc în cele trei niveluri de locuire paleolitică nu ne convinge de faptul că oamenii care au vieţuit aici n-au folosit focul. În urma săpăturilor din diferite aşezări de terasă sau peşteri, atît musteriene, cît şi aurignaciene şi gravettiene, s-a constatat că focul amenajat în vetre speciale a însoţit întotdeauna aşezările oamenilor paleolitici [2]. Lipsa urmelor de foc în aşezarea cu mai multe etape de locuire de la Boineşti se poate explica numai prin poziţia sa pe acel vîrf de deal, de unde cenuşa şi cărbunii rămaşi au fost spulberaţi de vînturi şi spălaţi de ape. În ceea ce priveşte lipsa resturilor faunistice, aceasta se profilează ca o caracteristică aproape generală a aşezărilor noastre din paleoliticul superior de terasă, faptul explicîndu-se printr-o aciditate sporită a solului.

Materia primă. Înainte de a face unele consideraţii privind materia primă ce a stat la baza prelucrării uneltelor de muncă în fiecare etapă de locuire în parte, trebuie să menţionăm că, deşi cele trei straturi de cultură se suprapun şi cronologic se succedă, ele nu reprezintă o locuire şi o dezvoltare neîntreruptă. Fiecare dintre ele reprezintă urmele unui grup de vînători paleolitici ce au poposit aici, purtători ai unei anumite culturi, într-o anumită etapă de dezvoltare a paleoliticului. Fără îndoială că la venirea lor au adus unele unelte gata lucrate, continuînd să-şi făurească pe loc altele, pe măsura necesităţilor ce se iveau. Pentru prelucrarea acestora din urmă s-a folosit în general materia primă locală. Astfel piesele descoperite în stratul musterian sînt lucrate din opal de diferite nuanţe şi granulaţii, cremene şi cuarţit, roci ce se găsesc din abundenţă şi astăzi în albiile rîurilor care curg în apropierea coastei.

Alături de aceste roci, menţionăm apariţia într-un strat paleolitic pentru prima oară la noi în ţară, a tufului vulcanic folosit la prelucrarea uneltelor. Un vîrf de mînă, un răzuitor şi cîteva aşchii alcătuiesc dovada că această rocă putea fi folosită cu succes la făurirea uneltelor. Aici, ca şi în alte părţi, comunitatea musterienilor a folosit numai roci ce se aflau în imediata apropiere a aşezării. În paleoliticul superior însă, grupurile de aurignacieni şi gravettieni mai ales încep să se aprovizioneze cu materie primă de bună calitate adusă de la distanţe mari.

În stratul aurignacian mijlociu, alături de piesele caracteristice lucrate din rocile întîlnite şi în stratul de mai jos, s-au descoperit şi cîteva unelte din silex albastru-cenuşiu şi alb-gălbui cu granulaţie fină, care nu se găseşte în localitate. Puţinele exemplare ce ne stau la dispoziţie ar putea fi un bun indiciu asupra direcţiei de unde a venit grupul de oameni purtători ai unei tehnici lamelare înaintate, suprapunîndu-se resturilor de cultură materială musteriană tîrzie. Aceeaşi calitate de

[2] M. Bitiri, *Vetrele paleolitice în Romînia*, în *SCIV*, XII, 1961, 1.

silex am găsit-o în stratul aurignacian mijlociu din aşezarea descoperită în 1962 la Remetea, în apropiere de Boineşti.

În ceea ce priveşte materia primă folosită în cel de-al treilea strat de cultură atribuit gravettianului, rocile locale continuă să predomine. Alături de aceasta însă, în proporţii reduse sînt prezente silexul, rhiolitul şi obsidiana neagră-cenuşie, transparentă şi patinată. Prezenţa obsidianei într-un strat paleolitic este remarcată pentru prima dată la noi în ţară. În nordul Transilvaniei, unde sîntem într-o regiune vulcanică, aşezarea noastră nu apare ca un caz izolat, ci face parte din grupul de aşezări gravettiene cunoscute pe teritoriile imediat apropiate din R. P. Ungară şi R. S. Cehoslovacă, cum sînt regiunile Tokai şi Cejkov, unde obsidiana se găseşte în stare naturală.

Prezenţa silexului de bună calitate neîntîlnit în împrejurimi, a rhiolitului şi a obsidianei fumurii poate indica şi faptul că grupul de oameni purtători ai culturii gravettiene de aici se deplasau în căutarea unei materii prime de calitate superioară la distanţe mai mari, aşa cum s-a dovedit că au procedat grupurile paleolitice de pe valea Bistriţei care au adus cremenea cretacică din depozitele de pe Prut şi cei din Kostenki de pe Don, care aduceau asemenea materie primă din valea rîului Oskol[3], distanţe ce depăşesc 100 km.

Cît priveşte materialul litic tipic ce s-a descoperit în această aşezare, lucrat fie din materie primă locală, fie adus din alte părţi mai îndepărtate, vom încerca în cele ce urmează să-l descriem mai pe larg din fiecare strat în parte, avînd în vedere că e prima aşezare cu mai multe niveluri de locuire descoperită în această parte a ţării şi că suprafaţa ei e destul de restrînsă.

Stratul musterian, cuprins între 0,50—0,75 m adîncime de la suprafaţa actuală a solului, are o grosime de aproximativ 0,25 m. Din cele 200 de piese aflate în acest strat, numai 20% reprezintă piese caracteristice, restul sînt aşchii şi spărturi atipice provenite de la prelucrarea uneltelor.

Materialul tipic din acest strat de cultură reprezintă un amestec de piese lucrate într-o tehnică aşchiară evoluată, specifică musterianului superior, cu unelte lucrate în tehnică lamelară arhaică ce caracterizează începutul paleoliticului superior.

Între acestea putem deosebi nuclee, vîrfuri de mînă, aşchii, lame şi aşchii lamelare, răzuitoare înalte lucrate pe aşchii masive şi răzuitoare lucrate pe capăt de aşchii lamelare. Nucleele se împart în trei categorii, după cum urmează: nuclee discoidale bifaciale (fig. 2/1) avînd forma ovală, din care s-au desprins aşchii prin lovituri date din margine de jur împrejur; nuclee discoidale cu desprinderi de pe o singură faţă, cealaltă păstrînd cortexul natural. Alături de acestea, care sînt obişnuite pentru paleoliticul mijlociu, s-a descoperit un nucleu alungit (fig. 1/3) de 12 × × 8,2 × 2,3 cm din care s-au desprins aşchii lamelare lungi (fig. 2/5) din ambele capete, prin lovituri date pe planuri de lovire înclinate, anume

[3] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *К изучению палеолита Румынии*, în *SA*, 3, 1962, p. 125.; P. I. Boriskovski, *Кремневые мастерские в окрестностях Валуек на реке Оскол*, în *KSIA*, 82, 1961, p. 111.

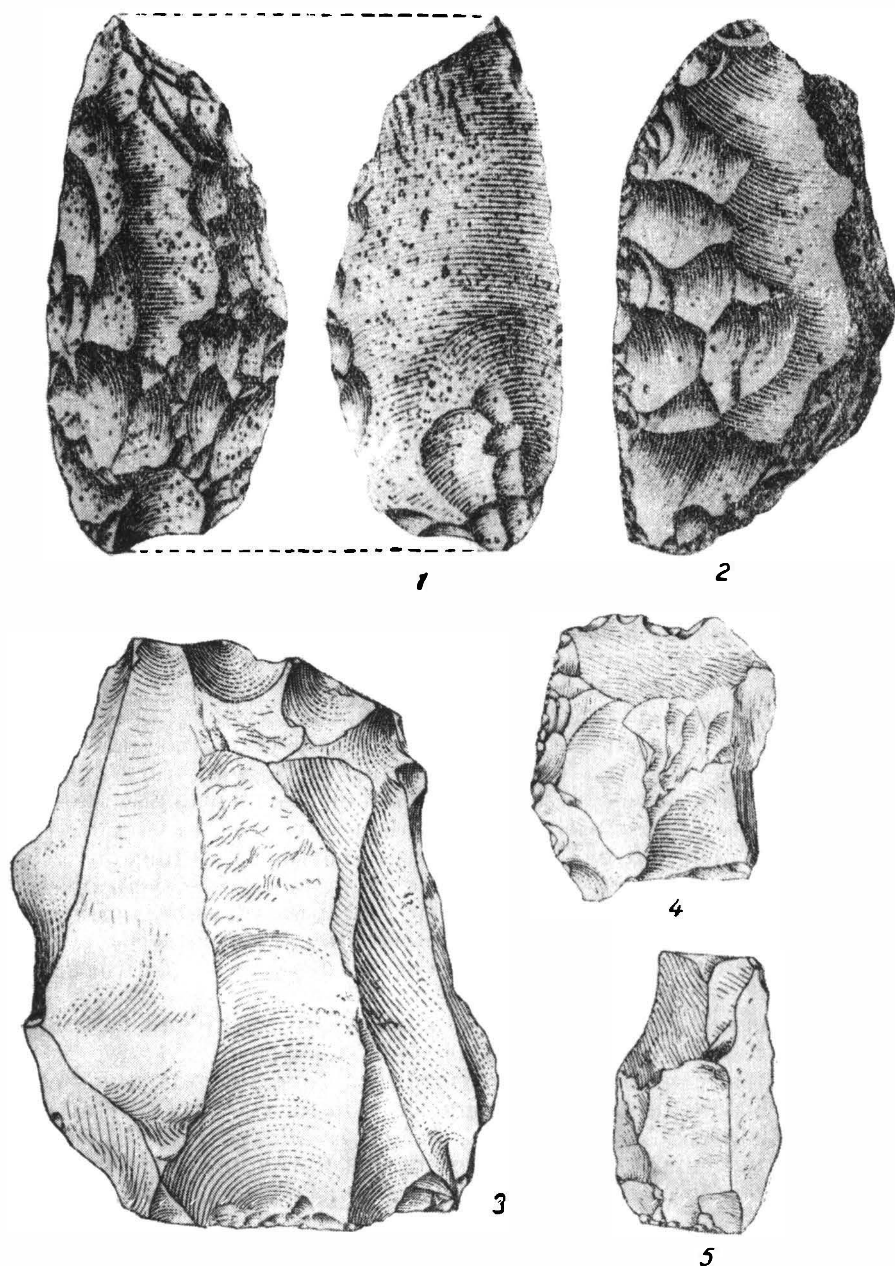

Fig. 1. — *Boinești*. Unelte din stratul musterian (1, 2, 4, 5 = mărime naturală; 3=2/3 din mărimea naturală).

pregătite. Desprinderile s-au făcut de pe o singură faţă, cealaltă păstrînd cortexul natural; un fragment de nucleu, care se apropie de cele prismatice specifice paleoliticului superior, poartă negativele mai multor desprinderi pe două treimi din suprafaţă, o treime fiind acoperită de cortexul natural. Acest nucleu a fost spart în vechime, probabil prin lovituri date intenţionat pentru reînnoirea planurilor de lovire. Tot în categoria nucleelor putem înscrie şi 9 bulgări de opal şi alte roci, care poartă negativele a numeroase încercări de a desprinde aşchii sau lame, dar care, din cauza constituţiei rocii, nu s-au pretat la asemenea desprinderi şi au fost abandonaţi. Între aceştia, un bulgăre poartă negativele cîtorva desprinderi ce s-au obţinut prin lovituri date de la ambele capete pe o singură faţă, cealaltă păstrînd crusta naturală. Planurile de lovire sînt formate din încercările de a desprinde aşchii de pe partea opusă. După aspectul său, pare a fi un nucleu ce tinde spre forma prismatică.

Ca unelte specifice musterianului de aici menţionăm vîrfurile de mînă, între care amintim în primul rînd un frumos vîrf cioplit dintr-o aşchie triunghiulară de 11 × 5 × 2,2 cm, din tuf vulcanic (fig. 1/1). Planul de lovire este mic, el fiind distrus în parte prin lovituri ce s-au dat pentru îndepărtarea bulbului de percuţie. Vîrful este ascuţit, iar marginile retuşate în trepte, dîndu-i uneltei o formă triunghiulară în secţiune.

Cel de-al doilea vîrf constă dintr-o aşchie triunghiulară de 6,7 × × 7,6 × 2,4 cm, avînd baza dreaptă naturală, fără a fi pregătită special, iar marginile ascuţite prin cioplituri bifaciale pe o latură şi prin îndreptări dorsoventrale pe cealaltă latură. Baza naturală dreaptă face unealta bună de ţinut în mînă în timpul folosirii (fig. 2/3).

Răzuitoarele, în număr de 16, în principal prezintă două categorii, şi anume: unele masive, lucrate pe aşchii, altele mai mici, lucrate pe aşchii lamelare. Între cele lucrate pe aşchii lamelare menţionăm un răzuitor musterian lucrat dintr-o aşchie de tuf vulcanic, cu forma ovală, de 11,3 × × 2,5 × 6 cm, purtînd pe o latură urmele spărturii naturale, iar cealaltă latură fiind ascuţită prin aşchieri mărunte în margine şi prin altele mai largi, în trepte pe suprafaţa uneltei (fig. 1/2); un răzuitor masiv, cioplit dintr-o aşchie nucleară de opal, are forma ovală, ascuţit pe o singură latură prin aşchieri în trepte. Alături de acestea sînt 7 răzuitoare înalte, realizate din aşchii masive de opal.

Răzuitoarele mici sînt lucrate pe capăt de aşchii lamelare şi lame, ele fiind întîlnite frecvent în paleoliticul superior (fig. 1/4).

O altă categorie de unelte o formează toporaşele de mînă cioplite din bulgări masivi de opal şi din nuclee care nu s-au mai pretat la desprinderea aşchiilor. Aceste unelte au fost realizate prin lovituri date alternativ la un capăt, desprinzînd aşchii mărunte din margine pe ambele feţe, formînd prin aceasta tăişul toporului. Asemenea piese au apărut pentru prima oară pe teritoriul ţării noastre în stratul musterian de la Baia de Fier [4], apoi la Ohaba-Ponor [5].

[4] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., *Şantierul arheologic Baia de Fier*, în *Materiale*, III, 1957.

[5] *Şantierul arheologic Cerna-Olt*, în *SCIV*, VI, 1–2, 1955.

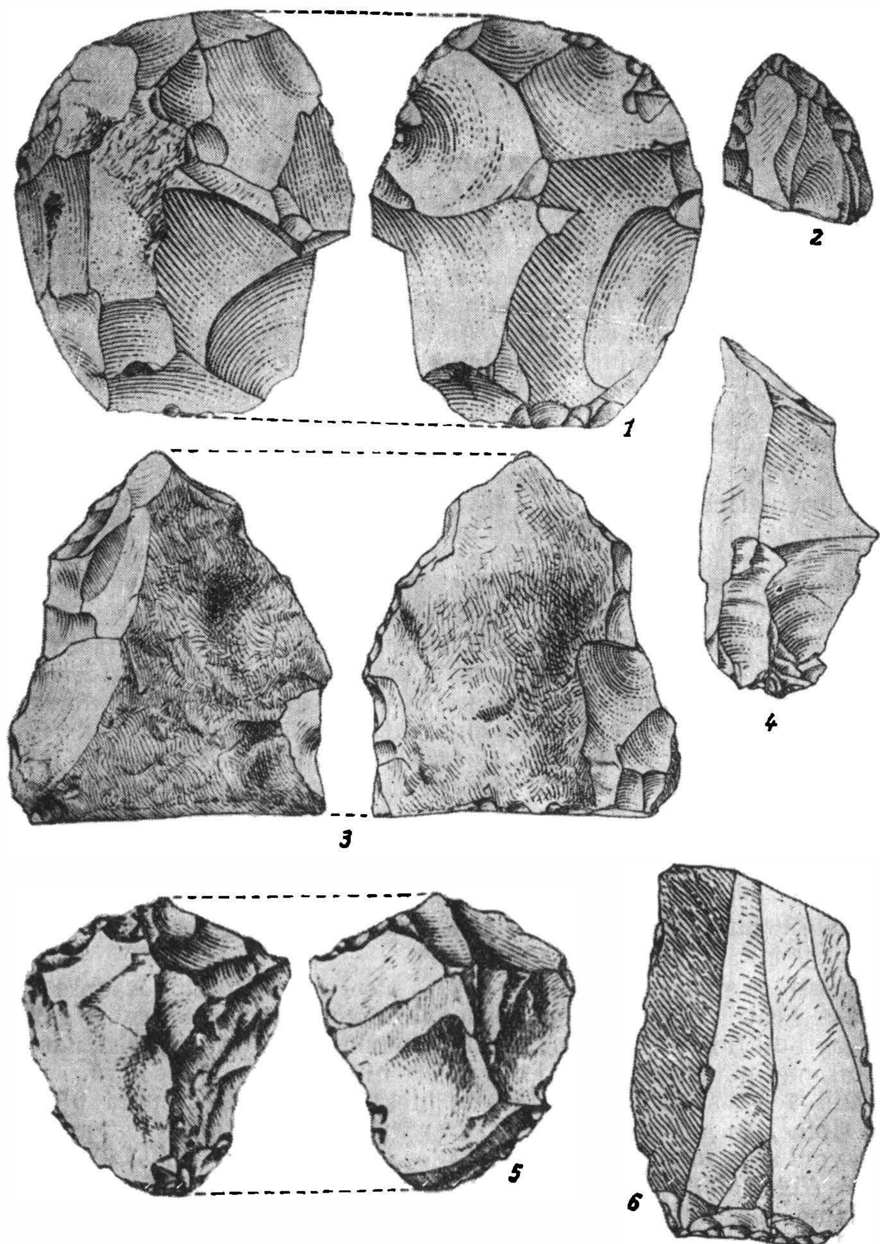

Fig. 2. — *Boineşti.* Unelte din stratul musterian (1,2, 4—6 = mărime naturală ; 3 = 2/3 din mărimea naturală).

Aşchiile sînt late, obişnuit în stare fragmentară, cu planul de lovire drept. Unele dintre ele au fost retuşate pe margini şi folosite ca vîrfuri de mînă sau răzuitoare. Între acestea menţionăm un vîrf de aşchie triunghiulară, plată, din gresie neagră. Latura dreaptă a fost ascuţită prin retuşe ventrodorsale, cealaltă păstrîndu-şi tăişul format prin desprinderea sa de la nucleu, putînd fi folosită ca vîrf de mînă şi ca răzuitor.

Alături de aşchiile plate întîlnim aşchii masive nucleare, în secţiune triunghiulară. Ele au planul de lovire drept, cîteodată înclinat. Important pentru aşezarea musteriană de aici şi pentru paleoliticul nostru în general este faptul că, alături de aceste aşchii masive, triunghiulare, întîlnim un număr de 15 lame şi aşchii lamelare, toate în stare fragmentară, lucrate din aceeaşi materie primă ca şi celelalte piese. Toate sînt simple, fără retuşuri marginale, făcînd excepţie un singur vîrf de lamă lucrat dintr-un silex de culoare galbenă-închisă de bună calitate şi care e retuşat pe ambele laturi (fig. 2/2). Chiar dacă unele din aceste fragmente de lame ar putea fi puse pe seama unor întrepătrunderi din stratul aurignacian, rămîne totuşi neîndoielnic faptul că musterienii de pe Coasta Boineştilor începuseră să detaşeze şi lame arhaice din nuclee alungite, care se apropiau de cele prismatice, cu planul de lovire special pregătit, fapt pe care ni-l confirmă nucleul alungit deosebit întru totul de cele discoidale. Tot aici avem şi un nucleu prismatic în stare fragmentară. Aceste două piese, prin dimensiunile şi poziţia lor stratigrafică (în plin strat musterian), nu mai pot fi puse pe seama pătrunderii de sus pe crăpături în musterian. Atît lamele şi aşchiile lamelare, ori răzuitoarele de diferite tipuri prezente în acest strat, unde predomină formele musteriene tipice, cît şi prezenţa nucleelor alungite trebuie interpretate ca un progres evident în domeniul cioplirii pietrei, progres ce se face observat mai ales în perioada de sfîrşit a paleoliticului mijlociu. În această fază de dezvoltare a societăţii primitive iau fiinţă treptat premisele trecerii la etapa următoare în dezvoltarea societăţii, la paleoliticul superior, a cărei caracteristică în domeniul cioplirii uneltelor este desprinderea lamelară.

Toate aceste forme de unelte noi, ca şi complexul general al materialelor de aici şi poziţia lor stratigrafică, permit încadrarea acestui strat în faza finală a musterianului nostru de terasă, fază de trecere de la paleoliticul mijlociu la paleoliticul superior.

Stratul următor, aurignacianul, se situează imediat deasupra musterianului, către sfîrşitul depunerilor brune-roşcate şi în solul galben-roşcat atribuit lui W II, W III. Aceste depuneri sînt foarte subţiri, datorită probabil unei puternice acţiuni de spălare din perioada respectivă.

Din acest strat provin 450 de piese, dintre care numai 9% sînt forme tipice. În general, ele pot fi împărţite în patru mari categorii, pe care le vom reda în ordinea frecvenţei lor : 1) lame (fig. 3/2—3,6) şi aşchii lamelare (fig. 4/6) ; 2) răzuitoare de diferite forme ; 3) burine şi 4) nuclee. După lame, care în general sînt simple, mai variate sînt răzuitoarele înalte (fig. 4/1—3), unele fiind lucrate pe capăt de lamă simplă fără retuşuri marginale, pe capăt de lamă retuşată pe ambele laturi, răzuitoare duble şi răzuitoare înalte lucrate pe aşchii masive şi nucleare. Cele lucrate pe lame şi aşchii lamelare pot fi şi ele, la rîndul lor, împărţite în două categorii,

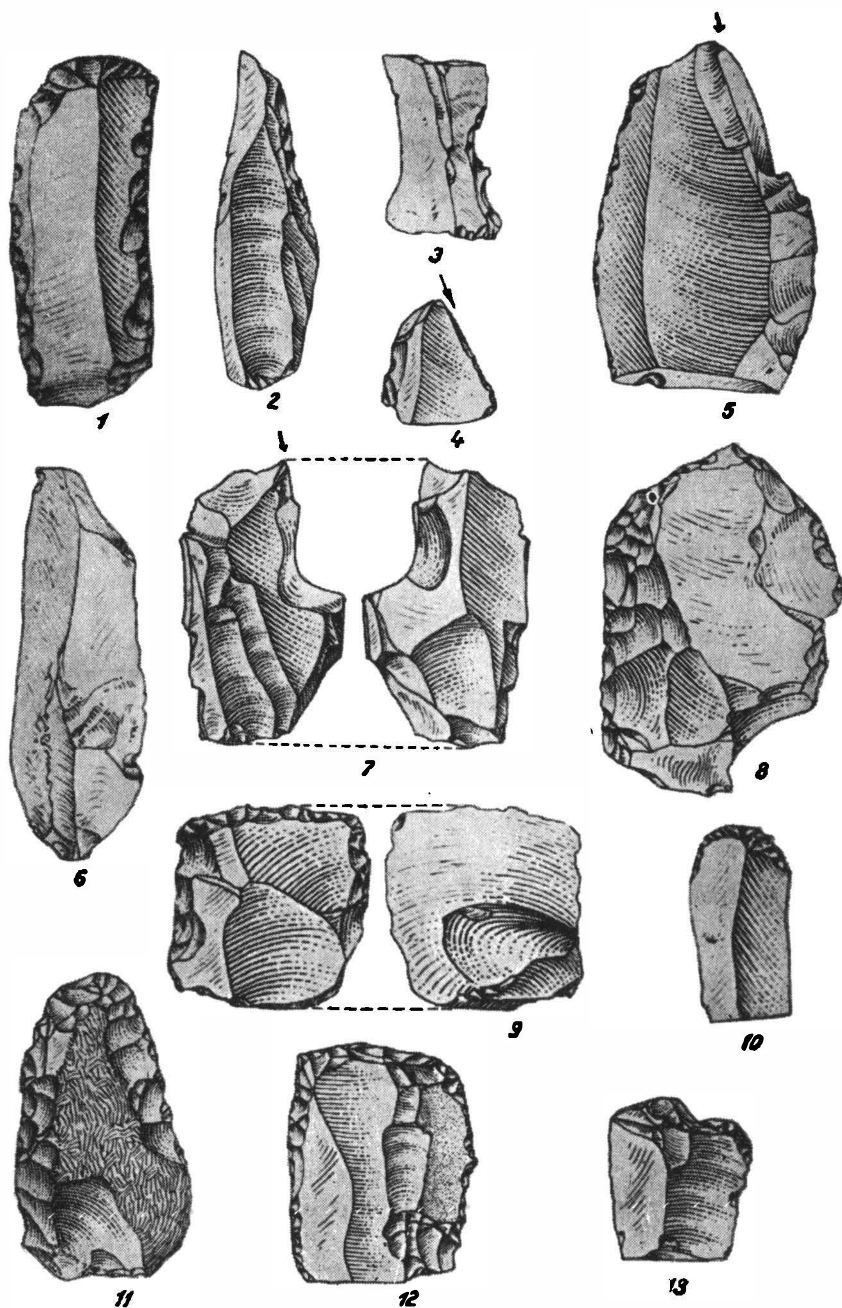

Fig. 3. — *Boinești*. Unelte din stratul aurignacian mijlociu (mărime naturală).

unele avînd partea activă ovală (fig. 4/4—5), altele, dreaptă (fig. 3/8—9, 11—12).

Între cele cu partea activă ovală, medii ca dimensiuni, unele sînt simple, pe capăt de lamă cu ambele laturi retuşate, altele sînt duble. Alte răzuitoare sînt mai mici, lucrate pe lamă în stare fragmentară.

Răzuitoarele cu partea activă dreaptă, din care menţionăm pe cele lucrate pe aşchii scurte retuşate pe trei părţi, toate trei putînd fi întrebuinţate ca părţi active. Dintr-o aşchie de opal avînd vîrful lat numai de 1 cm şi puţin rotunjit şi baza lată de 2,6 cm, prin retuşări marginale adînci în suprafaţa piesei s-a obţinut un răzuitor ce a putut fi folosit ca atare atît cu vîrful, cît şi cu ambele laturi. Un răzuitor cu o parte activă largă în formă semiovală, parţial fiind înalt, a fost obţinut prin retuşarea unei aşchii de gresie neagră-roşcată de 6,6 × 4,6 cm. Vîrful, înalt de 1,8 cm şi lat de 3,3 cm, a fost transformat într-un răzuitor înalt, aproape abrupt, ce poartă puternice urme de uzură. Latura stîngă, în continuare cu vîrful, este subţire şi de asemenea retuşată, obţinîndu-se prin aceasta un răzuitor ce a fost folosit din plin, aşa cum se poate conchide după ştirbiturile de uzură. Un alt răzuitor înalt a fost realizat pe o aşchie masivă de opal cu dimensiunile de 8 × 4 × 3 cm, în secţiune triunghiulară. Răzuitorul cu partea activă lată de 4,1 cm, înalt de 2,7 cm, a fost realizat prin patru desprinderi largi, obţinute prin lovituri date pe creasta aşchiei, şi poartă urme de uzură puternice. O bucată de opal galben-roşcat din care s-a încercat să se desprindă lame înguste a fost transformată într-un răzuitor înalt dublu. Primul şi cel mai caracteristic este înalt de 2,3 cm şi are partea activă lată de 2,5 cm, fiind obţinut prin desprinderi adînci, realizate prin lovituri date de la bază. Partea sa activă are ştirbituri de uzură. Celălalt e realizat prin trei desprinderi largi, posibil obţinute prin încercările de detaşare a lamelor de la nucleu, şi poartă mai multe ştirbituri de uzură.

Un bulgăre de opal din care s-au desprins mai multe lame înguste din marginea unui plan larg neregulat a fost folosit şi ca răzuitor înalt. Partea sa activă e largă, semicirculară, are 5 cm în diametru şi 4,2 cm înălţime. În ceea ce priveşte burinele ele sînt puţin numeroase. Acest tip de unealtă e reprezentat de un burin dublu, realizat de un nucleu avînd lungimea de 4,4 cm, de la care nu s-au mai putut desprinde alte lame (fig. 3/7). Prin două desprinderi de la vîrf şi alta de la bază s-a obţinut al doilea burin dublu, pe o aşchie lamelară cu latura stîngă tăioasă şi cu ştirbituri de uzură (fig. 3/5). Un al treilea burin a fost realizat pe vîrful unei lame cu latura stîngă retuşată (fig. 3/4). În timpul folosirii, unealta a fost spartă, păstrîndu-se doar vîrful lamei lung de 2 cm.

Remarcăm că, dacă celelalte forme de unelte au fost realizate pe diferite roci, toate trei burinele sînt lucrate pe bucăţi de silex albastru-vineţiu cu granulaţie mică, de bună calitate, rocă din care nu mai avem alte unelte aici, cu excepţia unei aşchii atipice, ce poartă la un capăt ştirbituri de folosire.

Nucleele tipice lipsesc în acest strat. Ele sînt reprezentate doar prin trei bulgări, doi de opal şi unul de silex galben-roşcat cu granulaţie mare. Toţi trei bulgării au mai multe negative de desprinderi lamelare

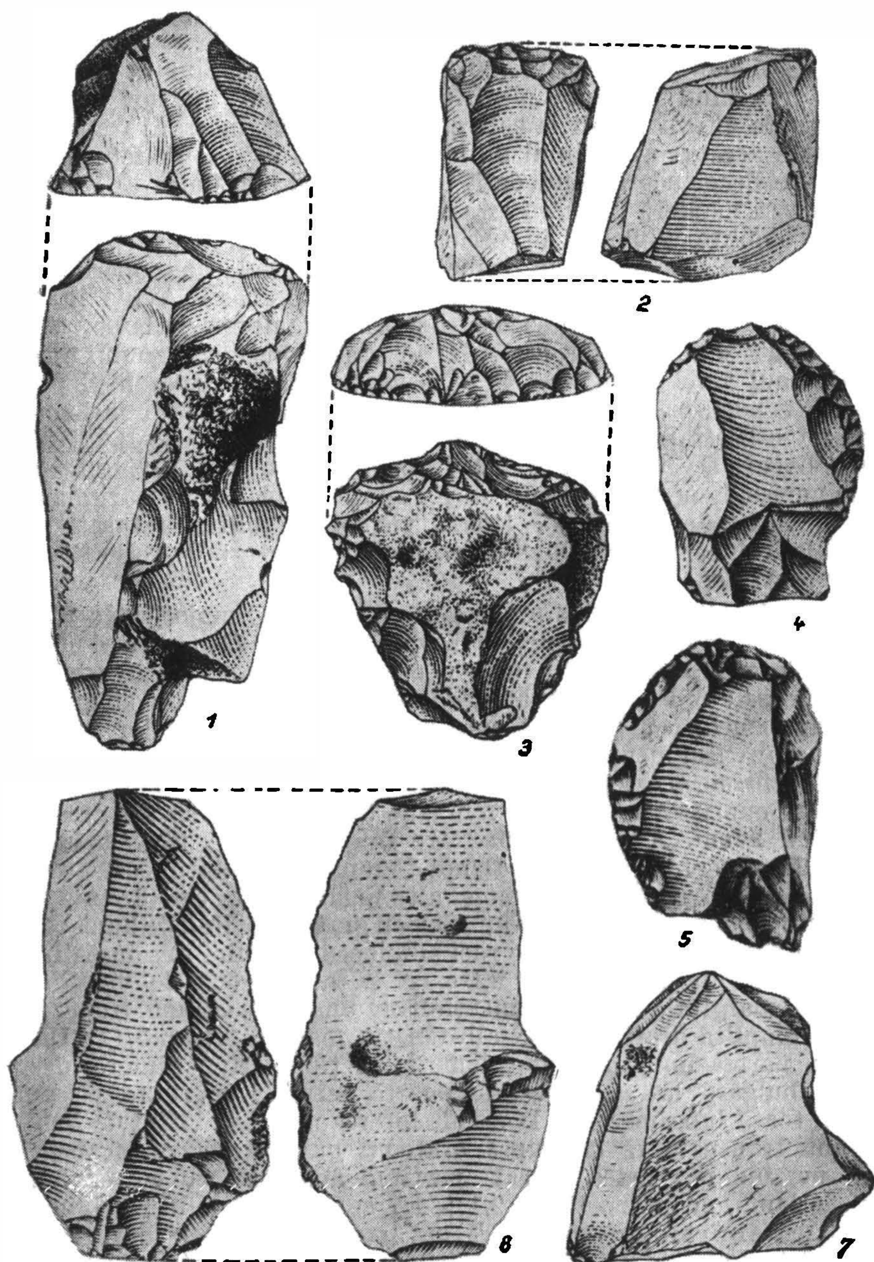

Fig. 4. — *Boinești.* Unelte din stratul aurignacian mijlociu (mărime naturală).

înguste, scurte, neregulate şi parţiale (fig. 4/7 şi 3/7). Roca nepretîndu-se la desprinderile dorite, bulgării au fost abandonaţi. Din aceleaşi motive (calitatea slabă a materiei prime), sînt reduse ca număr şi lamele drepte; puţinele care s-au putut obţine (20) în secţiune triunghiulară sînt în stare fragmentară, fiind utilizate probabil la maximum. Alături de acestea sînt prezente cîteva aşchii lamelare, de asemenea în stare fragmentară. Una dintre acestea are planul de lovire format din două feţe înclinate, lovitura de desprindere fiind dată la punctul de întîlnire al celor două feţe. Această manieră de lucru este o mărturie a persistenţei metodei mai vechi de cioplire a pietrei în perioadele mai tîrzii.

În general, acestea sînt principalele materiale descoperite în cel de-al doilea strat de cultură din aşezarea de la Boineşti. Avînd în vedere poziţia sa stratigrafică şi prezenţa răzuitoarelor duble pe lame, a răzuitoarelor înalte şi a burinelor, atribuim acest strat aurignacianului mijlociu.

Ultimul nivel de locuire de aici, gravettianul, situat în depunerile gălbui şi cenuşii-prăfoase, suprapune direct aurignacianul mijlociu. În raport cu celelalte două straturi de cultură inferioare, acest nivel este cel mai bogat. De aici provin 464 de piese dintre care 19% sînt unelte tipice: nuclee, lame medii şi microlitice simple, lame cu retuşuri marginale abrupte, răzuitoare de diferite tipuri, vîrfuri microlitice retuşate abrupt pe ambele laturi, un străpungător pe aşchie cu marginile retuşate, aşchii şi spărturi atipice.

Ca şi în alte aşezări din paleoliticul superior, majoritatea uneltelor tipice de aici o formează lamele, ele fiind în număr de 71. Cele mai numeroase sînt lamele neretuşate, între care deosebim mai multe categorii, după cum urmează: 6 lame cu planul de lovire drept într-un singur plan; 42 de lame medii cu tendinţe spre microlitizare, marea lor majoritate fiind în stare fragmentară; 14 lame cu evidente urme de ştirbituri de uzură. Alături de acestea menţionăm 8 lame microlitice înguste, a căror lăţime este cuprinsă între 5 şi 9 mm (fig. 5/1—5), lungimea unora din ele nedepăşind 2 cm. Altele sînt în stare fragmentară, astfel că lungimea lor iniţială nu poate fi stabilită. Demn de remarcat e faptul că, spre deosebire de celelalte categorii de lame şi alte unelte, 4 din cele 8 lame microlitice retuşate sînt cioplite dintr-un silex cu granulaţie fină de bună calitate, celelalte 4 fiind lucrate din alte roci silicioase fine, nici una însă din opal, rocă ce se întîlneşte frecvent între celelalte categorii de unelte. Între lamele cu marginile retuşate menţionăm una în secţiune trapezoidală, care este cioplită dintr-un silex alb-vineţiu foarte fin (fig. 5/11). Un fragment din partea bulbară a unei lame în secţiune triunghiulară, desprins dintr-un bulgăre de silex roşcat, poartă retuşuri mărunte pe ambele laturi în toată lungimea lor. Deosebit interes prezintă vîrful de lamă din obsidiană transparentă desprinsă dintr-un bulgăre nedecorticat în prealabil, purtînd pe partea dorsală porţiuni acoperite cu cortex natural. Vîrful de lamă, cu proporţii de 2,1 × 1,7 cm, este plat, în secţiune semiovală, lama din care a fost rupt făcînd parte din primele desprinderi de pe suprafaţa bulgărelui iniţial de obsidiană (fig. 5/6). Atît vîrful, cît şi laturile poartă retuşări de ascuţire. Alături de lamele retuşate care s-au păstrat întregi sau fragmentare, menţionăm o lamă cu laturile zimţate

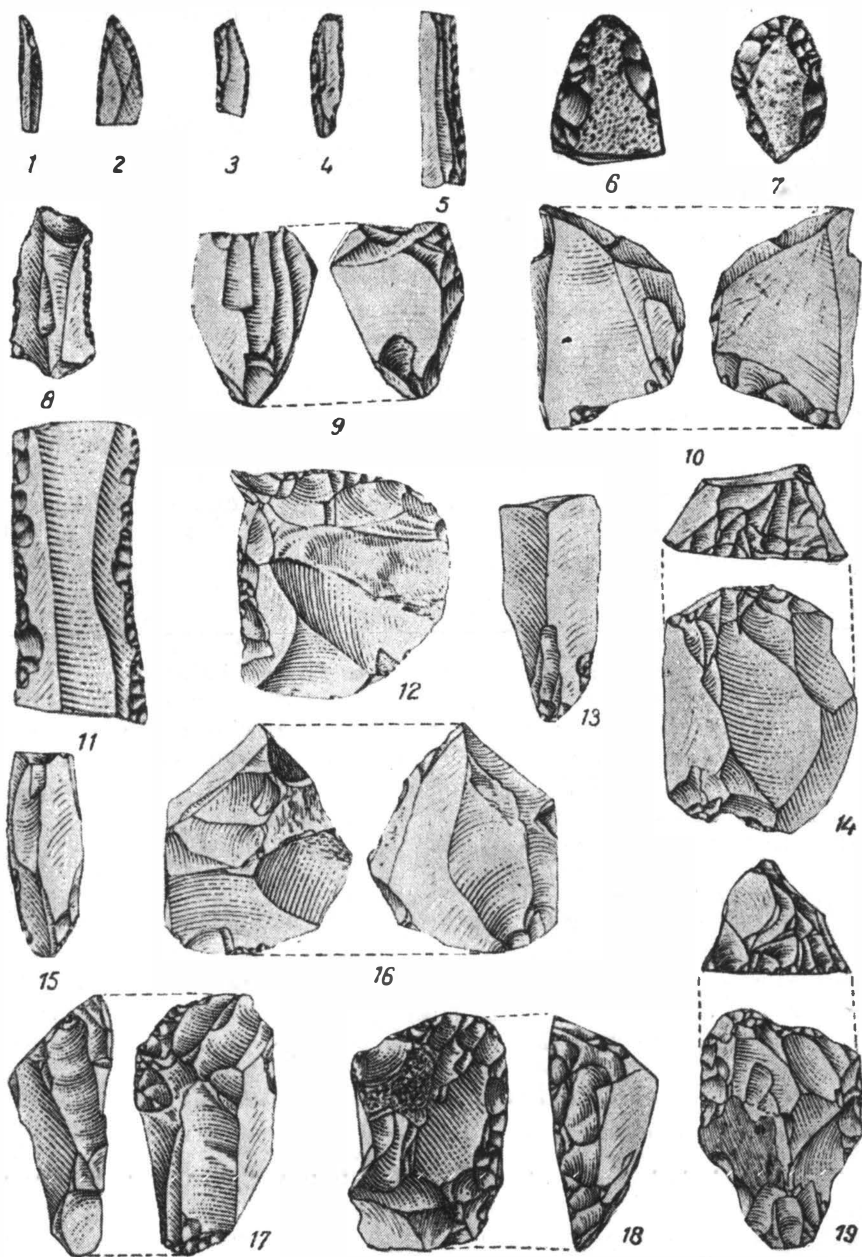

Fig. 5. — *Boinești.* Unelte din stratul gravettian (mărime naturală).

„ferăstrău”, cioplită dintr-un silex verzui (fig. 5/8). Latura stîngă, în toată lungimea ei, este retuşată şi prezintă din loc în loc mici adîncituri, formînd prin aceasta un număr de 11 dinţi. În aceeaşi manieră de lucru a fost prelucrată şi latura dreaptă pe 2/3 din lungimea sa.

Dintre lamele microlitice, două au una din laturi retuşată abrupt, cealaltă fiind tăiată simplu. Altele au fost retuşate abrupt pe ambele laturi, făcîndu-le prin aceasta vîrful ascuţit. Unele dintre ele sînt aşa de ascuţite, încît, fixate într-un mîner de lemn sau os, au putut fi folosite foarte bine ca sule pentru străpuns pieile de animale necesare confecţionării îmbrăcămintei şi acoperirii adăposturilor.

O categorie de unelte destul de numeroasă o formează răzuitoarele de diferite tipuri şi mărimi (fig. 5/7, 14, 18–19). O aşchie în formă triunghiulară, cu dimensiunile de 4,7 × 4,3 cm, a fost transformată prin retuşări aplicate pe toate cele trei laturi într-un răzuitor ce îmbină trei tipuri ale acestei categorii de unelte. Astfel, una din laturi (baza triunghiului) cu o lungime de 4,3 cm şi groasă de 1,3 cm a fost transformată într-un răzuitor înalt, a cărui parte activă poate fi împărţită în cinci sectoare lucrătoare exprimate prin trei proeminenţe rotunjite, între care două la colţuri şi alta centrală şi două adîncituri egal dispuse de o parte şi de alta a proeminenţei centrale, care poartă ştirbituri puternice de uzură. Latura stîngă pe o lungime de 3,8 cm este retuşată, formînd prin aceasta un răzuitor cu o parte activă subţire, ea putînd fi folosită şi la tăiat, nu numai la răzuit. Latura dreaptă este abruptă şi cu puternice urme de uzură. În felul acesta, pe o singură aşchie întîlnim răzuitorul înalt, răzuitorul plat şi pe cel de tip *à museau*. Probabil datorită bunei calităţi a materiei prime, unealta a fost folosită din plin, ea fiind puternic ştirbită pe toate laturile în urma intensei utilizări. Prezentînd mai departe răzuitoarele ce îmbină mai multe tipuri, amintim pe cel obţinut pe o aşchie fragmentară de opal negru-roşcat, avînd forma aproape dreptunghiulară. Pe unul din capetele mai înguste şi parţial (circa 2/3) din latura lungă, prin îndreptări speciale s-a obţinut un răzuitor înalt de 1,8 cm. La capătul opus şi pe restul aceleiaşi laturi lungi, cu ajutorul retuşei aplicate adînc în suprafaţa piesei s-a obţinut un răzuitor plat. În răzuitor înalt a fost transformat şi un nucleu din silex alb-vineţiu în stare fragmentară, care n-a mai putut fi folosit pentru desprinderea lamelor. Partea sa activă s-a putut obţine prin îndreptări ce s-au dat la capătul înalt de 1,6 cm. Dintr-o bucată de silex galben-vineţiu lungă de 3,7 cm şi groasă de 1,9 cm s-a realizat un răzuitor a cărui parte activă cuprinde marginea aşchiei de jur împrejur, ea marcîndu-se prin şase sectoare, trei proeminenţe, un fel de răzuitoare *à museau*, două adîncituri dispuse de o parte şi de alta a proeminenţei centrale şi o latură dreaptă ce uneşte cele două proeminenţe.

Alături de aceste piese care îmbină mai multe tipuri de răzuitor pe acelaşi exemplar — un specific al acestei aşezări, — sînt prezente şi alte cîteva răzuitoare realizate pe capăt de lamă, unelte ce pot fi întîlnite în diferite complexe ale paleoliticului superior, după cum şi un răzuitor microlitic oval (fig. 5/7) retuşat de jur împrejur. Cu totul deosebită şi fără analogii între uneltele provenite din alte aşezări paleolitice tîrzii de la

noi este o unealtă combinată, răzuitor şi străpungător, realizată pe o aşchie de gresie galben-verzuie. Ca plan de lovire pentru desprinderea de la bulgărele iniţial a slujit suprafaţa exterioară de pe care nu fusese înlăturat cortexul natural, acesta păstrîndu-se pe mica suprafaţă a planului. Unealta, cu dimensiunile de 3,6 × 3,5 cm, are două laturi drepte şi una curbată, nesocotind aici cea de-a patra latură, care e scurtă şi reprezintă planul de lovire. Cele două laturi drepte au fost retuşate şi transformate în răzuitoare, cel de pe latura stîngă puţin înalt şi puternic ştirbit prin folosire, cel de pe latura superioară plat şi realizat prin retuşe adînci în suprafaţa piesei. La intersecţia celor două laturi drepte, în colţul stîng, prin desprinderi mărunte s-a realizat vîrful străpungător bine ascuţit, avînd o lungime de 0,5 cm. Cea de-a treia latură rămasă, cu tăişul obţinut în urma desprinderii, prezintă numeroase ştirbiri de uzură (fig. 5/12).

Nucleele, în număr de 6, sînt în general atipice. Între acestea avem un nucleu microlitic din silex alb-vineţiu, rocă din care sînt cioplite şi parte din vîrfurile microlitice. Negativele desprinderilor sînt neregulate, prezente la ambele capete ale nucleului (fig. 5/9). Pe o porţiune mică se păstrează negativele a 6 desprinderi de lame microlitice. Un nucleu, masiv în comparaţie cu celelalte, are lungimea de 8,5 cm, şi poartă negativele cîtorva desprinderi lamelare din ambele capete. Datorită slabei calităţi a rocii şi faptului că puţinele încercări de desprindere n-au dat rezultatele dorite, bulgărele a fost abandonat. În aceeaşi situaţie sînt şi ceilalţi patru bulgări nucleiformi, mici ca dimensiune, pe suprafaţa cărora se păstrează numeroase negative de desprinderi arhaice. Doi dintre aceştia, după ce s-a constatat că nu pot sluji drept nuclee prin lovituri alterne la unul din capete, au fost transformaţi în unelte mici pentru tăiat şi despicat un fel de piese *ecaille* (dălţiţe).

Ca o ultimă categorie de unelte, deosebim cele două burine, între care unul nucleiform, realizat pe un nucleu epuizat din silex alb-vineţiu, cu granulaţii mari. Al doilea e obţinut prin două desprinderi, realizate prin lovituri date în colţul stîng al unei lame de silex negru cu mici pete cenuşii.

Acestea sînt piesele tipice care caracterizează cel de-al treilea nivel de locuire şi ultimul din aşezarea de la Boineşti. Restul de piese reprezintă aşchii şi deşeuri de prelucrare, prezente în orice altă aşezare paleolitică unde uneltele de muncă necesare activităţii zilnice a oamenilor primitivi, au fost cioplite pe locul aşezării.

Încercînd să facem încadrarea aşezării de la Boineşti între alte aşezări paleolitice descoperite la noi, constatăm că prin poziţia geogafică, condiţiile stratigrafice, aspectul şi materia primă folosită la confecţionarea armelor şi uneltelor aceasta se apropie mult de cele două aşezări (Şomoş I şi Şomoş II) descoperite în 1962 şi 1963 pe un deal apropiat în partea de nord-vest a satului Remetea Oaşului. Ca şi la Boineşti, aşezările de la Remetea sînt cu mai multe niveluri de locuire, reprezentînd urmele unor cete de vînători musterieni, aurignacieni şi gravettieni, care îşi ciopleau unelte de muncă pe locul aşezării, folosind în acest scop în special materia primă locală, ca şi silexul şi obsidiana aduse din alte locuri. Straturile de cultură se suprapun direct, fără a avea între ele straturi sterile

de pămînt care să le separe, ele reprezentînd însă stadii diferite în dezvoltarea culturilor paleolitice, şi nu au o dezvoltare locală continuă.

Dar dacă aşezarea de la Boineşti se aseamănă cu celelalte două de la Remetea, mergînd în unele privinţe pînă la identitate, grupul celor trei se deosebeşte tot atît de mult de aşezările cu mai multe straturi din peşterile Transilvaniei. În peşteri, musterianul cunoaşte o dezvoltare mai lungă, iar materia primă de bază pentru confecţionarea uneltelor o constituie cuarţitul şi, mai rar, silexul şi osul. În ceea ce priveşte straturile superioare ce aparţin paleoliticului superior, acestea sînt subţiri reprezentînd refugii temporare[6]. Piesele descoperite în aceste straturi sînt aşa de puţine, încît de multe ori încadrarea lor a fost făcută convenţional, avîndu-se în vedere elementele de bază — desprinderea lamelară şi poziţia stratigrafică.

Deşi zona munţilor vulcanici de pe teritoriul ţării noastre, cît şi din regiunile vecine ca Tokai în R. P. U. şi munţii Zemlin şi Cejkov în R.S.C., unde obsidiana se găseşte în stare naturală, nu sînt prea depărtate de locul peşterilor transilvănene, nici unul din grupurile de oameni paleolitici locuitori ai acestora n-au folosit obsidiana pentru făurirea uneltelor de muncă nici în musterian şi nici în paleoliticul superior.

Locuitorii Coastei Boineştilor se deosebesc de cei ai peşterilor şi prin felul lor de viaţă. Primii îşi duceau viaţa în aer liber, poposind pe acest vîrf de deal doar pentru perioade de timp relativ scurte, mutîndu-se apoi în alte locuri în căutarea vînatului mai bogat.

În regiunile imediat apropiate Oaşului nu se cunosc pînă în prezent aşezări paleolitice cu mai multe straturi de cultură aflate în aer liber. Cele mai multe s-au descoperit şi cercetat în valea Bistriţei şi valea Prutului în Moldova, depărtate şi izolate de Oaş prin lanţul carpatic. În aceste aşezări, caracterul culturii materiale se deosebeşte de cel al aşezărilor din Ţara Oaşului atît prin materia primă, cît şi prin diferite tipuri de unelte. E de ajuns să amintim că în aurignacianul inferior de la Cetăţica I Ceahlău, printre elementele musteriene ce se păstrează la începutul paleoliticului superior sînt prezente vîrfurile foliacee bifaciale, ceea ce lipseşte la Boineşti. Aurignacianului mijlociu din aceste părţi îi lipsesc diferitele forme de răzuitoare înalte, forme ce caracterizează aşezarea de la Boineşti.

Prin aceste tipuri de unelte, aşezările din Ţara Oaşului pot fi legate de cele descoperite în ultimii ani în Banat, aici fiind vorba de o regiune mai apropiată, aflată dincolo de Carpaţi, ca şi Ţara Oaşului, şi care, luate împreună, trebuie legate de paleoliticul din centrul Europei. Prin poziţia geografică, aspectul culturii materiale şi materia primă, paleoliticul de la Boineşti se apropie mai mult de aşezările descoperite în ultimii ani în regiunile imediat apropiate pe teritoriul R.P.U. şi R.S.C. Aşa sînt, de exemplu, aşezările-atelier Kechnec I—III în regiunea Košiče (R.S.C.), la circa 5 km de rîul Hornad, pe versantul răsăritean al dealului Davidky, la o altitudine de 229 m[7].

---

[6] C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu şi N. Harţuchi, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 44.

[7] L. Banesz, *Paleolitické stanice pri Kechneci*, în *SlovArh*, VII, 2, 1959; idem, *Paleolitické objekty z Kechneca III*, în *AR*, XIII, 1961.

Aşezările de la Kechnec au un singur strat de cultură, acesta reprezentînd un aurignacian mijlociu încadrat la sfîrşitul interstadiului W I - W II şi începutul stadiului W II. În inventarul lor se mai păstrează şi puţine elemente musteriene, pe care autorul le pune în legătură cu culturile mai vechi din Carpaţi.

Tehnica cioplirii uneltelor, prezenţa mai multor răzuitoare înalte şi lame retuşate, poziţia stratigrafică şi geografică, după cum şi unele roci folosite la cioplitul uneltelor, între care hornştainul şi obsidiana, permit încadrarea aurignacianului mijlociu de la Boineşti în aceeaşi grupă cu cele de la Kechnec. Alături de acestea poate fi pusă şi aşezarea de la Seňa[8], la 20 km sud de Kosiče, cu acelaşi aspect cultural şi încadrare geocronologică (W II).

Cît priveşte stratul de gravettian de la Boineşti, nici acesta nu rămîne izolat, mai ales în prezenţa obsidianei. În regiunea Trebişovului, pe dealul Tokai (R.S.C.), la o altitudine de aproximativ 165 m, s-au descoperit aşezări paleolitice, cunoscute sub numele de Cejkov I-III[9]. Principalele materiale în aceste aşezări constau în lame lungi şi subţiri, lame microlitice simple, răzuitoare pe lame — unele din ele înalte — lame dinţate, nuclee puţin caracteristice. Materia primă de bază o formează obsidiana, aceasta fiind o materie primă locală, aflată în masivul Zemlin, pe al cărui versant nordic se află Cejkov II—III. Din aceeaşi grupă face parte şi aşezarea Barca I[10], complex 1 şi 2, după cum şi aşezarea Arka din bazinul Hornadului[11] (R.P.U.).

Prin poziţia lor geografică, aspectele culturii materiale, materia primă şi alte considerente ce s-ar putea desprinde în urma unei analize amănunţite, făcută pe bază de comparări de materiale şi analize, aşezările mai sus amintite, după cum şi altele situate în preajma lor, formează o grupă regională specifică de aşezări paleolitice tîrzii, situată între Carpaţii noştri răsăriteni şi Carpaţii apuseni de pe teritoriul R.S.C. Grupuri de musterieni pătrunşi aici probabil din peşterile carpatice, după cum şi anumite grupuri de vînători paleolitici, purtători ai culturii aurignaciene în stadiul său mijlociu de dezvoltare, şi gravettieni — ultimii veniţi din regiunile mai apropiate ale Europei centrale, aducînd cu sine obsidiana de Tokai — au poposit pe rînd pe aceste dealuri.

Aşezarea de la Boineşti reprezintă urmele unor astfel de grupuri de vînători, aflaţi în continuă mişcare, în căutarea unor locuri unde condiţiile naturale le ofereau mai multe posibilităţi de hrană.

MARIA BITIRI

[8] L. Banesz, *Výskum paleolitickej staniče Seňa-Cintorin*, în *AR*, VIII, 1956.

[9] Idem, *Výskum paleolitickej staniče Cejkov I v roky 1961*, în *AR*, XIV 1962, p. 753, idem, *Cejkov II—III nové paleolitické staniče s obsidianovou industriou*, în *AR*, XI, 1959, p. 679.

[10] Prošek F., *Paleolitické sidelni objekty na nalezišti Barka*, I, în *AR*, VII, 1955.

[11] L. Vértes, *Ausgrabungen der altsteinzeitlichen Siedlung von Arka*, 1960—1961, în *Acta Arch-Budapesta*, 14, 1962, p. 143.

ПАЛЕОЛИТИЧЕСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ В БОЙНЕШТЬ

РЕЗЮМЕ

Вскрытое в 1957 г. поселение в Бойнештъ было раскопано в 1960 и 1962 гг. Раскопки выявили три горизонта палеолитического обитания.

Первый горизонт, залегший в красновато-бурых глинистых отложениях, богатых окисями железа и марганца, содержит исключительно каменные орудия и отщепы (дисковидные ядрища, ручные острия, скребки, отщепы и т.п.), отражающие технику изготовления, характерную для конца мустьерского времени. В состав литического инвентаря входят характерные для верхнего палеолита двусторонние, обитые, удлиненные ядрища и пластины, заставляющие считать поздний мустьер в Бойнештъ переходной фазой от среднего к верхнему палеолиту.

Второй горизонт обитания, залегающий в желтовато-пыльных отложениях, содержит ядрища, простые пластины и пластины с ретушью, высокие скребки. Стратиграфическое положение и характер литического инвентаря позволяют отнести этот слой к среднеориньякскому времени.

Третий горизонт непосредственно перекрывает среднеориньякский, залегая в верхней части желтовато-пыльных отложений и в серовато-пыльной почве. Следы материальной культуры заключаются в нуклеусах средней величины и микролитических пластинах, скребках разного типа, микролитических остриях с неровной ретушью, характерной для граветской культуры. Все три культурных горизонта тонки и непосредственно перекрываются.

Сырье, из которого изготовлены орудия труда, главным образом состоит из местных горных пород, собранных в долинах ближайших рек. Наряду с ними, однако, в среднеориньякском и граветском слоях в небольшом количестве встречаются орудия из кремня и обсидиана. Как и на остальных верхнепалеолитических поселениях на территории РНР, здесь не сохранилось останков фауны.

Три культурных горизонта в Бойнештъ представляют собой следы небольших групп первобытных людей, обитавших здесь недолго на различных этапах развития палеолита. Облик материальной культуры горизонтов поселения в Бойнештъ отличается от других до сих пор известных террасных поселений, особенно в Молдове, в долинах Бистрицы и Прута.

По своему географическому положению, сырью, облику материальной культуры и стратиграфическому положению трех культурных горизонтов, поселение в Бойнештъ имеет очень близкие аналогии на поселениях того же характера, вскрытых в ближайших соседних областях, на территории ЧССР и ВНР. Так, среднеориньякский горизонт в Бойнештъ можно включить в одну группу с открытиями в Кехнец и Сена (ЧССР), а граветский слой с поселениями в Чейкове I—III, Барце I (комплекс 1 и 2) (ЧССР) и Арке в бассейне Хорнада (ВНР).

Учитывая вышеизложенное, можно считать, что поселение в Бойнешть входит в характерную областную группу позднепалеолитических поселений, расположенную между восточными румынскими Карпатами и западными Карпатами на территории ЧССР.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Бойнешть. Орудия мустьерского слоя (1, 2, 4, 5 = нат. вел.; 3 = 2/3 нат. вел.).
Рис. 2. — Бойнешть. Орудия мустьерского слоя (1,2,4,6 = нат. вел.; 3 = 2/3 нат. вел.).
Рис. 3. — Бойнешть. Орудия среднеориньякского слоя (нат. вел.).
Рис. 4. — Бойнешть. Орудия среднеориньякского слоя (нат. вел.).
Рис. 5. — Бойнешть. Орудия граветского слоя (нат. вел.).

L'ÉTABLISSEMENT PALÉOLITHIQUE DE BOINEŞTI

RÉSUMÉ

L'établissement paléolithique de Boineşti, découvert en 1957 a été fouillé en 1960 et 1962; par ces fouilles on a mis au jour trois niveaux d'habitat paléolithique.

Le premier niveau, situé dans un dépôt argileux brun-rougeâtre, riche en oxydes de fer et manganèse est représenté exclusivement par du matériel lithique (nuclei discoïdes, pointes à main, racloirs, éclats, etc.) exécuté selon une technique caractérisant la fin du moustérien. Parmi l'inventaire lithique on compte quelques lames et nuclei allongés, à deux plans de frappe, spécifiques au paléolithique supérieur, fait qui nous détermine à considérer le moustérien tardif de Boineşti comme phase de transition du paléolithique moyen au paléolithique supérieur.

Le deuxième niveau, situé dans un dépôt poudreux jaune, consiste en nuclei, lames simples et à retouches, racloirs allongés. La position stratigraphique et le caractère de l'inventaire lithique permettent l'attribution de ce niveau à l'aurignacien moyen.

Le troisième niveau suit immédiatement à l'aurignacien moyen, se développant dans la partie supérieure des dépôts poudreux jaunes et dans le sol gris poudreux. Les restes de la civilisation matérielle sont : des nuclei, des lames moyennes et microlithiques, des racloirs de différents types, des pointes microlithiques à bord retouché, spécifiques à la culture gravettienne. Les trois niveaux sont minces et directement superposés.

La matière première principale utilisée à l'exécution des outils, est la roche locale provenant des vallées des rivières avoisinantes. Mais, dans les niveaux aurignacien moyen et gravettien on trouve, dans une moindre proportion, des outils en silex et en obsidienne. Tout comme ailleurs, dans d'autres établissements du paléolithique supérieur de notre pays, les restes animaux ne se sont pas conservés.

Les trois couches culturelles de Boineşti représentent les vestiges d'habitats de petits groupes de primitifs qui ont vécu à cet endroit pendant des courtes et diverses étapes du paléolithique.

Du point de vue de l'aspect de la culture matérielle, les trois niveaux de l'établissement de Boineşti sont différents des autres établissements de terasse, connus jusqu'à présent, en Moldavie surtout, dans la vallée de la Bistriţa et du Pruth.

Par leur position géographique, la matière première employée, l'aspect de la civilisation matérielle et la position stratigraphique, ces trois couches de Boineşti se raprochent plutôt des établissements du même caractère, découverts dans les régions proches, de la R.S.Č. et de la R.P.H. Ainsi, l'aurignacien moyen de Boineşti peut être encadré dans le même groupe que celui de Kechenec et Sèna (R.S.Č.), le gravettien ressemblant à celui des établissements de Cejkov I—III, Barca I (complexe 1 et 2) (R.S.Č.) et de Arka du bassin du Hornad (R.P.H.).

En tenant compte de ces considérations on peut conclure que l'établissement de Boineşti fait partie d'un groupe régional spécifique d'établissements paléolithiques tardifs, situé entre les Carpates orientales de notre pays et les Carpates occidentales du territoire de la R.S.Č.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Boineşti*. Outils provenant du niveau moustérien (1, 2, 4, 5 = grandeur naturelle, 3 = 2/3 de la grandeur naturelle).

Fig. 2. — *Boineşti*. Outils provenant du niveau moustérien (1, 2, 4—6 = grandeur naturelle ; 3 = 2/3 de la grandeur naturelle).

Fig. 3. — *Boineşti*. Outils provenant du niveau aurignacien moyen (grandeur naturelle)

Fig. 4. — *Boineşti*. Outils provenant du niveau aurignacien moyen (grandeur naturelle)

Fig. 5. — *Boineşti*. Outils provenant du niveau gravettien (grandeur naturelle).

AŞEZAREA FORTIFICATĂ DE LA ŞEICA MICĂ
(raionul Mediaş)

La jumătatea distanţei dintre Copşa Mică şi Şeica Mică se întinde în valea Tîrnavei Mari un promontoriu denumit „Cetate", care fiind orientat spre nord îngustează valea şi se ridică cu circa 30—40 m deasupra luncii rîului (fig. 1, 2). Dealul e acoperit de o pădure deasă, iar în lung îl traversează şoseaua naţională. Spre vest, către Tîrnava, dealul are pante abrupte care s-au format prin alunecări, pe cînd spre răsărit panta se termină într-o vale pe care numai în timp de ploaie o străbate un curs de apă. Spre sud promontoriul se leagă de şirul dealurilor ce însoţesc cursul Tîrnavei. La poale dealul măsoară în lăţime aproximativ 200 m, iar platoul uneori nu este mai lat decît 25 m. În lungime aşezarea fortificată are o extindere de circa 650 m. Prin configuraţia sa botul de deal prezintă un loc potrivit pentru o aşezare fortificată şi resturile de cultură materială, precum şi valurile şi şanţurile existente, dovedesc că în diferite perioade staţiunea a îndeplinit într-adevăr această funcţie, purtînd pe drept denumirea de „Cetate" (*Burg*).

Aşezarea este cunoscută de mai bine de o sută de ani din relatările lui M. J. Ackner şi S. Mökesch[1], iar informaţiile ulterioare despre acest loc nu fac decît să repete observaţiile acestora, fără să adauge ceva nou sau să se cunoască aşezarea din cercetări proprii pe teren. Materialele arheologice găsite aici în mod întîmplător în cursul deceniilor au fost donate, în majoritatea lor, Muzeului Brukenthal şi dau anumite indicaţii despre fazele de locuire reprezentate în aşezare[2].

În cadrul identificării şi cercetării aşezărilor hallstattiene din Transilvania s-au executat aici, în vara anului 1962, săpături de proporţii

---

[1] J. F. Neigebaur, *Dacien*..., 1851, p. 253—254, nr. 2—4, 8—9; M. J. Ackner, în *JCC*, I, 1856, p. 20, II, 1857, p. 95—96; S. Mökesch în *MCC*, II, 1857, p. 167; C. Gooss în *AVSL*, XIII, 1876, p. 307—308.

[2] Mulţumim şi pe această cale directorului N. Lupu şi lui I. Paul de la Muzeul Brukenthal că ne-au pus la dispoziţie fotografiile acestor obiecte şi au permis publicarea lor.

mai reduse pentru a lămuri caracterul şi compoziţia aşezării, iar rezultatele la care s-a ajuns, completate cu descoperirile mai vechi, sînt îndeajuns de interesante ca să justifice semnalarea lor, chiar dacă eventualele săpături viitoare vor putea să le completeze sau parţial să le modifice.

Pe teritoriul aşezării există resturile a şase linii deosebite de întărituri (fig. 3).

I. Prima linie, cea exterioară, situată cel mai la sud, este totodată cea mai lungă şi mai bine păstrată. Are lungimea de 180 m şi cuprinde

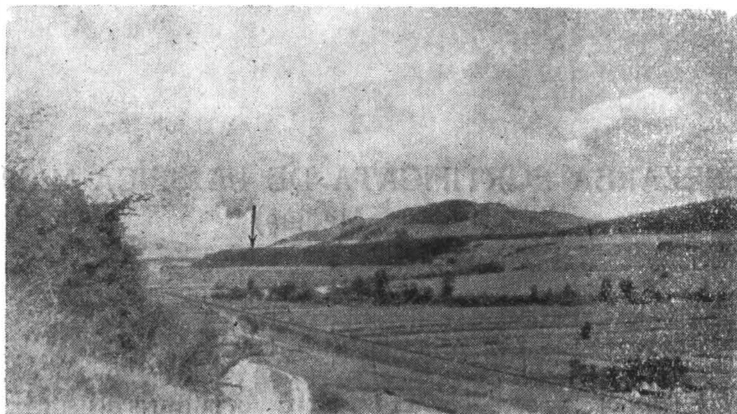

Fig. 1. — Aşezarea fortificată de lîngă Şeica Mică, văzută dinspre sud-vest.

lăţimea întregului deal, terminîndu-se doar la capătul de vest mai sus, într-unul dintre pereţii de alunecare. Înălţimea actuală a valului variază între 2 şi 3 m şi măsoară la bază 12—14 m, iar şanţul din faţa lui are dimensiuni aproximativ proporţionale valului, fiind lat de 11 m şi adînc de 2 m. Delimitarea conturului şanţului în peretele alunecării este dificilă, deoarece pămîntul galben de umplutură scurs de pe val nu se deosebeşte de pămîntul viu în care a fost adîncit şanţul.

II. La o distanţă de 145 m spre nord de prima linie urmează al doilea val, care se păstrează numai pe o lungime de 20 m. Este înalt de 3 m şi măsoară la bază 19 m. Şanţul se conturează pe suprafaţa terenului foarte slab şi s-a nivelat foarte mult.

III. A treia linie, la 250 m spre nord de prima linie, se recunoaşte mai greu şi dimensiunile ei nu pot fi delimitate fără o secţiune care să cuprindă complexul în întreaga sa lăţime. În secţiunea 8 se delimitează în profil resturile unui zid sec, care se remarcă şi în peretele pantei abrupte de pe marginea apuseană. În prelungirea liniei pe panta opusă, răsăriteană, coboară un şanţ pînă la capătul terasei laterale a liniei a V-a.

IV. La un interval de 310 m de prima linie se întinde un şanţ lat de aproximativ 20 m şi adînc de peste 4 m. Din cauza urcării terenului,

această linie se prezintă mai mult ca un şanţ şi numai la cele două capete ale şanţului pămîntul scos se conturează ca un val.

V. Pe cînd primele patru linii sînt transversale şi intersecţionează coama sau platoul, ultimele două apără latura lui răsăriteană şi sînt aşezate în panta dealului. Datorită acestei poziţii ele au dimensiuni mai reduse şi constau dintr-un şanţ, la care pămîntul scos a fost depus în faţă, formînd, spre deosebire de celelalte linii, valul în exteriorul şanţului. În prezent aceste linii au înfăţişarea unor terase şi numai din secţiune rezultă caracterul lor iniţial de val şi şanţ. Şanţul liniei a V-a are adîncimea de 1,50 m, rambleul valului măsoară la baza lui în lăţime 7 m şi în lungime, legînd capetele liniei a III-a şi a IV-a, circa 50 m.

VI. Aproximativ aceleaşi dimensiuni le are valul şi şanţul dintre linia I şi a II-a, care la fel se conturează ca o terasă avînd lungimea aproximativ de 80 m.

Cercetarea sistematică a acestor întărituri prin secţiuni ar putea să dea indicaţii mai precise despre dimensiunile şi, eventual, despre datarea lor. Asemenea lucrări ar cere însă un timp îndelungat şi fonduri considerabile, fără ca rezultatele să justifice întotdeauna eforturile depuse.

În lipsa acestor lucrări, care nu s-au putut face, datarea întăriturilor şi repartizarea lor la diferitele faze de locuire este dificilă şi comportă un anumit coeficient de nesiguranţă.

În cursul cercetărilor au fost săpate 10 secţiuni, dispuse pe întregul teritoriu al platoului.

1. În secţiunea de pe marginea interioară a valului I (10 × 1 m) au fost găsite numai fragmente ceramice de tip Moreşti din secolul al VI-lea e. n. La o adîncime de 0,90 m se întinde între metrii 1,70 şi 4,10 o dungă îngustă roşie, de arsură, iar între metrii 6,15 şi 7,35, la o adîncime de 0,50 m, o vatră clădită din pietre mici. Stratul de cultură a avut o culoare unitară galbenă şi nu s-au constatat nuanţări coloristice care ar indica existenţa unui bordei.

2. În secţiunea prin terasa laterală a liniei a VI-a (7,50 × 1 m) s-a delimitat, prin pămîntul său negru de umplutură, şanţul săpat în pantă, avînd adîncimea de 1,50 m. Mai greu de precizat este linia de despărţire dintre pămîntul depus în exteriorul şanţului, formînd valul, şi pămîntul viu de aceeaşi compoziţie şi culoare. Fragmentele ceramice din umplutura şanţului aparţin cu precădere tipului Moreşti. Aproape de suprafaţă a apărut şi tubul oblic de turnare al unei căni (fig. 5/15), aparţinînd unei forme extrem de caracteristice ceramicii secolului al VI-lea e. n.

3. Pe latura interioară a liniei a II-a s-a putut recunoaşte într-o secţiune (10 × 1 m), între metrii : 2,80 şi 5,30, la 1 m adîncime, fundul, unui bordei pe care s-au aflat îngrămădite cochilii de melci. Ceramica din secţiune este exclusiv hallstattiană. S-a găsit partea superioară a unui mare vas de provizii, cu butoni sub buză (fig. 6/5) şi buzele canelate ale unei ceşti şi ale unei farfurii, răsfrînte spre interior.

4. Pe punctul cel mai înalt al platoului au ieşit la iveală într-o secţiune (14 × 1 m) urme a patru perioade deosebite : cîteva fragmente aparţinînd

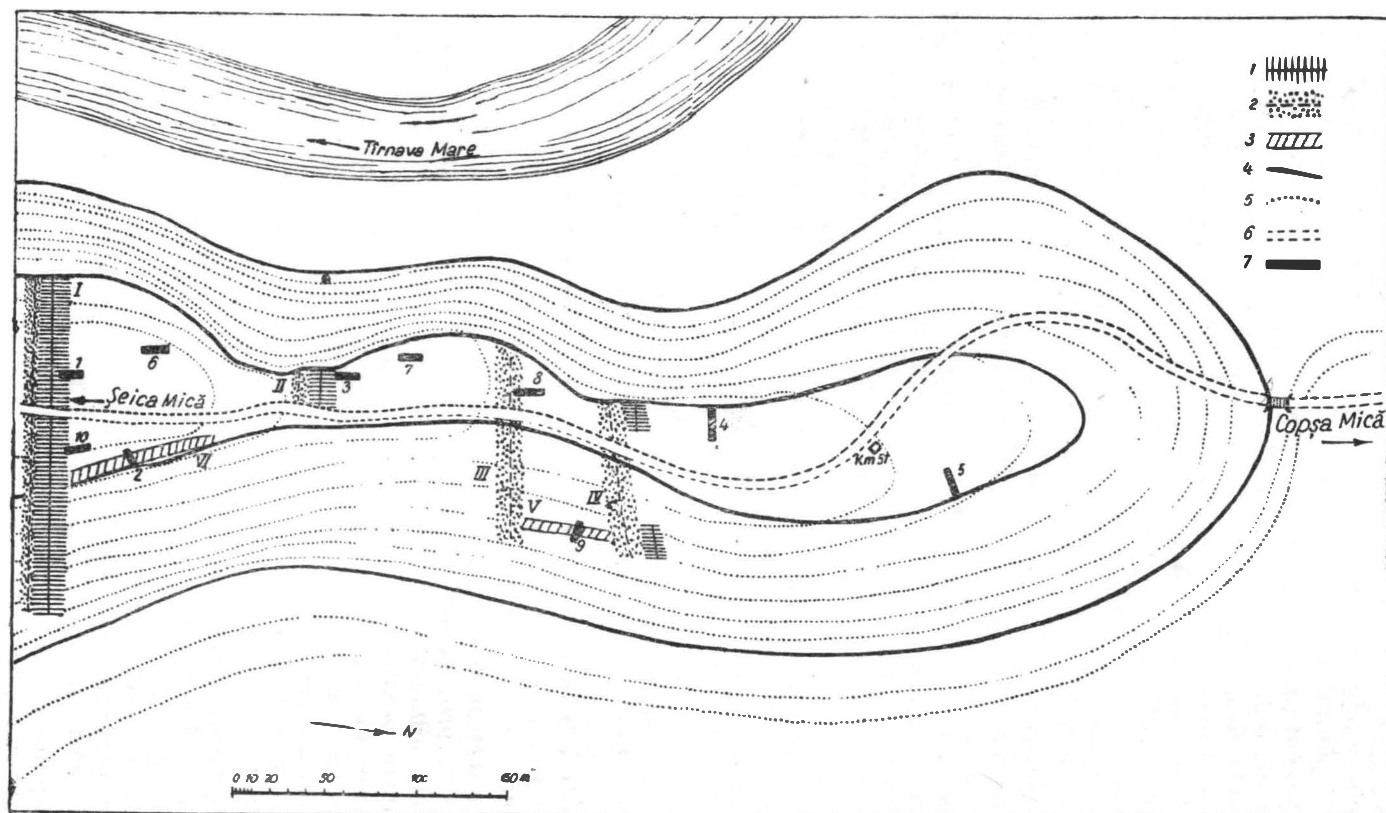

Fig. 2. — Schiţă de plan a aşezării fortificate de lingă Şeica Mică. *1* valuri; *2*, şanţuri; *3*, valuri şi şanţuri laterale terasate; *4*, poalcle dealului şi marginea platoului; *5*, curbe de nivel; *6*, şoseaua naţională; *7*, secţiuni.

culturii Wietenberg şi perioadei hallstattiene, fragmentul unei ţigle romane şi fundul unui vas din secolul al VI-lea e. n. La adîncimea de 0,50 m se întinde un strat de pietriş şi de pietre, care ar putea să indice traseul drumului mai vechi folosit înaintea construirii şoselei actuale sau să facă parte dintr-o construcţie anterioară (romană? medievală?), a cărei existenţă se poate presupune aici.

5. Secţiunea din partea nord-estică a platoului (15 × 1 m) conţine exclusiv ceramică dacică din Latène-ul tîrziu (fig. 5/9—12), lucrată cu mîna, dar se întîlnesc şi rare fragmente cenuşii lucrate la roată. Majoritatea ceramicii s-a găsit într-o groapă rotundă, de 1,65 m adîncime, avînd diametrul de 1,60 m.

6. În secţiunea plasată între primele două linii de fortificaţie (11 × 1 m) erau puţine fragmente ceramice, aparţinînd toate secolului al VI-lea e. n. Stratul de cultură încetează la adîncimea de 0,30 m.

7. O situaţie asemănătoare s-a constatat în secţiunea dintre linia a II-a şi a III-a (10×1 m). Stratul de cultură are grosimea de 0,40 m, resturile ceramice sînt rare, datînd din perioada hallstattiană şi din secolul al al VI-lea e. n.

8. Spre deosebire de celelalte secţiuni, în cea trasată pe limita interioară a liniei a III-a s-a sesizat un strat masiv din perioada hallstattiană, gros uneori pînă la 1,60 m. Locuirea intensă a aşezării hallstattiene se întinde prin urmare pe gîtul îngust al platoului numai pînă la această linie. Profilul nu este clar şi ar fi trebuit continuat pe întreaga lăţime a liniei şi verificat printr-o a doua secţiune de control. Totuşi, în profil, chiar aşa incomplet cum este, se recunoaşte pe o distanţă de 6 m începutul unui val, ridicîndu-se în secţiune pînă la 0,80 m grosime. De asemenea, s-au constatat resturile unui zid sec, lat de 1 m, de care se leagă spre interior urme de arsură.

9. Secţiunea a fost trasată prin terasa laterală a pantei răsăritene (8 × 1 m) şi a indicat, întocmai ca secţiunea a II-a, existenţa unui şanţ adînc de 1,50 m şi lat de 7 m, cu valul în exterior, compus din pămîntul scos din şanţ. Pentru cazul că s-ar adeveri observaţia că de la 0—0,75 m adîncime fragmentele ceramice de tip Moreşti sînt mai frecvente şi de la 0,75 m în jos se inversează situaţia, în sensul înmulţirii cioburilor hallstattiene, această constatare ar putea să reprezinte un indiciu că şanţurile laterale au fost săpate, eventual, încă în perioada hallstattiană.

10. În secţiunea de lîngă valul I, spre est de şosea (10 × 1 m), nu au fost sesizate urme de locuire sau fragmente ceramice.

Cu toată amploarea redusă a sondajelor, faţă de întinderea considerabilă a aşezării, observaţiile făcute, împreună cu descoperirile întîmplătoare mai vechi, permit să se reconstituie principalele etape de locuire ale aşezării. Dintre cele şase faze care s-au putut stabili, cea de-a doua şi a cincea reprezintă, prin problemele pe care le ridică, cel mai mult interes.

Din epoca bronzului datează cîteva fragmente aparţinînd culturii Wietenberg (fig. 5/1—3), care au fost descoperite pe terenul cel mai ridicat al platoului, spre nord de linia a IV-a. Ele sînt însă prea rare şi izolate pentru a trage concluzii mai ample pe baza lor. În orice caz, locuirea aşezării în epoca bronzului nu trecea, spre sud, dincolo de linia a IV-a şi n-ar

fi exclus ca chiar începuturile şanţului, adîncit ulterior, să dateze încă din această perioadă.

Cu mult mai numeroase şi mai importante sînt materialele din perioada hallstattiană. Înaintînd spre sud pe teritoriul aşezării, cantitatea

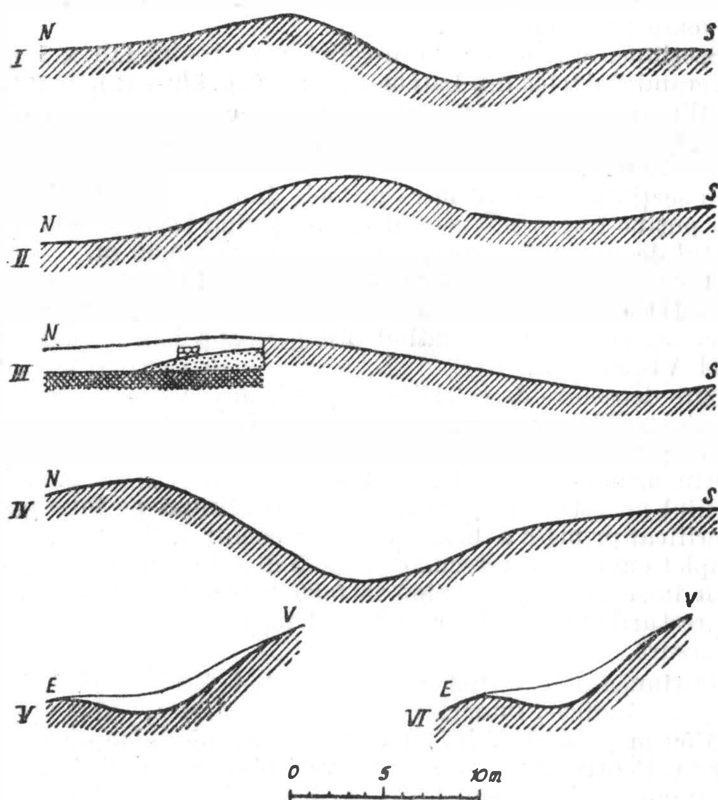

Fig. 3. — Profilurile celor şase linii de fortificaţie.

lor scade şi între primele două linii sînt destul de rare. Cu toată varietatea formelor, a ornamentaţiei şi a facturii, ceramica datează din aceeaşi epocă. Dintre forme se poate menţiona oala cu un profil simplu, avînd pe buză sau pe umăr brîie crestate, care în patru locuri formează proeminenţe de diferite forme (fig. 5/8 ; 6/1, 2,4 ; 7/12). Uneori acestea sînt aşezate vertical (fig. 6/4 ; 7/12), în felul cum ele se întîlnesc şi pe vasele din mormintele aşa-zise scitice[3]. Dintr-o pastă mai primitivă este executat un mare vas, din care s-a păstrat numai partea de sus, purtînd patru proeminenţe lipsite de brîie însoţitoare (fig. 6/5). Alte forme frecvente sînt străchinile cu buza răsfrîntă în interior şi fin canelate, purtînd, la fel, patru butoni în

---

[3] Cf., de exemplu, la Tîrgu-Mureş, St. Kovács, în *DolgCluj*, VI, 1915, p. 265, fig. 32/2, p. 268, fig. 35/1, şi, la Cipău, N. Vlassa, în *Apulum*, Alba-Iulia, IV, 1961, p. 27, fig. 6/II, 2.

regiunea curburii peretelui (fig. 7/1—4,10). Execuţia canelurilor şi, în general, a străchinilor este mai îngrijită decît a formelor asemănătoare găsite în mormintele scitice. Amîndouă formele continuă să existe însă de-a lungul întregii perioade hallstattiene, încît nu se pretează pentru specificări cronologice, mai fine. Tipurile ceştilor sînt mai variate. Una, reconstituită (fig. 6/3), are o analogie apropiată cu un depozit de vase al culturii Basarabi, de la Alba-Iulia[4], şi arată de asemenea afinităţi cu ceştile din mormintele scitice, care sînt însă de o execuţie mai puţin în-

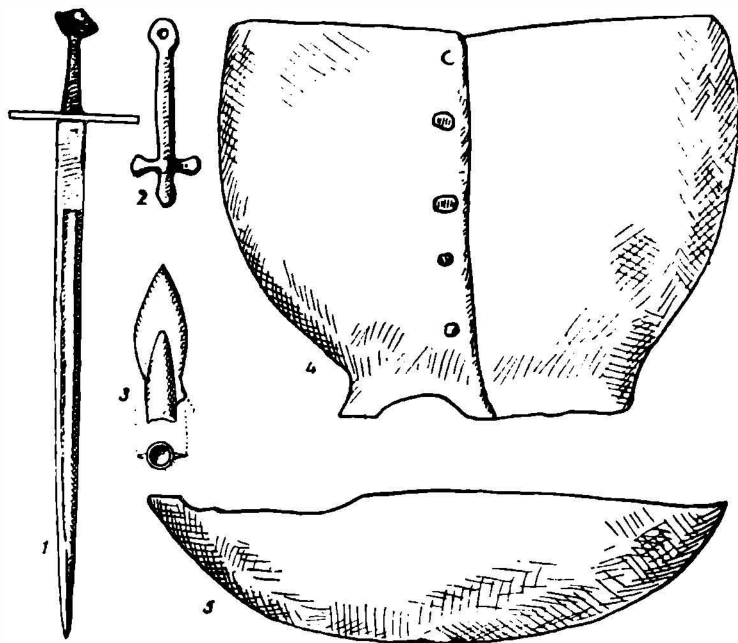

Fig. 4. — Descoperiri mai vechi de pe „Cetate" (în Muzeul Brukenthal din Sibiu) (1 = 1/8; 2,3 = 1/1; 4,5 = 2/3 mărime naturală).

grijită. Fragmentul unei ceşti canelate, cu o toartă rotundă (fig. 7/9), aminteşte formele asemănătoare de tip Dalj[5]. Pentru fragmentele canelate ale unor torţi dreptunghiulare (fig. 5/5,7), unele vase din complexe scitice reprezintă analogii[6], acestea fiind însă mai primitiv lucrate, încît torţile de la Şeica Mică trebuie datate într-o fază premergătoare. Mai trebuie să fie subliniată pentru caracterizarea ceramicii, lipsa speciei roşii-negre, atît de frecventă în primele două perioade hallstattiene. În secţiunea a 8-a s-a descoperit în stratul hallstattian şi o lamă de fier (fig. 7/5), terminîn-

[4] Descoperirea mi-a fost semnalată de Al. Popa din Alba-Iulia.

[5] Forme asemănătoare apar într-un depozit de vase la Dej în Muzeul Dej şi la Lechinţa de Mureş, D. Popescu, în *ActaArch*-Budapesta, VII, 1956, p. 319, fig. 7/3. Pentru prototipul formei S. Gallus — T. Horváth, *Un peuple préscythique en Hongrie*, Budapesta, 1939, pl. 37/1; 45.

[6] N. Vlassa, *loc. cit.*, p. 25, fig. 5/14.

du-se într-un spin, care are o analogie apropiată cu o lamă de bronz din inventarul unui mormînt tumular de la Vîrghiş (raionul Odorhei)[7].

Cu toate rezervele impuse de amploarea redusă a săpăturilor, elementele caracteristice ale ceramicii permit să se stabilească anumite criterii pentru încadrarea ei pe baza analogiilor menţionate, chiar dacă cunoaşterea lacunară a ceramicii hallstattiene şi lipsa de precizie în sistematizarea şi datarea sa împiedică deocamdată încadrări cronologice mai sigure. Materialul de la Şeica Mică arată multe afinităţi cu aşa-numita ceramică scitică, dar se deosebeşte de aceasta prin factura ei net superioară, prin fineţea canelurilor, a suprafeţei negre lustruite şi a compoziţiei pastei. Anumite elemente o leagă şi de vasele de tip Dalj şi de cele ale culturii Basarabi. Astfel, aşezarea cuprinde un material deocamdată puţin cunoscut care trebuie datat încă în perioada HC, reprezentînd o etapă destul de apropiată ceramicii scitice din Transilvania. Ar fi vorba de o contemporaneitate parţială cu cultura Basarabi, lipsind însă motivele ornamentale caracteristice acestei culturi. Este probabil un material ulterior ceramicii cunoscute din aşezările de la Lechinţa de Mureş şi Teleac, dar nu se poate specifica în care măsură se distanţează în timp de aceste staţiuni, precum, invers, nu se poate delimita înapoi durata sa cronologică în raport cu ceramica scitică. Astfel, ceramica de la Şeica Mică reprezintă o etapă de care va trebui să se ţină seama la stabilirea fazelor de dezvoltare ale ceramicii hallstattiene în Transilvania şi a rădăcinilor ceramicii din faza scitică din secolul al VI-lea î. e. n.

Încadrarea cronologică a materialului hallsttatian de la Şeica Mică e sprijinită într-o oarecare măsură şi de cîteva dintre descoperirile mai vechi de metal făcute în „Cetate". Un mic depozit compus din două vase de bronz (fig. 4/6—7)[8] poate fi datat pe baza străchinii care se leagă, deşi este mai mare, de tipul ceştilor mici asemănătoare din depozitele de la Fizeşul Gherlii, Sîngeorgiul de Pădure, Şomartin şi Crizba la sfîrşitul fazei HB[9]. Farfuria de la Şeica Mică fiind reparată de şapte ori, a fost folosită un timp îndelungat, încît data ei de îngropare ar putea să corespundă epocii în care s-a presupus că datează ceramica. Dintre descoperirile mai vechi se poate menţiona şi un vîrf de săgeată scitic (fig. 4/1), care nu reprezintă însă o dovadă că durata aşezării hallstattiene se prelungeşte pînă în această fază, dar ar putea să constituie un indiciu că cele două complexe se ating încă într-o formă oarecare.

Numai în secţiunea 5 au fost descoperite materiale dacice din Latène-ul tîrziu, ceea ce indică că aşezarea dacică s-a întins numai pe capătul nordic al platoului, dincolo de linia a IV-a de fortificaţie. Materialul ceramic se caracterizează prin oale simple cu butoni rotunzi şi prin străchini lus-

[7] Z. Székely, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 855, fig. 9/4.

[8] Muzeul Brukenthal din Sibiu, nr. inv. 11 975, A 4 668 şi 11 976, A 4 669, înălţimea străchinii 6 cm, dm. deschizăturii 22 cm.

[9] Cf. pentru acestea J. Hampel, *A bronzkór emlékei Magyarhonban*, vol. III, Budapesta, 1896, pl. 219/12—16; A. Mozsolics, în *Közlemények-Cluj*, I, 1941, p. 101, fig. 1/24—26; K. Horedt, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 10, fig. 6; M. Roska, *Erdély régészeti repertorium*, Cluj, 1942, p. 144, fig. 167/4.

truite, lucrate cu mîna, făcînd toate o impresie relativ timpurie. Deoarece această ceramică este asociată cu fragmentul unei căni lucrate la roată, datarea cea mai probabilă a fazei dacice ar fi secolul I î. e. n. O completare a acestor descoperiri o constituie un pandantiv cruciform cu capete îngroşate (fig. 4/2), găsit mai demult [10].

Pentru locuirea terenului şi în epoca provinciei romane pledează fragmentul unei ţigle romane găsit în secţiunea a 4-a şi informaţiile mai vechi despre existenţa unor ziduri legate cu mortar, considerate ca romane[11], ale căror pietre scoase şi folosite ca material de construcţie. Prin urmare, nu se mai poate preciza dacă aceste fundamente au fost romane sau medievale.

Refolosirea teritoriului în secolul al VI-lea e. n. constituie, în afară de aşezarea hallstattiană, faza de locuire cea mai importantă a „Cetăţii" de la Şeica Mică. Materialul de tip Moreşti (fig. 5/13—17) este relativ rar, fiind însă răsfirat uniform pe întreaga întindere a aşezării fortificate pînă la linia I, deci şi în partea sudică, unde chiar predomină faţă de materialul din perioadele premergătoare. Tubul oblic de turnare a unei căni descoperit în această parte, în secţiunea 2, constituie un indiciu sigur pentru încadrarea culturală şi cronologică a acestei faze[12].

S-a identificat astfel o aşezare de tip Moreşti, ale cărei fortificaţii datează parţial sau integral dintr-o perioadă mai veche şi au fost refolosite sau completate cu altele noi, construite în secolul al VI-lea e. n. Prin identificarea acestei aşezări se explică acum şi îngroparea importantului tezaur contemporan, descoperit în anul 1856 în apropierea „Cetăţii". Deoarece informaţiile despre această descoperire se găsesc în diferite publicaţii mai vechi[13], greu accesibile, şi n-au fost analizate în ansamblu, ele vor fi aici rezumate pe scurt.

La distanţa de o jumătate milă (= 3,8 km) de aşezare au fost descoperite, lîngă şosea, în faţa comunei Micăsasa, pe malul stîng al Tîrnavei Mari, în primăvara anului 1856, patru monede de aur. Ele au fost găsite întîmplător într-o movilă spălată de apă. Alte piese au ieşit la iveală după ce locuitorii din Şeica Mică au început să caute în acest loc. Indicaţiile despre numărul monedelor variază între 50 sau 80—100 de bucăţi, existînd cel puţin 28 de monede care au fost văzute de M. J. Ackner însuşi. Acesta mai comunică şi faptul important că împreună cu monedele s-ar fi găsit şi podoabe: „. . . o diademă, cercei şi multe altele".

---

[10] Muzeul Brukenthal din Sibiu, nr. inv. 13 035, A 5 722. Piesa a fost găsită în teritoriul de alunecare pe latura de vest către Tîrnava. Un exemplar identic este cunoscut din stratul dacic pe Wietenberg, Muzeul Sighişoara.

[11] M. J. Ackner, în *JCC*, II, 1857, p. 95, aminteşte o ridicătură acoperită cu moloz, mortar şi fragmente de cărămizi, de asemenea substrucţiile unui zid şi fragmente de ţigle romane.

[12] Printre altele, forma apare la Moreşti, *SCIV*, IV, 1953, p. 281, fig. 3/6, şi la Porumbenii Mici, K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 89, fig. 27/6.

[13] Indicaţii despre acest tezaur le dă M. J. Ackner, în *Transsilvania, Beiblatt zum Siebenbürgischen Boten*, nr. 28, din 14 iulie 1856, p. 110; idem, în *JCC*, II, 1857, p. 96; Fr. Kenner, în *AÖG*, XXIV, 1860, p. 392. Pentru bibliografia ulterioară, E. Condurachi în *Balcania*, VIII, 1944, p. 36, nr. 2.

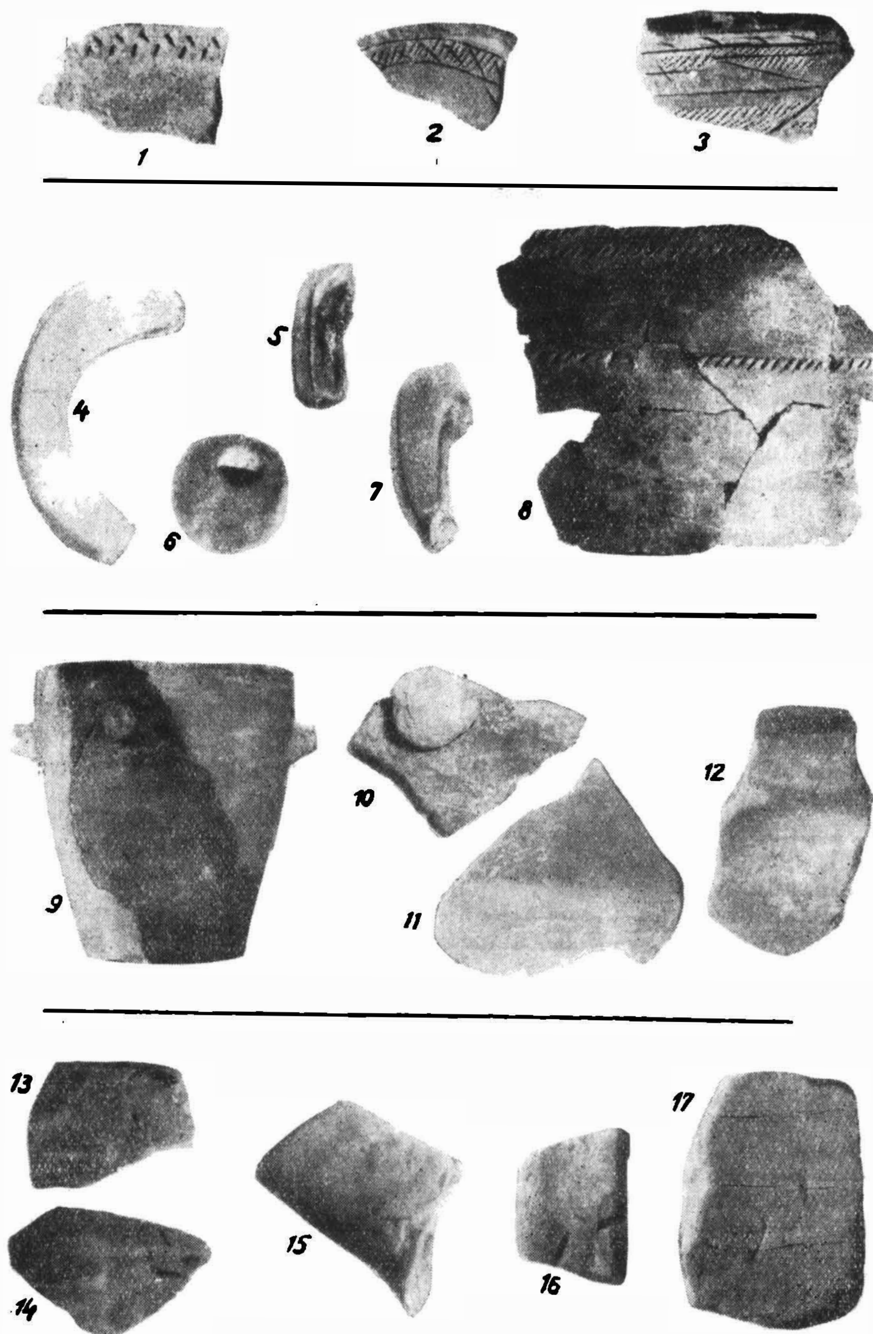

Fig. 5. — Ceramică de pe „Cetate". *1—3*, cultura Wietenberg; *4—8*. ceramică hallstattiană; *9—12*, ceramică dacică din sec. I î.e.n.; *13—17*, ceramică de tip Moreşti, din sec. VI e.n.

Următoarele monede au făcut parte din acest tezaur sau se poate presupune că i-au aparţinut.

1–15. *Theodosius* II (408–450)[14], Sabatier, I, p. 115, nr. 6.
16. *Theodosius II*[15], Sabatier, I, p. 116, nr. 15 sau 16.
17. *Theodosius II*, cumpărată în anul 1874 de gimnaziul de la Mediaş[16].
18. *Theodosius II*, achiziţionată în anul 1878 de Muzeul Brukenthal din Sibiu, monedă care s-ar fi găsit cu circa 15 ani mai înainte „am Rennweg unter dem Eichelt'', aparţinînd foarte probabil acestui tezaur.
19. *Leo I*, (457–474), achiziţionată în anul 1878 de Muzeul Brukenthal din Sibiu. Moneda s-ar fi descoperit cu circa 15 ani mai înainte „la dealul cărămizilor'' („am Ziegelberg'') şi aparţine, la fel, probabil acestui tezaur.
20–21. *Zeno* (474–491)[17].
22. *Basiliscus* (476–477)[18], Sabatier, I, p. 144, nr. 2.
23. *Anastasius I* (491–518)[19], Sabatier, I, p. 152, nr. 2.
24. *Iustinus I* (518–527)[20].
25. *Iustinus I*. Muzeul Brukenthal din Sibiu a cumpărat în anul 1878 un solidus, care s-ar fi găsit cu 15 ani mai înainte „am Rennweg unter dem Eichelt'', făcînd parte din acest tezaur.

Există prin urmare indicaţii mai precise despre 25 de monede de aur, emise de împăraţii de la Theodosius II pînă la Iustinus I, în intervalul de timp dintre 443/444 şi 527 e. n. În privinţa celor trei monede achiziţionate de Muzeul Brukenthal în anul 1878 nu există o dovadă directă că ele au aparţinut tezaurului. Ţinînd seama însă de data prezumtivă a descoperirii lor, precum şi de faptul că toate trei corespund cronologic celorlalte monede reprezentate în tezaur, apartenenţa lor la tezaur devine aproape o certitudine.

În acelaşi an şi aproximativ în aceeaşi parte a hotarului s-a descoperit o fibulă digitată de argint aurit, cu şapte butoni (fig. 8), şi un cercel cu un pandantiv poliedric(fig. 9)[21]. Reproducem în fotografie aceste podoabe, deoarece ele sînt cunoscute mai mult din desenele lor defectuoase, publi-

---

[14] M. J. Ackner, in *Transsilvania*, p. 110, nr. 1–2; Fr. Kenner, *loc. cit.*, nr. 1. Pentru datarea monedelor în anul 443/444, vezi I. I. Tolstoi, *Monnaies byzantines*, vol. I–II, p. 68, nr. 18.

[15] Fr. Kenner, *loc. cit.*, nr. 1.

[16] *Programm des ev. Gymnasiums A. B. zu Mediasch 1874/75*, Mediaş, 1875, p. 62.

[17] M. J. Ackner, în *JCC*, II, 1857, p. 96; Fr. Kenner, *loc. cit.*, nr. 2.

[18] M. J. Ackner, în *Transsilvania*, p. 110, nr. 3; Fr. Kenner, *loc. cit.*, nr. 3.

[19] M. J. Ackner, *loc. cit.*, nr. 4; Fr. Kenner, *loc. cit.*, nr. 4.

[20] Fr. Kenner, *loc. cit.*, nr. 5.

[21] M. J. Ackner, *Transsilvania*, *loc. cit.*, Fr. Kenner, *loc. cit.*, p. 392–393, fig. 81–82; E. Sacken — Fr. Kenner, *Die Sammlungen des k. k. Münz- und Antiken-Cabinetes*, Viena, 1866, p. 338, nr. 87; B. Salin, *Die altgermanische Tierornamentik*, 1904, p. 26, nr. 4; Gy. Török, în *DolgSzeged*, XII, 1936; E. H. Zimmermann, *Kunstgewerbe des frühen Mittelalters*, Viena, 1923, p. 27, pl. 10/2; R. Noll, *Vom Altertum zum Mittelalter*, Viena, 1958, p. 43, nr. 19 şi fig. 29, D. Csallányi, *Archäologische Denkmäler der Gepiden*, Budapesta, 1961, p. 198, nr. 87.

Mulţumim şi pe această cale dr. R. Noll pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziţie fotografiile reproduse aici.

cate încă în 1860. Fibula, avînd lungimea de 15 cm, se încadrează împreună cu piesele de la Cluj „Cordoş", „Transilvania" şi Proştea Mare, în grupa care a fost recent scoasă în relief ca prototip al fibulei de la Iaşi „Crucea lui Ferenţ"[22]. Cele două podoabe ar putea să fie identice cu acele piese

Fig. 6. — Vase hallstattiene de pe „Cetate" (1 = 1/4) (2,5 = 1/3) (3,4 = 1/2).

despre care se relatează că ar fi fost găsite împreună cu monedele de aur, Cu toate că ele au fost tratate pînă în prezent ca o descoperire separată. ar putea să fie legate de tezaurul monetar, deoarece se datează la fel, iar anul şi locul de aflare corespund la amîndouă descoperirile. Implicit, acest tezaur considerat ca o unitate sau cele două descoperiri luate în parte, găsite în apropierea aşezării fortificate contemporane, trebuie puse într-o legătură cauzală cu „Cetatea". Această situaţie se

[22] I. Nestor, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 439—44.

deosebeşte de aceea de pe Firtoş, locul de descoperire al unui alt impresionant tezaur de monede bizantine de aur, cu mii de piese, unde cu toate insistenţele depuse n-a fost posibil să se descopere aşezarea corespunzătoare[23]. Tezaurul de la Şeica Mică — indiferent dacă se iau în considerare

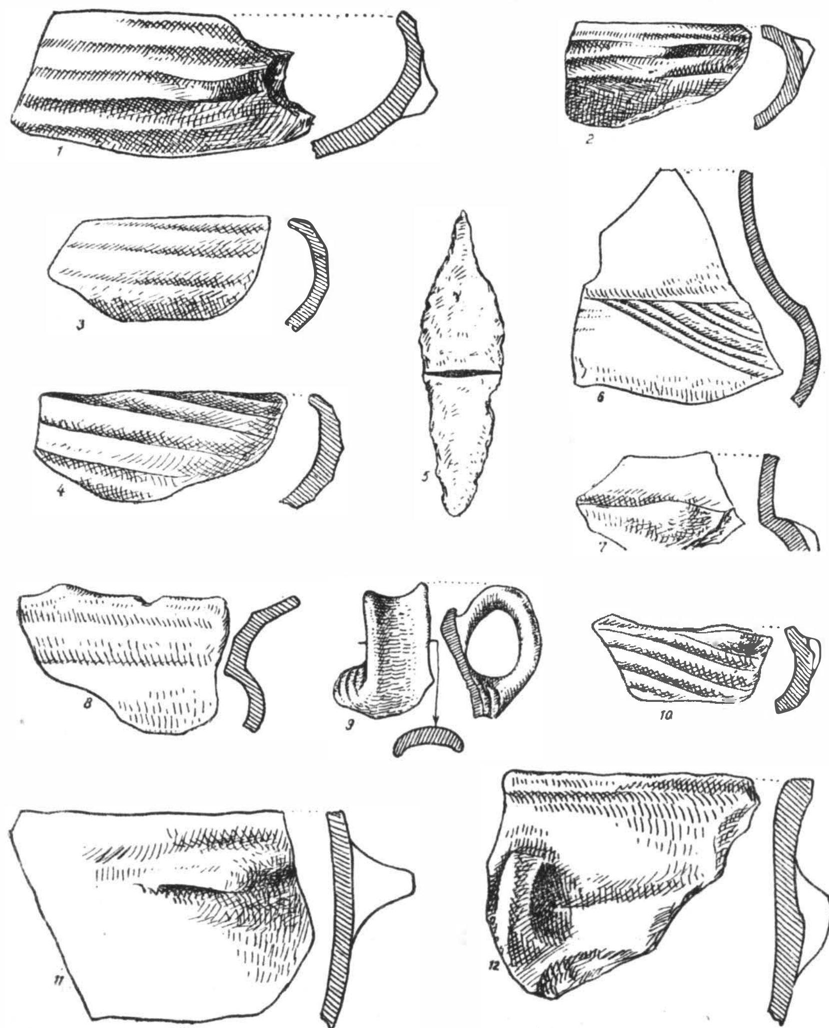

Fig. 7. — *1—4*, *6—12*, ceramică hallstattiană; *5*, lamă de fier.

părţile lui separate sau se admite unitatea lui — constituie şi un indiciu în plus pentru datarea în secolul al VI-lea e. n. a fazei de locuire reprezentată prin ceramica de tip Moreşti de pe „Cetate".

[23] K. Horedt, Z. Székely şi St. Molnár, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 636—640.

Ca descoperire izolată se mai cunoaşte de pe „Cetate" o spadă de fier medievală (fig. 4/4), datînd după forma specifică a butonului mînerului din secolul al XIII-lea. Alte indicii pentru locuirea teritoriului aşezării din această perioadă nu există, dacă nu cumva resturile substrucţiilor amintite sînt feudale şi nu romane. Dimensiunile considerabile ale şanţului liniei a IV-a şi buna lui stare de conservare ar putea să sugereze refolosirea şi adîncirea sa în legătură cu o fortificaţie medievală tîrzie care a existat eventual aici.

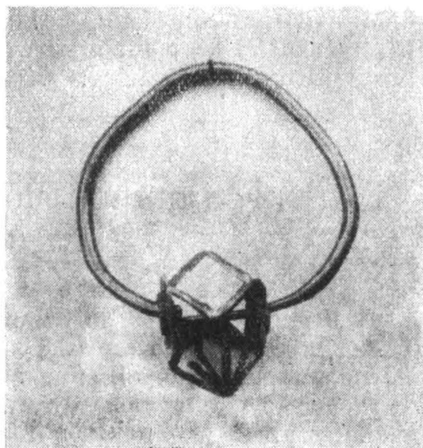
Mai rămîne să se discute datarea diferitelor linii defensive de pe „Cetate", în dependenţă de fazele de locuire constatate. Sînt cunoscute dificultăţile care se opun datării fortificaţiilor de pămînt, chiar în cadrul unor cercetări vaste prin săpături sistematice. În cazul de la Şeica Mică, acestea sînt şi mai mari, deoarece argumentarea se poate baza aici cu precădere doar pe observaţii de teren făcute la suprafaţă. Soluţia cea mai comodă ar fi ipoteza că toate întăriturile aparţin încă fazei de locuire hallstattiene, iar planul lor actual ar înfăţişa în întregime imaginea aşezării fortificate hallstattiene. Sesizînd însă asemănarea pe care o prezintă eşalonarea succesivă a liniilor cu aceea a valurilor aşezării fortificate de la Moreşti, nu este exclus ca la Şeica Mică nucleul iniţial al valurilor hallstattiene să fi fost amplificat în secolul al VI-lea e. n. În acest caz se poate presupune că linia întîi exterioară, să fi fost abia atunci adăugată, mărindu-se terenul iniţial fortificat al aşezării. De asemenea se poate presupune ca, pentru închegarea diferitelor linii, acestea să fi fost legate lateral între ele prin liniile a V-a şi a VI-a, pentru dimensiunile şi forma cărora (săparea în pantă a şanţului de circa 1,50 m adîncime şi îngrămădirea valului în faţa lui) aşezarea fortificată de la Porumbenii Mici oferă o analogie perfectă, unde circumvalaţia exterioară a fost cu siguranţă săpată abia în secolul al VI-lea e. n.[24]. La aceste două ipoteze se mai poate adăuga o a treia posibilitate, menţionată mai sus, ca şanţul interior al liniei a IV-a să mai fi fost adîncit încă şi în epoca feudală. În limitele acestor considerente şi jaloane de orientare — construirea integrală în perioada hallstattiană sau completarea nucleului iniţial în secolul al VI-lea e. n. prin liniile I, a V-a şi a VI-a ori, în sfîrşit, folosirea liniei a IV-a în epoca feudală — trebuie să fie apreciate, pînă la identificarea unor noi criterii mai precise, posibilităţile de încadrare cronologică a întăriturilor de pe „Cetatea" de la Şeica Mică.

Independent de datarea diferitelor linii în parte, Şeica Mică constituie, alături de Porumbenii Mici şi Moreşti, unul dintre puţinele exemple ale unei aşezări fortificate locuite în secolul al VI-lea e. n. La Porumbenii Mici săpăturile sistematice au reuşit să precizeze că marele val transversal datează probabil încă din epoca bronzului, fiind refolosit în epoca romană, iar circumvalaţia a fost săpată abia în secolul al VI-lea e. n. La Moreşti situaţia se prezintă în aparenţă mai puţin clar, cu toate că şi aici săpăturile îndelungate au stabilit anumite puncte de reper şi criterii pentru datarea

[24] Pietrele scoase cu ocazia săpării incintei au fost folosite pentru platformele care se eşalonează de-a lungul marginii platoului; *ibidem*, p. 634, fig. 1, p. 635, fig. 2 şi p. 636, fig. 3, iar aceste pavaje sînt datate prin ceramica găsită pe ele exclusiv în sec. VI e.n.

← Fig. 8. — Fibulă din împrejurimile aşezării fortificate de lîngă Şeica Mică (Kunsthistorisches Museum, Viena).

Fig. 9. — Cercel din împrejurimile aşezării fortificate de lîngă Şeica Mică (Kunsthistorisches Museum, Viena).

liniilor de fortificaţie. Prin poziţia şi ductul lor ele se condiţionează şi se completează reciproc, încît este greu să se susţină ridicarea lor în perioade deosebite. Ceramica găsită în fundul şanţurilor şi în rambleul valurilor pledează pentru datarea lor în aceeaşi perioadă (secolul al VI-lea e.n.) în care şi aşezarea a fost cel mai intens locuită. Doar „Cetăţuia" din vîrful

așezării, arătînd elemente deosebite de construcție și fiind datată cu ceramică din secolele XI—XII, este mai tîrzie.

Recent s-a propus o nouă interpretare cronologică a întăriturilor de la Moreşti, în sensul că planul lor şi analogiile ar sugera datarea într-o perioadă mai tîrzie, în secolele IX—X e. n.[25]. Argumentele interesante expuse pentru susţinerea acestei teze merită să fie luate în considerare, ele nefiind totuşi concludente şi soluţia propusă ridicînd o serie de dificultăţi greu de înlăturat. În cazul datării fortificaţiilor în secolul IX—XI e. n., „Cetăţuia", desigur cea mai tîrzie construcţie şi ulterioară celorlalte linii de la Moreşti, n-ar mai avea un corespondent contemporan în aşezare, iar, invers, fazei de locuire intensă din secolul al VI-lea nu i-ar corespunde nici un element de fortificaţie. În timpul săpăturilor de la Şirioara (raionul Bistriţa) din anul 1963, a fost descoperită o cetate, datată prin ceramică aproximativ din secolele X—XI e. n., corespunzînd prin elementele ei de construcţie „Cetăţuii" de la Moreşti[26]. Acest indiciu cronologic arată de asemenea că aceasta din urmă reprezintă echivalentul fazei de locuire din secolele XI—XII, iar liniile de valuri, care sînt anterioare, trebuie să fie atribuite secolului al VI-lea, deoarece pentru secolele intermediare, cu toate că nu lipsesc materialele arheologice, acestea rămîn totuşi prea puţine pentru a justifica ridicarea unor întărituri atît de impunătoare. Astfel, trebuie să admitem deocamdată că liniile de fortificaţie de la Moreşti aparţin aşezării din secolul al VI-lea e. n.[27]

Sondajele executate în „Cetatea" de la Şeica Mică au sesizat o serie de fenomene interesante, dintre care se pot menţiona ca mai importante : o aşezare fortificată care trebuie datată probabil în faza HC, cuprinzînd în ceramică un facies încă puţin cunoscut al ceramicii hallstattiene, şi apoi, eventual completată prin noi linii de fortificaţie, refolosirea aşezării în secolul al VI-lea e. n., de care se leagă două tezaure contemporane formînd probabil o singură descoperire, găsite încă în anul 1856.

K. HOREDT

УКРЕПЛЕННОЕ ПОСЕЛЕНИЕ В ШЕЙКА МИКЭ

(р-н Медиаш)

РЕЗЮМЕ

Шурфовки 1962 г. выявили различные этапы обитания и план поселения на лесистом выступе «Четате» в долине реки Тырнава Маре, на полдороге между Шейка Микэ и Копша Микэ. Люди жили здесь в бронзовом веке, в гальштатскую эпоху, в дакийское время (позднелатенское), в римскую эпоху, в VI в.н.э. и в XIII в.н.э.

[25] M. Comşa, în *Dacia* N. S., V, 1961, p. 612—613. Aceeaşi părere a susţinut-o M. Rusu la discuţiile privitoare la volumul I al *Istoriei Romîniei* şi într-o comunicare ţinută la Seminarul de arheologie feudală, în iunie 1963 la Iaşi.

[26] Informaţiile despre rezultatele acestor săpături le datorez colegului M. Rusu de la Cluj.

[27] Pentru valul exterior de la Moreşti s-a relevat mai de mult că ar putea să fie mai vechi (Hallstatt? Latène?), cu toate că nu există indicii mai concludente pentru această ipoteză.

Выступ холма защищен шестью линиями укреплений (рис. 3), из числа которых четыре (I—IV) пересекают холм в поперечном направлении; две боковые линии (V и VI) связывают на восточном склоне I линию со II, а III с IV. Существуют следующие критерии датировки линий: полное завершение их постройки уже в гальштатскую эпоху, добавление в VI в. I, V, VI линий к первоначальной фортификации и, наконец, углубление рва IV линии в феодальную эпоху.

Важнейшими и наиболее интенсивными фазами обитания были следующие: фаза гальштатской эпохи, представленная еще мало известным обликом этапа HC, а также фаза VI в.н.э. когда здесь, как и в Морешти и Порумбени Мичь, отмечается обитание на одном из немногочисленных укрепленных поселений VI в.н.э. в Трансильвании. Надо установить причинную связь между этим поселением и находками синхронных материалов близ «Четате» еще в 1856 г., состоящими из нескольких украшений и монетного клада. Указан список известных монет из клада.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Укрепленное поселение близ Шейка Микэ. Вид с юго-запада.
Рис. 2. — Набросок плана укрепленного поселения близ Шейка Микэ. 1, валы; 2, рвы; 3, валы и укрепленные боковые рвы; 4, подножье холмов и край плато; 5, кривые уровня; 6, шоссейная дорога; 7. разрезы.
Рис. 3. — Профиль шести линий укреплений.
Рис. 4. — Более ранние находки из «Четате» (музей Брукенталь в г. Сибиу) (1 =1/8; 2,3 = 1/1; 4,5 = 2/3 нат. вел.).
Рис. 5. — Керамика из «Четате». 1—3, культура Витенберг; 4—8, гальштатская керамика; 9—12, дакийская керамика I в. до н.э.; 13—17, керамика типа Морешть, VI в.н.э.
Рис. 6. — Гальштатские сосуды из «Четате» (1=1/4; 2,5=1/3; 3, 4=1/2 нат. вел.).
Рис. 7. — 1—4, 6—12, гальштатская керамика; 5, железное лезвие.
Рис. 8. — Фибула из окрестностей укрепленного поселения близ Шейка Микэ (Kunsthistorisches Museum, Вена).
Рис. 9. — Серьга из окрестностей укрепленного поселения близ Шейка Микэ (Kunsthistorisches Museum, Вена).

L'ÉTABLISSEMENT FORTIFIÉ DE ŞEICA MICĂ
(district de Mediaş)

RÉSUMÉ

Par les sondages de 1962 on a précisé le plan et les différentes étapes d'habitat constaté sur une colline boisée dénommée « Cetate », dans la vallée de la Tîrnava Mare, à michemin entre Şeica Mică et Copşa Mică. L'établissement a été habité pendant l'âge du bronze, le Hallstatt, l'époque dace (Latène tardif), l'époque romaine, au VIe siècle de n.è. et au XIIIe siècle de n.é.

L'accès de la colline est défendu par six lignes de fortifications dont quatre (I—IV) la traversent, tandis que les deux autres, latérales,

unissent les quatre premières — deux par deux — sur la pente orientale. Il y a plusieurs posibilités pour dater ces lignes : leur construction intégrale dès l'époque hallstattienne, le complètement du noyau initial au VIe siècle de n.è. par les lignes I, V et VI, et, finalement, l'approfondissement du fossé de la ligne IV à l'époque féodale.

Les plus intenses et importantes phases d'habitat sont : celle du Hallstatt, représentant un faciès assez connu de l'étape HC — ainsi que celle du VIe siècle de n.è. où on a constaté tel qu'à Moreşti et Porumbenii Mici, l'habitat d'un des rares établissements fortifiés du VIe siècle de notre ère en Transylvanie.

Les découvertes, en 1856, faites dans les parages du lieu dit «Cetate», des pièces contemporaines, doivent être rattachées à cet établissement fortifié du VIe siècle de n.è. Ces découvertes comprenaient quelques objets de parure, bijoux et un trésor de monnaies, dont l'auteur en présente la liste.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — L'établissement fortifié à proximité de Şeica Mică, vu du côté SO.

Fig. 2. — Le plan de l'établissement fortifié près de Şeica Mică. 1, vallum ; 2, fossés ; 3, vallum et fossés latéraux terrassés ; 4, pied de la colline et contour du plateau ; 5, courbes de niveaux ; 6, route nationale ; 7, coupes.

Fig. 3. — Profil des six lignes de fortification.

Fig. 4. — Découvertes anciennes de « Cetate » (Musée Brukenthal de Sibiu) (1 = 1/8 ; 2, 3 = 1/1 ; 4,5 = 2/3 de la grandeur naturelle).

Fig. 5. — Céramique provenant de « Cetate ». 1—3, appartenant à la culture Wietenberg ; 4—8 ; hallstattienne ; 9—12, céramique dace datant du Ier siècle de n.è. ; 13—17, céramique du type Moreşti, du VIe siècle de n.è.

Fig. 6. — Vases hallstattiens de « Cetate » (1 = 1/4) (2,5 = 1/3) (3, 4 = 1/2).

Fig. 7. — 1—4, 6—12, céramique hallstattienne ; 5, lame en fer.

Fig. 8. — Fibule provenant des environs de l'établissement fortifié près de Şeica Mică (Kunsthistorisches Museum de Vienne).

Fig. 9. — Boucle d'oreille provenant des environs de l'établissement fortifié près de Şeica Mică (Kunsthistorisches Museum de Vienne).

CERAMICA LOCALĂ DE UZ CASNIC DIN SECOLUL AL XIV-lea, DE LA SUCEAVA

(Partea a II-a)

Fenomenul afirmării olăritului ca meşteşug, la Suceava, este mai vizibil pentru vremea de la mijlocul secolului al XIV-lea [1] şi considerăm drept criteriu esenţial să fie legat de folosirea roţii cu învîrtire rapidă [2]. Impulsul pe care îl cunoaşte producţia ceramică de la Suceava în etapa imediat ulterioară celei pe care am prezentat-o în prima parte a studiului [3], manifestat atît prin procesul standardizării acesteia, cînd vasele de uz casnic sînt produse în serie, urmărindu-se executarea unui număr restrîns de tipuri, mereu aceleaşi, cît şi prin creşterea cantitativă a materialelor de acest gen, a fost posibil în primul rînd datorită folosirii acestui instrument mult mai perfecţionat, care asigura totodată o mai sporită productivitate a muncii. De altfel, vom vedea în continuare că noile caracteristici ale producţiei ceramice sînt mai complexe, ele făcîndu-se evidente în procesul de pregătire a pastei, în ornamentare şi mai ales în ardere.

Etapele prime în dezvoltarea meşteşugului olăriei ca atare la Suceava — proces care este numai un aspect al unei dezvoltări generale ce cuprinde şi alte domenii de activitate — se înscriu cronologic în perioada anterioară aceleia muşatine (documentate fiind prin produsele ceramice discutate în prima parte a studiului de faţă), aceasta din urmă cunoscînd, după toate datele de care dispunem acum, forme de manifestare amplă a meşteşugului olăriei deplin format.

---

[1] Mircea D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieţii orăşeneşti la Suceava*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 111; idem, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, 1963, p. 35–49.

[2] *Ibidem.*

[3] Elena Busuioc, *Ceramica locală de uz casnic, din veacul al XIV-lea, de la Suceava* (partea I), în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 85.

Ceramica de uz casnic de la Suceava din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, datată stratigrafic şi cu monede de la Petru Muşat, este de bună calitate. O dovadă concludentă în acest sens o oferă următoarele observaţii : a) În producţia orăşenească meşteşugărească de la Suceava nu se cunosc decît vase lucrate la roata rapidă. Siguranţa cu care sînt realizate profilurile vaselor, ca şi caracterul ceva mai complicat al acestora vădesc un real progres al meşteşugarilor, spre deosebire de vremea anterioară cînd, judecînd după factura produselor ceramice, îndemînarea lor era mai redusă. b) Paralel cu însuşirea elementelor tehnice arătate, olarii suceveni ai perioadei muşatine practică arderea vaselor în condiţii superioare în raport cu vremea anterioară, fapt exprimat în primul rînd prin culoarea tot mai unitară a vaselor şi cvasitotala dispariţie a deosebirilor de culoare chiar în cadrul aceluiaşi vas (descoperiri care devin tot mai numeroase probează folosirea unor cuptoare bine şi atent amenajate). c) Sub raportul calităţii pastei, produsele ceramice din vremea domniei lui Petru Muşat cunosc folosirea aproape generalizată a degresantului atent ales, pe care îl constituie nisipul; totodată, pentru a îndepărta eventualele asperităţi, olarii obişnuiesc să netezească vasele cu îngrijire. d) Observaţiilor de mai sus li se adaugă încă una în măsură să sporească gradul de certitudine al aprecierilor de ordin istoric de mai sus : pe măsură ce olăritul se dezvoltă tot mai mult ca meşteşug, varietatea de forme şi profiluri scade simţitor în favoarea unui tip de bază, care se generalizează, şi mai ales a calităţii produselor. e) Ceramica epocii muşatine cunoaşte în etapa de sfîrşit o simplificare uşor simţită a ornamentării vaselor, simplificare ce va fi evidentă în ceramica de la Suceava datînd de la sfîrşitul veacului al XIV-lea şi începutul celui următor. f) O ultimă observaţie, referitoare la ceramica pe care o discutăm acum, este exprimată în creşterea cantitativă a produselor ceramice.

Împreună cu această ceramică, care datorită arderii în condiţii superioare are culoare cenuşie, coexistă ceramica roşie, continuatoare în forme evoluate a celei prezentate în prima parte. Superioară calitativ ceramicii acesteia din urmă, ceramica roşie din vremea muşatină cunoaşte, în genere, forme şi tipuri de vase asemănătoare, cu deosebirea că ele sînt mult mai corect executate, profilul lor fiind de asemenea mai complicat

Sub raport tehnic ceramica roşie prezintă suficiente caracteristici menite a fi apreciate. Astfel, constatăm că printr-o dozare atentă a degresanţilor, compoziţia pastei este mai bună, mereu aceeaşi de la un vas la altul, dar rămînînd în genere inferioară calităţii pastei ceramicii cenuşii. Aşa se face, că adesea pereţii vaselor roşii sînt mai groşi decît cei ai vaselor cenuşii.

În ceea ce priveşte arderea — elementul hotărîtor care o deosebeşte de aceeaşi ceramică, mai bună, cenuşie — , ceramica de culoare roşie este arsă insuficient şi neunitar, nedeosebindu-se prea mult de aceea premuşatină. Remarcăm că, spre deosebire de aceasta din urmă, arderea în cazul de faţă este mai unitară ; privite în spărtură, fragmentele ceramice prezintă frecvent două lamele, exterioară şi interioară, roşii, iar miezul de culoare vineţie ; alteori au faţa exterioară de culoare roşie-închis, aproape

cenuşie şi roşie în interior, sau de culoare roşie cu pete mari vineţii. Mai toate aceste vase poartă crustă de arsură, semn al folosirii lor la foc pe vatră. Pentru a putea fi urmărită linia evolutivă generală a ceramicii din veacul al XIV-lea de la Suceava, o vom prezenta mai întîi pe aceasta.

Forma caracteristică şi aproape unică a ceramicii muşatine de uz casnic este oala-borcan. Ea cunoştea întrebuinţări atît în bucătăria populaţiei de rînd din Suceava, fiind folosită în scopul fierberii mîncării, cît şi pentru alte destinaţii gospodăreşti, cum ar fi păstrarea alimentelor sau transportarea lor. Într-adevăr, analiza materialelor cunoscute pînă acum, destul de numeroase ca să fie concludente, duce la concluzia că în perioada muşatină nu se trecuse la producţia diferenţiată în funcţie de destinaţia finală a vaselor. De aceea o împărţire a lor în categorii de vase de bucătărie şi de diferite alte întrebuinţări gospodăreşti nu se poate face cu certitudine. Totuşi, unele elemente, cum ar fi dimensiunile vaselor, par a sugera destinaţia strict gospodărească a vaselor mai mari, spre deosebire de cele de dimensiuni potrivite, folosite mai ales pentru prepararea sau păstrarea hranei. Aceasta cu atît mai mult, cu cît ultimele prezintă în chip frecvent cruste de arsură constituite în timpul folosirii lor la foc. Precizăm că vasele presupuse de noi a avea o destinaţie prevalent gospodărească nu cunosc niciodată asemenea cruste.

Grupa ceramicii roşii datate cu monede de la Petru Muşat, pe care o notăm cu *A* pentru uşurarea referirilor la ea în text, cuprinde următoarele tipuri de vase, care prin trăsăturile lor tipologice se deosebesc de ceramica descrisă în prima parte, aceste trăsături apropiind-o, în mod expres, de ceramica cenuşie caracteristică vremii muşatine. Prin factura ei atît tehnică, cît şi tipologică, ceramica roşie reprezintă primul aspect al dezvoltării meşteşugului olăriei de la Suceava de caracter orăşenesc, de la care se trece pe nesimţite şi chiar concomitent la producerea ceramicii cenuşii, care reprezintă etapa de afirmare deplină a acestuia.

G r u p a A de ceramică roşie cuprinde vase aparţinînd formei de vas-borcan, avînd în genere dimensiuni potrivite, iar sub raportul caracterelor tipologice ele oferă două tipuri de bază.

Tipul 1 reprezintă vase-borcan cu gura perfect circulară, cu buza înaltă de 2—2,5 cm, răsfrîntă obişnuit în afară, terminată cu marginea subţiată printr-o teşitură îngustă, uşor şănţuită către interior, sub care se află o a doua şănţuire mai lată şi destul de profilată ; pe faţa exterioară, la aproximativ 1 cm de la limita ei superioară, buza este prevăzută cu o nervură îngroşată, lată de 9—10 mm, care marchează limita inferioară a acesteia. Nervura prezintă o muchie în partea ei de mijloc mai îngroşată, fiind redată îngrijit, aşa cum de altfel este redat şi profilul în întregime, tipul nou de vas situîndu-se în ceea ce priveşte execuţia tehnică, la un nivel superior tipului *c* din grupa a II-a (partea I, p. 6), de care se leagă genetic. Sub nervură se conturează gîtul, scurt şi uşor profilat, după care continuă umărul bombat şi lat ; pereţii coboară spre fund pe o linie uşor curbă, fapt care deosebeşte evident acest tip de vas de acela aparţinînd grupei a II-a ai cărui pereţi se restrîng aproape conic spre fund (fig. 1/1—3,

5, 7; fig. 2). Gura vaselor are diametrul de 16,5—21 cm, fundul de 10,5—13 cm, iar înălţimea lor variază între 15 şi 20 cm, avînd o capacitate de circa 1 $^{1}/_{2}$—2 l. Lucrat numai la roata rapidă, tipul de vas prezentat aici are un profil sigur şi totodată o formă zveltă.

Ornamentarea vaselor de acest tip se practică numai în regiunea superioară şi mijlocie a umărului şi constă fie dintr-un grup de incizii

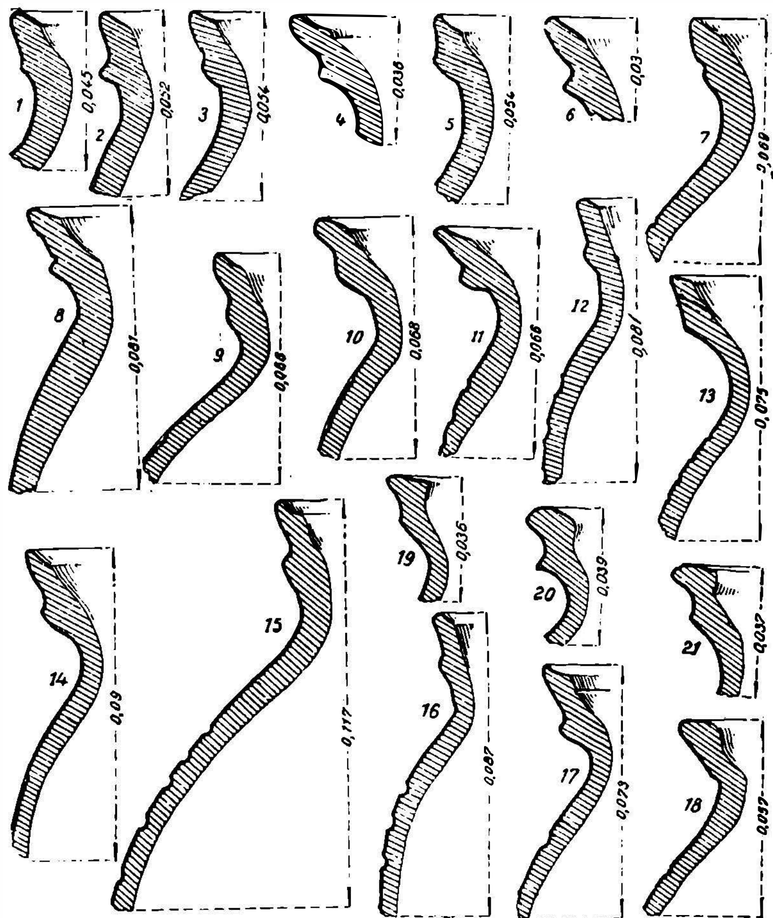

Fig. 1. — *Suceava.* Profile de ceramică. *1 — 3*, ceramică roşie muşatină; *14—18*, ceramică cenuşie muşatină; *19—21*, ceramică cenuşie de la sfîrşitul sec. XIV şi începutul sec. XV.

orizontale aflate la intervale deseori neegale, uneori inciziile întretăindu-se, fie din una sau două linii vălurite, de asemenea redate destul de incorect.

Tipul 2 cuprinde vase-borcan cu pereţii avînd grosimi sensibil mai subţiri ca cei ai vaselor din tipul imediat precedent. Vasele acestea, care

se păstrează numai fragmentar, au gura circulară (cu diam. de 14 cm), înaltă, din pricina gîtului care este bine profilat şi evidenţiat. Buza este uşor împinsă în afară printr-o şănţuire practicată pe faţa ei interioară; la exterior ea se prezintă ca o brăţară lată de 1,5 cm ce înconjură gura vasului, terminată la partea inferioară uşor îngroşată şi formînd o mică nervură faţă de linia gîtului. Marginea buzei se termină teşită spre exterior. De la gîtul bine profilat şi înalt se formează umărul bombat, în rest forma vasului fiind probabil asemănătoare cu aceea a vaselor din grupa imediat precedentă. Ornamentul constă dintr-un grup de incizii orizontale, dispuse neordonat pe umărul vasului (fig. 1/13; fig. 3).

Ambele tipuri de vase din cadrul ceramicii roşii prezintă unele variante deosebite în redarea părţii superioare a lor [4].

Tipurile de vase aparţinînd grupei *A* se vor regăsi în întregime în ceramica cenuşie. Aceleaşi asemănări se vădesc şi în ornamentare, ceramica grupei *A* avînd caracteristic, în genere, dispunerea decorului pe umărul vaselor la fel întîlnit în aceeaşi ceramică cenuşie. Toate aceste observaţii vin să sublinieze apropierea evidentă a ceramicii din grupa *A* de ceramica cenuşie (grupa *B*) caracteristică vremii muşatine.

Grupa B cuprinde ceramica cenuşie coexistentă cu ceramica roşie pe care am descris-o mai sus. Întrucît caracteristicile ei tehnice au fost expuse deja, aici urmează a o prezenta în ordine tipologică.

Tipul de vas reprezentativ în ceramica cenuşie muşatină este tot oala-borcan folosită în bucătărie sau avînd alte destinaţii gospodăreşti. În ciuda cantităţii mari în care ea apare la Suceava, nu au putut fi întregite vase, dată fiind starea fragmentară în care sînt găsite pînă acum. Totuşi, după dimensiunile gurii, care se poate reconstitui, acestea erau de mărimi potrivite, măsurînd în diametru între 14 şi 16 cm.

Tipul de bază în ceramica cenuşie este reprezentat de oala-borcan cu gura circulară, cu buza relativ înaltă şi răsfrîntă obişnuit în afară. Buza vasului este prevăzută la exterior cu o nervură îngroşată, aceasta marcînd limita inferioară a buzei de la care se continuă gîtul profilat şi mai mult scund. Deasupra nervurii, buza se termină uşor subţiată printr-o teşire oarecum şănţuită, practicată pe faţa ei interioară, sub care urmează o a doua mai lată. Umărul este bombat, pereţii coborînd treptat arcuiţi şi restrînşi spre fund. În linii generale, profilul este mult mai corect realizat decît cel pe care îl redau vasele asemănătoare tipologic din ceramică roşie; pasta de calitate superioară face ca pereţii vaselor să fie mai subţiri şi să aibă o mai bună rezistenţă sporită de arderea aproape completă. Observăm că şi în cazul vaselor cenuşii se mai practică operaţia de netezire intenţionată a feţelor printr-un strat superficial de angobă, menit mai degrabă să uşureze uniformitatea de culoare a vaselor în timpul arderii decît să acopere asperităţi supărătoare lăsate de impurităţile pastei, ca în cazul ceramicii roşii sau numai înnegrite parţial, de care a fost vorba mai sus (fig. 1/14–17; fig. 4).

---

[4] Prezentarea pe larg a acestei ceramici s-a făcut într-un capitol special, care va fi inclus în volumul de *Rapoarte definitive Suceava*, I (în pregătire).

Ornamentul constă dintr-un grup de incizii orizontale dispuse pe umărul vasului şi mai rar din una sau poate două linii vălurite; niciodată acestea nu apar asociate.

Al doilea tip de vas din grupa ceramicii cenuşii este reprezentat de un vas care prezintă unele deosebiri sub raport tehnic. Pasta pe lîngă că

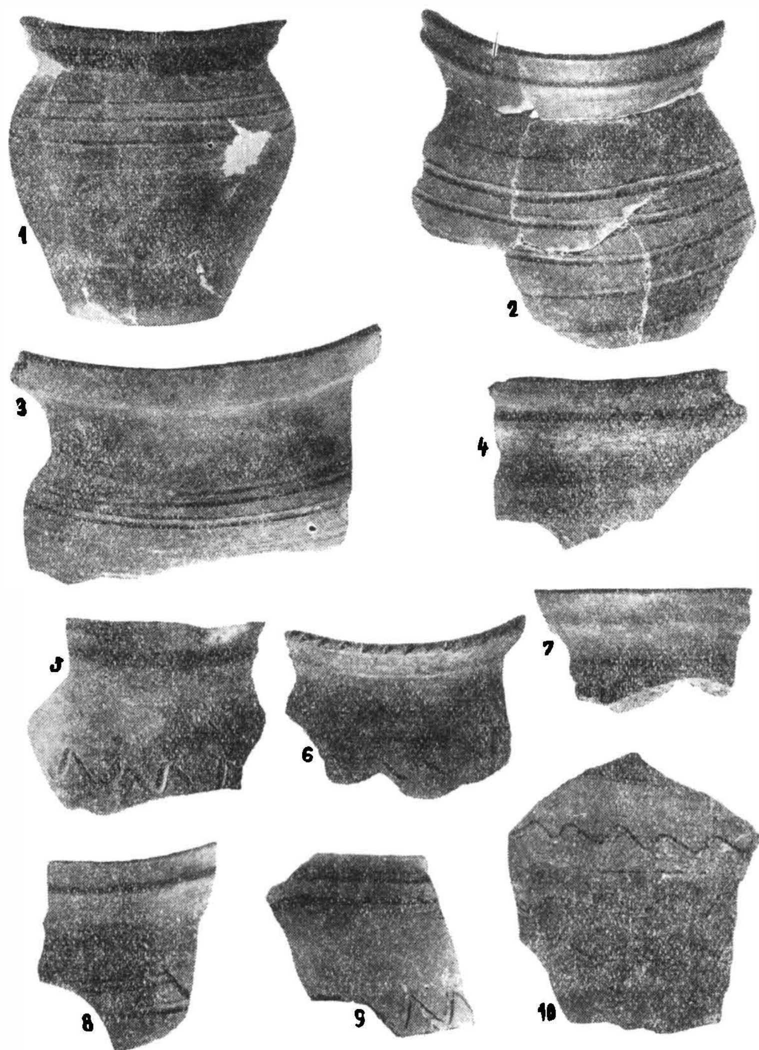

Fig. 2. — *Suceava*. Ceramică lucrată la roata rapidă, datată cu monedă de la Petru Muşat.

este mai omogenă, are un aspect nisipos, trăsătură care o apropie de ceramica de la finele veacului al XIV-lea şi începutul celui următor. O astfel de calitate face ca operaţia de netezire a feţelor să nu mai fie aproape

de loc necesară. Sub aspectul tipologic, vasul oferă deosebiri în redarea profilului părţii superioare. Buza este mai scundă, iar nervura are rostul de a o îngroşa la exterior, aceasta din urmă nemaiapărînd ca un element distinct, aşa cum se întîmplă în cazul tipului de vas luat aici spre comparaţie. În interior, buza prezintă o singură şănţuire, după care se termină cu marginea teşită (fig. 1/18). Ca ornament se vede pe umăr o incizie orizontală corect trasată.

Din prezentarea tipologică a ceramicii vremii muşatine (la care s-a omis enumerarea variantelor) se remarcă cu uşurinţă, pe de o parte, legătura ei cu ceramica din prima jumătate a secolului al XIV-lea, exprimată în păstrarea unui profil de bază mereu acelaşi, iar pe de altă parte îndemînarea ce se afirmă pe plan general în executarea în întregime a vaselor aparţinînd ceramicii cenuşii (fig. 4).

Ornamentul în ceramica muşatină este constituit de aceleaşi elemente mai vechi ale ceramicii din prima jumătate a secolului al XIV-lea : linia vălurită simplă şi incizia orizontală dispuse pe umărul vaselor. Deşi ambele motive coexistă, raportată la scara generală a întregii ceramici muşatine, primul element de decor se află în raport secundar faţă de al doilea ; crestăturile apar rar în ceramica roşie şi cu totul sporadic în aceea cenuşie.

Spre sfîrşitul veacului al XIV-lea vom vedea că se observă tendinţa de simplificare a ornamentării pe care încercăm a o pune în legătură cu procesul de standardizare al producţiei ceramice orăşeneşti, proces care exprimă în acelaşi timp şi oarecare interes pentru mărirea productivităţii muncii. Imaginea cantităţii sporite a ceramicii în vremea muşatină poate duce la înţelegerea, de ordin subiectiv evident, că, ornamentarea constituind o operaţie suplimentară şi neavînd un caracter practic, aşa cum se manifestă în întreaga producţie ceramică a vremii, meşterii olari suceveni pentru moment nu-i acordă atenţia cuvenită. De asemenea, constatarea că ornamentarea cu linia vălurită este tot mai mult evitată în această vreme poate fi pusă pe seama aceleiaşi cauze : lucrarea ceramicii la roata rapidă, în sensul stăpînirii tot mai depline a acestui meşteşug, făcea mai uşoară ornamentarea cu incizia orizontală. Producerea în serie a vaselor, renunţarea la unele operaţii de ordin secundar, cum ar fi socotită aceea a ornamentării buzei vaselor în această vreme de către meşterii olari suceveni, promovarea unui număr restrîns de tipuri de vase demonstrează efortul de a se produce ceramica de acest soi în mare cantitate şi în ritm rapid, fapt care poate fi pus în legătură cu un moment incipient de formare a pieţii interne şi cu o mărire a numărului membrilor comunităţii orăşeneşti de la Suceava.

Oricum, se poate afirma că, în genere, operaţia de ornamentare a ceramicii în ultima treime a veacului al XIV-lea nu ţine pasul gradului de dezvoltare a tehnicii acestui meşteşug, care, judecînd după produsele ceramice rudimentare de la începutul veacului, înregistra în această vreme salturi remarcabile. Faptul este cu atît mai firesc, cu cît chiar în veacul următor, cînd ceramica este mult evoluată şi sub raport tehnic şi sub raportul ornamentării, preocuparea meşteşugarilor moldoveni,

în cadrul ceramicii de uz casnic, o formează în continuare nu motivele ornamentale, ci elementele constructive, arhitecturale, ale vasului.

Sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea marchează un progres net în domeniul producţiei ceramice de la Suceava, atît în ceea ce priveşte tehnica de pregătire a pastei, modelarea vaselor, cît şi arderea lor. Trăsătura esenţială a ceramicii acesteia o constituie

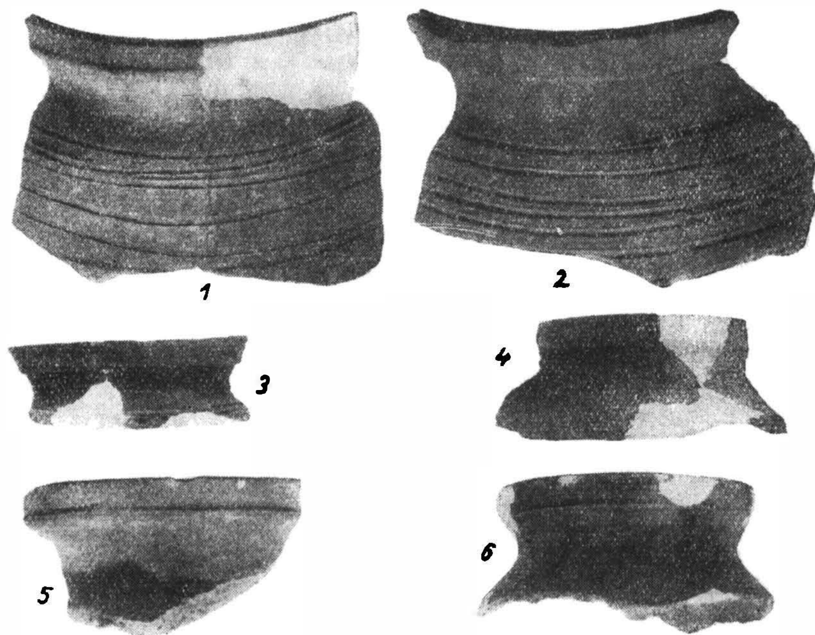

Fig. 3. — *Suceava*. Ceramică lucrată la roata rapidă, datată cu monedă de la Petru Muşat.

omogenitatea pastei, obţinută prin alegerea şi dozarea degresantului, care este acum de obicei nisipul cu granulaţie fină, şi absenţa aproape totală a pietricelelor; olarii obţin astfel o pastă de bună calitate, care se modelează mai bine, profilul vaselor fiind sigur şi elegant, cu pereţii subţiri, de grosimi egale. Sînt lucrate la roata rapidă şi au culoarea cenuşie-deschis. Nu mai sînt netezite în mod special, pasta neavînd impurităţi, care la vasele de pînă aici creau asperităţi vizibile şi diminuau astfel, sub raport estetic, calitatea lor. Sînt de aceea uşor aspre la pipăit, avînd totodată în spărtură un aspect nisipos.

Vasele-borcan păstrează, în genere, profilul de buză înaltă cu nervură, caracteristic vaselor din perioada muşatină, la care se adaugă altele cu profil diferit, precum şi forme noi, străine [5] (fig. 5).

[5] Elena Busuioc, *Ceramica orăşenească de uz casnic de la sfîrşitul veacului al XIV-lea în Moldova*, comunicare ţinută la Sesiunea de arheologie feudală de la Iaşi şi Suceava, din mai-iunie 1963.

Studierea producţiei ceramice de uz casnic din secolul al XIV-lea de la Suceava ne înfăţişează un lung proces evolutiv al acesteia, legat în special de progresul tehnic al meşteşugului olăriei. Deosebit de complexă, evoluţia olăriei din veacul al XIV-lea presupune în esenţă drumul parcurs de la tehnica modelării vaselor cu mîna la aceea mult avansată a lucrării ceramicii la roata de picior cu învîrtire rapidă, ultima atingînd un apreciabil nivel de perfecţionare spre sfîrşitul scolului al XIV-lea. Pe plan istoric-social evoluţia producţiei ceramice în a doua jumătate a secolului al XIV-lea reflectă acumularea unor experienţe care au ca rezultat în ultima instanţă manifestarea în forma concretă a meşteşugului olăriei deplin format.

O trăsătură importantă a producţiei ceramice din prima jumătate a secolului al XIV-lea este aceea, deja subliniată [6], a păstrării tradiţiei ceramice a vremii prefeudale şi a celei a începutului feudalismului, trăsătură manifestată în unele forme de vase, în special tipul de borcan cu corpul alungit, cu buza simplă scurtă sau înălţată, şi în ornament, cum ar fi îndeosebi practicarea crestăturilor pe marginile buzelor de vase sau linia vălurită. Uneori, crestăturile de pe buzele anumitor vase din prima jumătate a veacului al XIV-lea par asemănătoare cu alveolele frecvent întîlnite în ceramica secolelor X—XI de la Hlincea şi Dăneşti [7]; cu totul rar se păstrează ornamentul cu alveole dispuse şi pe umărul vasului, dar executate slab, ele părînd mai degrabă linii oblice uşor lăţite la un capăt. Ornamentul cu crestături încrucişate dispuse pe marginile uşor teşite sau drepte ale unor buze de vase din veacul al XIV-lea (prima jumătate) se întîlneşte ca atare pe unele fragmente ceramice slave din aşezarea de la „curtea domnească" şi de la „Drumul naţional" [8], nivelul I şi II.

Insuficienţa elementelor sigure de datare a ceramicii de la începutul secolului al XIV-lea şi dinaintea perioadei muşatine la Suceava se datorează, între altele, lipsei aproape totale a materialului numismatic din această vreme şi mai ales faptului că observaţiile stratigrafice duc la concluzia că stratul de cultură premergător celui muşatin a fost în sectorul „Şipot" (acolo unde săpăturile au fost îndeosebi concentrate), în bună parte ras cu ocazia lucrărilor ample şi masate pe un spaţiu restrîns efectuate în ultima treime a secolului al XIV-lea şi în secolele următoare. Acelaşi lucru s-a petrecut şi în sectorul „curtea domnească", unde construcţiile domneşti din veacurile XV—XVI au distrus în cea mai mare parte nivelurile mai vechi. Pe de altă parte, locuirea pe teritoriul oraşului Suceava premergătoare perioadei muşatine, după observaţiile făcute în teren, este de presupus că a fost mai sporadică, construcţiile fiind de mici proporţii. Astfel, în secţiunea a XII-a de la „Şipot" s-a observat un strat anterior secolului al XIV-lea, sub forma unei dungi de arsură pigmentată

[6] Mircea D. Matei, *Unele probleme...*, p. 111; idem, *Contribuţii arheologice...*, p. 35—49; Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *Cetatea Şcheia*, p. 80.

[7] *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 242; M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Sondajul arheologic de la Dăneşti*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 53.

[8] Mircea D. Matei, *Славянские поселения в Сучаве*, in *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 385, fig. 1—5.

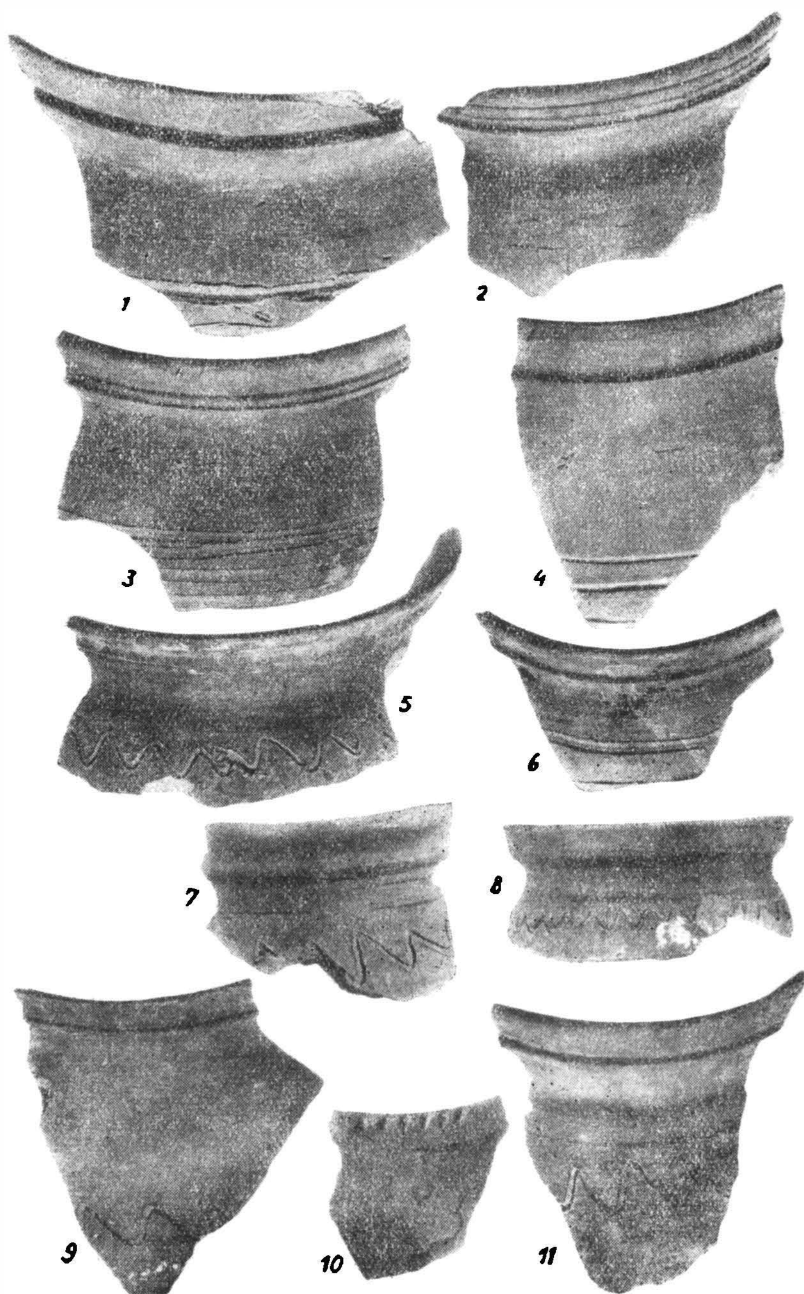

Fig. 4. — *Suceava*. Ceramică lucrată la roata rapidă, datată cu monedă de la Petru Mușat.

cu roşu, şi unele alveolări nivelate de constructorii vremii muşatine, care proveneau, probabil, de la aşezări mai vechi, distruse. Puţinele materiale găsite aici, cum ar fi crucea-engolpion, precum şi alte descoperiri, probează locuirea la Şipot în secolele XII—XIII. O stare de lucruri şi mai grăitoare în acest sens o oferă rezultatele săpăturilor din sectorul „curtea domnească", unde de asemenea a fost prins stratigrafic nivelul anterior celui muşatin; apariţia stăruitoare în cuprinsul lui a unei ceramici de factură rudimentară indică o şi mai intensă activitate omenească în acest punct al oraşului Suceava. Pentru a fixa un cadru cît mai cuprinzător discuţiei, folosind toate observaţiile ce se pot face acum, trebuie să semnalăm în continuare şi descoperirile de acelaşi gen din sectorul „I.R.C." Rămîne deci un fapt real acela potrivit căruia construcţiile din vremea muşatină şi de mai tîrziu, pînă în vremurile moderne, în punctele unde săpăturile au fost îndeosebi desfăşurate — acestea din urmă vizînd în bună parte o importantă suprafaţă a vechiului oraş — au distrus în cea mai mare parte stratul de cultură ce precedă, în timp, îndeaproape sfîrşitul secolului al XIV-lea. Este de aşteptat ca prin săpăturile noi, extinse în afara limitelor oraşului din veacul al XIV-lea sau în cadrul acestor limite coborînd spre „Mirăuţi" [9], să se obţină rezultate mai concludente în acest sens.

Pentru a încheia discuţia în legătură cu producţia ceramică premergătoare imediat celei muşatine, considerată astfel prin caracteristicile ei tehnice şi mai ales tipologice, ne vom opri asupra unui aspect mai puţin clar manifestat, cel puţin pînă în momentul de faţă, la Suceava. S-a văzut din prezentarea ceramicii, mai ales a celei de la începutul secolului al XIV-lea lucrate la roata de mînă, că, în afară de aplicarea ornamentului propriu acesteia, nu întîlnim semnele de olar. Starea fragmentară în care ea apare (nici un vas nu a putut fi întregit, neputîndu-se determina nici fragmente de funduri izolate ale unor asemenea vase cu prea multă siguranţă) îngreuiază mult o apreciere clară a situaţiei olăriei în această vreme, judecată în funcţie de un atare criteriu. În stadiul actual a cercetării, putem afirma că ceramica din secolul al XIV-lea de la Suceava, lucrată la roata înceată, nu are semne de olar [10]. Judecînd prin prisma unor interpretări istorice, potrivit cărora, pe de o parte prezenţa unor anumite semne pe ceramica lucrată la roată înceată, provenită îndeosebi din aşezările de caracter urban, atestă indiciile dependenţei din punct de vedere eco-

---

[9] Descoperirea din vara anului 1963 a unei prime fortificaţii de caracter defensiv a oraşului — anterioară celei cunoscute, datînd din secolul XV — al cărui traseu a fost surprins pe o bună porţiune în cartierul „Mirăuţi", deasupra străzii Cetăţii, pe lîngă că vine să fundamenteze unele teze exprimate deja în legătură cu vechile limite ale oraşului Suceava (teze cuprinse în lucrările lui Mircea D. Matei citate mai sus), sugerează totodată posibilitatea, ca prin cercetări viitoare între limitele date de descoperirea de mai sus, să se obţină noi elemente, care să ajute la clarificarea mai amănunţită şi a problemei producţiei ceramice din prima jumătate a veacului al XIV-lea.

[10] Pentru ceramica mai veche se cunoaşte un exemplar de la Şipot (vezi Mircea D. Matei, *Contribuţii arheologice...*, p. 32, fig. 5); în ceramica din aşezarea temporară de pe „Platoul din faţa Cetăţii de Scaun" de la Suceava, datînd din sec. XIV, unul din funduri pare a avea imprimat un semn de olar. Cf. *Şantierul arheologic Suceava — Cetatea Neamţului*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 757.

nomic a celui ce o lucra de stăpînul feudal, iar pe de altă parte faptul că absența acestora reflectă manifestarea activității independente a unor olari[11], este de presupus că la Suceava meșteșugul olăriei se va dezvolta pe viitor, în bună parte, sub acest semn. Nu este mai puțin adevărat însă

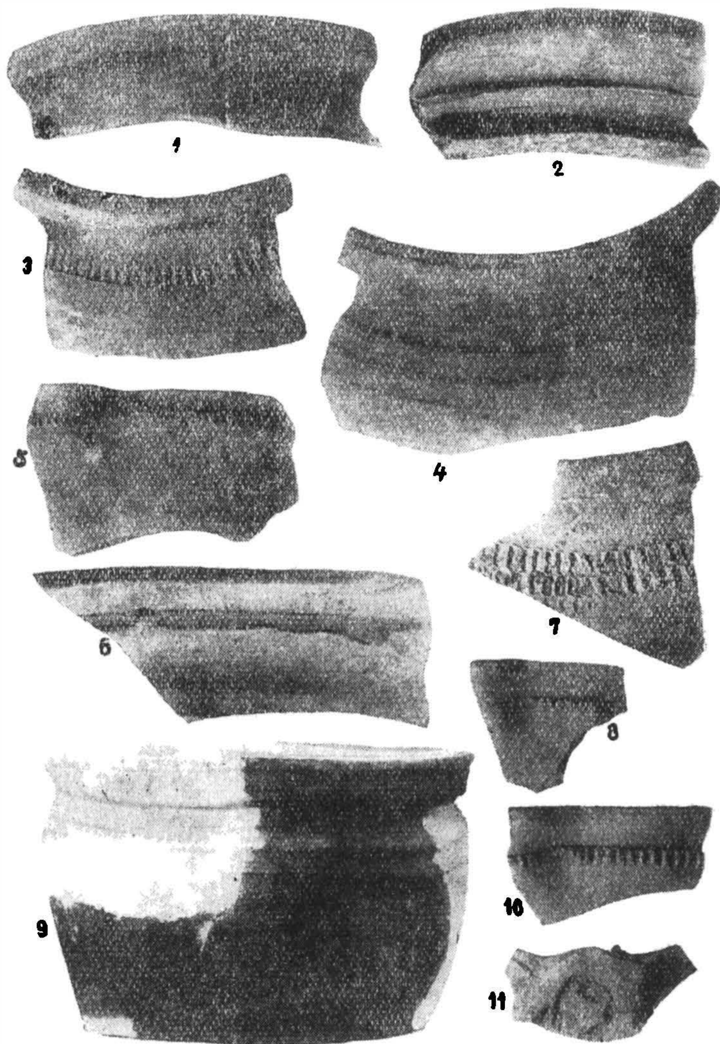

Fig. 5. — *Suceava*. Ceramică cenușie de la sfîrșitul sec. XIV.

[11] Maria Comșa, *Cu privire la semnificația mărcilor de olar din epoca feudală timpurie*, în *SCIV*, XII. 1961, 2, p. 301.

şi un alt aspect chiar pentru vremea feudalismului timpuriu, cînd procedeul aplicării semnelor de olar este binecunoscut, şi anume adeseori chiar majoritatea vaselor nu au semne de olar[12]. Afirmaţia de mai sus trebuie să aibă în vedere deci noi cercetări. Aceasta cu atît mai mult, cu cît un fragment de vas lucrat din pastă roşie, găsit la „curtea domnească", datînd de la începutul secolului al XIV-lea, are imprimat pe toartă înainte de ardere un semn care pare a fi un cap de bou. Exemplarul, deşi singur, poate ridica o problemă, care de asemenea trebuie urmărită în viitor. Repetarea unui asemenea fel de descoperire la Suceava, în acelaşi context arheologic, poate presupune practicarea de către unii meşteri olari suceveni a unor semne pe vase destinate folosirii lor la curtea domnului. Avînd în vedere apariţia tîrzie a acestui semn pe ceramică, ea fiind mai firesc să se afirme încă în vremea muşatină, precum şi cazul singular ce-l oferă, ipoteza pare în momentul de faţă puţin concludentă. Cu toată lipsa unor elemente sigure de legătură, procedeul de a imprima pe vase un semn cît mai caracteristic, legat de persoana sau „casa" celui căruia îi erau destinate produsele ceramice, în cazul de faţă prezenţa torţii purtînd capul de bou de la „curtea domnească", ar putea fi considerată un început al procedeului de mai tîrziu al scrierii unor nume şi iniţiale (obişnuită în a doua jumătate a secolului al XIV-lea) pe ceramica moldovenească, cunoscut la Suceava[13] tot la „curtea domnească" şi, în afara acesteia, la mănăstirea Putna[14]. Pe linia unei atare înţelegeri ar putea fi aduse în discuţie şi o serie de cahle şi plăci decorative din veacul al XIV-lea, care poartă ca motiv decorativ stema Moldovei executată frumos şi îngrijit, redînd detalii de ornament[15].

Studierea ceramicii de uz curent de la Suceava ne-a dat posibilitatea să urmărim prin elemente de legătură continuitatea ei pe teritoriul oraşului. Trecînd la producţia ceramică din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, bine şi sigur modelată la roata rapidă şi arsă în condiţii superioare, am văzut că ea duce mai departe perfecţionarea acelor tipuri de vase cu un profil mai evoluat, lucrate înainte într-o tehnică inferioară.

Referitor la producţia ceramică din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, trebuie subliniată justeţea tezei privitoare la standardizarea[16] produselor meşterilor suceveni ai vremii. Procesul este complex şi este direct legat de o simţitoare creştere atît a forţelor de producţie, cît şi a productivităţii muncii în condiţiile folosirii exclusiv şi cu pricepere a roţii cu învîrtire rapidă şi a arderii din ce în ce mai bune a vaselor.

Cu privire la tehnica de pregătire a pastei, un element important care trebuie adus în discuţia de faţă este în legătură cu degresantul. Obser-

[12] Maria Comşa, *Cu privire la semnificaţia mărcilor de olar din epoca feudală timpurie* în *SCIV*, *XII*, 1961, 2, p. 302.

[13] *Şantierul arheologic Suceava—Cetatea Neamţului*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 772/fig. 17; Trifu Martinovici, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii din a doua jumătate a sec. al XV-lea de pe teritoriul Sucevei*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 366—367.

[14] *Şantierul arheologic Suceava. Raport asupra săpăturilor din anul 1955 efectuate la mănăstirea Putna*, în *Materiale* IV, p. 273, fig. 17.

[15] *Şantierul arheologic Suceava. Raport preliminar asupra săpăturilor din campania anului 1955*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 245 fig. 2.

[16] Mircea D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieţii orăşeneşti la Suceava*, p. 111; idem, *Contribuţii arheologice*..., p. 46; Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 81.

vaţiile sînt uşor vizibile în ceea ce priveşte alegerea constantă a adaosului; înlocuirea pietricelelor cu nisip în componenţa pastei este o preocupare permanentă a meşterilor din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, spre deosebire de vremea anterioară cînd adaosul de pietricele predomina. Spre sfîrşitul secolului al XIV-lea, amestecul cu pietricele aproape dispare, iar înlocuirea lui cu nisip cu granulaţie tot mai mică atestă priceperea continuă a meşterilor olari. Se ajunge astfel ca la acest sfîrşit de secol pasta predominantă din care este lucrată ceramica cenuşie să aibă, din pricina cantităţii sporite de nisip în dauna adaosului mult scăzut al pietricelelor, un aspect nisipos în spărtură şi o omogenitate aproape perfectă. Trebuie însă admis că pentru vasele mai mari amestecul cu pietricele în această vreme persistă încă[17]. Mai mult decît atît, adăugăm că procentul de pietricele se face din nou simţit în ceramica roşie din veacul al XIV-lea.

În sistemul de ardere a ceramicii cenuşii, deşi se obţinuseră progrese în amenajarea unor cuptoare mai perfecţionate, arderea în bună parte continua a se face şi în cuptoare simple, fără a li se aduce vreun element nou de construcţie; cuptorul de la „Şipot" datat cu monedă de la Petru Muşat, este simplu, fără grătar. În astfel de cuptoare se ardea acum o ceramică de bună calitate. Progresul constă în faptul că olarii izbutesc să îmbunătăţească procesul de ardere în condiţiile oferite de aceleaşi cuptoare simple, după unele presupuneri[18], arderea cuprinzînd două faze: într-o primă fază vasele sînt arse în curent de aer pînă cînd pasta se calcinează, după care, în a doua fază, se continuă arderea inoxidantă, fără curent de aer. Noul procedeu de ardere, superior, se practică în vremea muşatină, fără ca el să fie generalizat prea mult; împreună cu ceramica cenuşie, bine arsă, am văzut că la Suceava apare destul de frecvent încă ceramică arsă neuniform.

Continuînd expunerea asupra ceramicii de uz casnic de la Suceava, datînd din vremea domniei lui Petru Muşat, sub raportul analogiilor ei cu alte centre din Moldova remarcăm că acestea sînt destul de uşor de sesizat. Astfel, analogii cu ceramică cenuşie, cît şi cu aceea roşie oferă cu prisosinţă unele produse ceramice, datînd din aceeaşi vreme, de la Piatra Neamţ[19], Cetatea Neamţului[20], Baia, Hlincea[21], Ripiceni[22]. Depăşind limi-

[17] Trifu Martinovici, *op. cit.*, p. 362.

[18] *Ibidem*, p. 363. După unele date etnografice putem presupune că obţinerea culorii cenuşii se realiza în urma arderii cu anume soiuri de lemn care produceau mult fum. Folosind date etnografice, Jerzy Kruppé presupune folosirea în acelaşi scop al unui soi de lemn cu multe noduri, la arderea ceramicii cenuşii (Cf. J. Kruppé, *Studia nad ceramika XIV wieku ze starego miasta w Warszawie*, p. 226—227). Privitor la temperatura la care a fost arsă ceramica cenuşie de la Varşovia, prin analize tehnologice s-a stabilit că aceasta se făcea în condiţiile unei temperaturi de circa 700° (*ibidem*, p. 224).

[19] *Şantierul arheologic Piatra-Neamţ*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 834.

[20] *Şantierul arheologic Suceava—Cetatea Neamţului*, în *SCIV*, 1955, VI, 3—4, p. 799—800.

[21] *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 242 şi în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 699. Opinăm că o parte din materialul ceramic de la Hlincea, socotit a data din veacul XII, se încadrează mai degrabă în veacul XIV, în această privinţă fiind pe deplin de acord cu aceeaşi opinie exprimată anterior de Gh. Diaconu. Cf. Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *op. cit.* p. 77, nota 1.

[22] Mulţumim pe această cale colegului Alexandru Păunescu, care ne-a arătat aceste materiale încă inedite.

tele Moldovei, remarcăm analogii cu unele fragmente de ceramică cenușie aparținînd începutului secolului al XIV-lea din așezarea de la Sf. Gheorghe[23] din Transilvania; de asemenea sînt de semnalat oarecare asemănări cu unele materiale ceramice provenind și din Țara Romînească, din regiunea ei de nord, anume cîteva profiluri de vase-borcan din primul nivel, aparținînd veacului al XIV-lea, de la Cetățeni[24].

Lărgind sfera analogiilor la teritorii mai mult sau mai puțin îndepărtate de Moldova, găsim apropieri cu parte din materialul ceramic datînd din veacurile XIII—XIV de pe vechiul teritoriu al Varșoviei[25] (în special pentru oala-borcan cu nervură pe buză), în Cehoslovacia[26] și mai departe, în Germania[27].

Interpretarea pe plan istoric-social a ceramicii cenușii de la Suceava, avîndu-se în vedere, mai ales, aceste ultime analogii, a fost deja făcută și considerăm că pe bună dreptate s-a socotit că ea poartă amprenta unui contact tîrziu cu o ceramică ce se face tot mai cunoscută, provenind din părțile centrale și nord-vestice ale Europei[28].

Considerată astfel, producția ceramicii mușatine constituie expresia directă a meșteșugului ceramic deplin format, propriu unei așezări de caracter urban medieval.

În ansamblu, producția ceramică din veacul al XIV-lea de la Suceava, în special cea din timpul domniei lui Petru Mușat, vădește un progres ce se poate compara sub anume aspecte cu centre dezvoltate din punct de vedere economic. Totuși, ea se află la un nivel scăzut față de producția ceramică cunoscută pentru această vreme în Țara Romînească sau în unele centre ale Dobrogei. Avînd în vedere caracterul lent al dezvoltării producției ceramice așa cum se manifestă pînă către jumătatea veacului al XIV-lea, putem pe de altă parte considera că nivelul de viață al locuitorilor era destul de scăzut, dacă ne gîndim că pe aproape toată întinderea aceluiași veac forma de vas rămîne, cu foarte rare excepții oala-borcan. Este de presupus că repertoriul redus al formelor de vase de lut în așezarea de la Suceava va fi fost completat, în bună parte, cu vase de lemn, acestea avînd în orice caz alte forme decît cele modelate din lut, cu capacitate mai mare și cu destinație restrînsă gospodărească. Știrile documentare tîrzii probează practicarea unui asemenea negoț în Moldova în vremea lui Ștefan cel Mare. În actul din **1466**, Ștefan cel Mare interzice să se ia vamă locuitorilor din satul Negoiești „sau de la oale sau de la *vase de lemn*..."[29].

---

[23] K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedehaza*, în *Materiale*, II, p. 21 — 22 și fig. 15/6, 9,11, 23, fig. 16/1, 5, 16.

[24] D. V. Rosetti, *Șantierul arheologic Cetățeni*, în *Materiale*, VIII, p. 76.

[25] Jerzy Kruppé, *op. cit.*, fig. 2/13, fig. 4/7, fig. 5/8, 16, 20, fig. 6/1, fig. 6/5 (pentru începutul sec. XV), fig. 17/9 și fig. 27/a.c.

[26] Kveta Reichertova, *Příspěvěk k datování středověké keramiky v Čechách* (extras din *PA*, 1), fig. 5/3; sau la Miroslav Richter, *Keramika z 12. až počátku 14. století Národnico musea v Praze*, găsim analogii pentru profile de vase cu buza răsfrîntă, prevăzută cu nervură, ornamentate cu caneluri pe umăr; p. 13, fig. 6/4, 5,7—9 și p. 15/1.

[27] E. Schirmer, *Die deutsche Irdenware des 11.—15. Jahrhunderts im engeren Mitteldeutschland*, Jena, 1939, pl. IV/7,14, 16.

[28] Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice...*, p. 41 și urm.

[29] *DIR, veac XIV, XV; A. Moldova*, I, p. 342—343. (subl. ns. *E. B.*).

Raportul de inferioritate al ceramicii sucevene față de ceramica contemporană provenind din unele așezări din Țara Romînească apare evident chiar dacă luăm drept criteriu de comparație nivelul atins de meșteșugul olăriei la sat[30].

Rămînerea în urmă a gradului de dezvoltare a Sucevei a fost explicată ipotetic[31] prin așezarea ei geografică într-o regiune submontană puțin proprie dezvoltării ei economice. Impulsul dezvoltării ei economice, Suceava îl cunoaște abia mai tîrziu, o dată cu mutarea aici a capitalei statului moldovean. O mărturie a extinderii cadrului așezării de la Suceava o oferă constatările făcute pe cale arheologică, prin sesizarea în repetate rînduri a unor operații ample de defrișare. Urmele unei astfel de activități au fost constatate la cetatea Șcheia, la cetatea de scaun și pe platoul din fața acesteia din urmă, iar la marginea de sud a orașului la „Areni". Mergînd mai departe cu analiza cauzelor care au făcut posibilă această rămînere în urmă a Sucevei, trebuie să avem în vedere condițiile istorice deosebite ale dezvoltării teritoriului moldovean, cînd în a doua jumătate a secolului al XIII-lea cea mai mare parte a viitorului stat Moldova a rămas sub dominația Hoardei de Aur[32]. Gradul diferit de intensitate a dominației mongole explică în bună parte dezvoltarea ulterioară (în special, prima jumătate a secolului al XIV-lea) inegală a societății pe teritoriul țării noastre, acest lucru făcîndu-se simțit în Moldova, unde stăpînirea mongolă a frînat[33] într-o măsură foarte mare dezvoltarea acesteia.

Înainte de a încheia, considerăm potrivit să semnalăm o observație făcută în repetate rînduri la Suceava și nunumai aici. Deși producția de ceramică de la Suceava înregistrase pînă la sfîrșitul veacului al XIV-lea progrese remarcabile, care se pot aprecia în primul rînd în funcție de calitatea materialelor cunoscute acum, din mediul orășenesc, sînt prezente anume produse de calitate mediocră a căror proveniență rurală este certă. Fenomenul, chiar dacă se manifestă la o scară restrînsă, considerăm că nu este lipsit de semnificații istorice importante și, în ciuda unor reale rămîneri în urmă în cunoașterea satului medieval moldovenesc, am îndrăzni să sugerăm o atare interpretare a descoperirilor în discuție, fie că materialele ceramice de factură rurală descoperite în cuprinsul orașului Suceava sînt de pus în legătură cu prezența aici a unor țărani chemați să depună muncă pentru ridicarea construcțiilor de caracter domnesc, în virtutea obligației cunoscute în dreptul feudal al „muncii la cetate"[34], fie că este vorba de un factor cu mult mai adînci implicații istorice. Avem

---

[30] Pentru bunăvoința de a ne fi arătat materialele ceramice din așezarea de la Coconi datînd din veacul XIV și pentru lămuririle pe care ni le-a dat în legătură cu acestea, aducem mulțumiri responsabilului săpăturilor de aici, N. Constantinescu.

[31] Vezi discuția referitoare pe larg la problema aceasta în lucrarea lui Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice*..., p. 60—75, în care autorul aduce argumente de ordin politic-administrativ în explicarea progresului rapid al societății omenești de la Suceava în ultima treime a veacului XIV.

[32] *Istoria Romîniei*, II, p. 124.

[33] Așa cum a arătat F. Engels, „orice cotropire de către un popor mai înapoiat stînjenește, se înțelege, dezvoltarea economică și nimicește numeroase forțe de producție" (*Anti-Dühring*, ed. a 3-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 202).

[34] Gh. Diaconu, și N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 78.

în vedere procesul adînc şi multilateral analizat de clasicii marxism-leninismului[35] al pătrunderii neîncetate, în tot cursul evului mediu, în oraşe a unor elemente ţărăneşti, care contribuie atît la creşterea numărului populaţiei orăşeneşti, cît şi la sporirea capacităţii economice a oraşelor. Evident discuţia acestei probleme de ordin istoric nu poate fi începută cu adevărat în stadiul actual al cercetărilor şi cu puţinătatea de materiale de care dispunem, dar chiar şi aşa am socotit potrivit să o amintim.

Din pricina aceleiaşi lacune în cercetarea şi cunoaşterea realităţilor din cuprinsul unor aşezări săteşti din Moldova, ne este şi mai greu să facem precizări în legătură de data aceasta cu unele produse ceramice de factură orăşenească, a căror prezenţă se face simţită în ceramica provenind din unele aşezări de caracter sătesc. Sesizate la Şcheia-Silişte, la Ripiceni şi la Hlincea, în număr cu totul redus, acestea pot fi interpretate ca ajungînd aici pe calea schimbului. Desigur, ca şi ideea exprimată ipotetic mai sus, ultima va trebui studiată în special prin cercetări făcute în mediul aşezărilor rurale. Urmărită pe alt plan, ideea exprimată aici poate fi completată cu o altă observaţie. La sfîrşitul veacului al XIV-lea şi începutul veacului al XV-lea, se observă pe plan general moldovenesc că în cadrul producţiei ceramice se ajunge la o oarecare unitate în ceea ce priveşte nivelul tehnic atins de meşteşugul olăriei atît în aşezări orăşeneşti, cît şi în cele rurale. Materialele ceramice din această vreme provenind de la Hlincea şi Corlăteni, spre exemplu, oferă în ceea ce priveşte factura lor tehnică trăsături care le apropie de ceramica lucrată din pastă de aspect nisipos, superioară calitativ şi datînd de la sfîrşitul veacului al XIV-lea, la Suceava. Mai mult decît atît, unele elemente de decor străine pînă acum în ceramica locală apar de asemenea, cu totul sporadic, şi în ceramica provenind din mediul rural. Observaţiile ultime par să ducă la încheierea că experienţa aflată la un nivel superior a meşterilor olari, care îşi desfăşoară acum activitatea în centrele orăşeneşti, a fost împărtăşită curînd de cei care practicau acest meşteşug la sate.

Din cele arătate privitor la ceramica din veacul al XIV-lea, de la Suceava, se desprind o serie de date importante, menite să constituie începuturile unor interpretări de ordin istoric privitoare la anumite aspecte ale dezvoltării oraşului Suceava, capitala statului moldovean timp de aproape trei secole. Aprofundarea studierii prin cercetări de viitor a temei de faţă, coroborată de extinderea altora în diverse puncte de pe teritoriul Moldovei, va lărgi şi va fundamenta, cu siguranţă, cadrul cunoştinţelor de pînă acum referitoare la o importantă ramură productivă a economiei aşezării de la Suceava, în vremea în care societatea de aici se consolidase pe baza relaţiilor feudale.

ELENA BUSUIOC

---

[35] K. Marx-F. Engels, *Ideologia germană*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 49.

МЕСТНАЯ ОБИХОДНАЯ КЕРАМИКА XIV В. ИЗ СУЧАВЫ
(вторая часть)

РЕЗЮМЕ

Первые этапы развития гончарного ремесла в Сучаве — процесса, являющегося лишь одним из моментов общего развития, включающего и другие области деятельности — хронологически относятся к периоду, предшествующему княжению Петру I Мушата (они обоснованы керамическими изделиями, описанными в первой части работы). Все имеющиеся в настоящее время в нашем распоряжении данные позволяют утверждать, что керамика времен Мушата прошла через все формы вполне сложившегося гончарного ремесла.

Обиходная керамика из Сучавы второй половины XIV в. (правление Мушата), датируемая как стратиграфически, так и на основании монет времен Петру I Мушата, сработана исключительно на быстро вращающемся усовершенствованном кругу. Она отличается процессом *стандартизации*; сосуды для домашнего обихода изготовлялись серийно, имея в виду производство ограниченного количества одних и тех же типов. Ее также характеризует количественный прирост керамических материалов. С технической точки зрения теперь известны две категории керамики: высококачественная серая керамика, характерная для второй половины XIV в., и керамика, сохранившая старые традиции. Новые керамические изделия изготовлены с большим мастерством из хорошо сглаженного снаружи однородного теста; качество их обжига выше прежнего. Это видно, прежде всего, по все более однородному серому цвету сосудов и почти полному исчезновению разницы в цвете одного и того же сосуда (рис. 1/14—17; рис. 4). Вторая категория представлена красной керамикой худшего качества, чем первая категория; стенки красных сосудов часто толще стенок серых сосудов (рис. 1/1—3, 5—7; рис. 2).

Заметный успех в области производства керамики в Сучаве отмечается в конце XIV в. и в начале XV в. Отличительной чертой этой керамики является однородность теста, достигнутая благодаря выбору и дозировке обезжиривающего вещества. В данном случае это мелкозернистый песок, почти без примеси щебня. Профиль сосуда отражает изящество и уверенность исполнения, стенки сосудов тонкие, одинаковой толщины. Сосуды светло-серого цвета сработаны на быстро вращающемся гончарном кругу. Они намеренно не сглажены и поэтому слегка шероховаты; в трещинах заметен песок. Сосуды-банки в основном сохраняют профиль высокого венчика с жилками, характерный для сосудов времен Мушата; к ним присоединяются и другие сосуды различных профилей, а также новые, чужеземные формы (рис. 5).

Серая керамика из Сучавы последней трети XIV в. носит отпечаток позднего соприкосновения со все более известной керамикой из центральной и северо-западной Европы, где она появилась уже в XIII в.

Речь идет о серой керамике, относимой к немецким колонистам, пришедшим в Молдову с севера, вероятно из Польши. Их присутствие в эпоху Петру I Мушата обосновано документами.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Сучава.* Профили керамики. 1—13, красная керамика времен Мушата; 14—18, серая керамика времен Мушата; 19—21, серая керамика конца XIV в. и начала XV в.

Рис. 2. — *Сучава.* Керамика, сработанная на быстро вращающемся кругу, датированная на основании монет Петру Мушата.

Рис. 3. — *Сучава.* Керамика, сработанная на быстро вращающемся кругу, датированная монетами Петру Мушата.

Рис. 4. — *Сучава.* Керамика, сработанная на быстро вращающемся кругу, датированая монетами Петру Мушата.

Рис. 5. — *Сучава.* Серая керамика конца XIV в.

LA CÉRAMIQUE LOCALE D'USAGE MÉNAGER DU XIVe SIÈCLE À SUCEAVA (IIe partie)

RÉSUMÉ

Les premières étapes du développement de la poterie à Suceava débute par la période antérieure au règne de Pierre I Mușat, tel qu'il est attesté par les produits céramiques étudiés dans la première partie de cet ouvrage. Ce procès ne représente d'ailleurs qu'un aspect du développement général qui comprend aussi d'autres domaines d'activité.

La céramique ménagère de Suceava de la seconde moitié du XIVe siècle datée stratigraphiquement et par des monnaies de Pierre I Mușat est façonnée exclusivement au tour rapide perfectionné. Elle est caractérisée par un important procès d'uniformisation, les vases ménagers étant produits en série et en nombre restreint de types, invariablement les mêmes, ainsi que par l'accroissement qualitatif des matériaux céramiques. Du point de vue technique on en connaît maintenant deux catégories : céramique grise de bonne qualité, caractéristique pour la seconde moitié du XIVe siècle et fidèle à une ancienne tradition. Les nouveaux produits céramiques sont exécutés avec beaucoup d'habilité en pâte homogène, bien lustrés à l'extérieur ; leur cuisson est supérieure par rapport à la poterie antérieure, fait d'ailleurs attesté par la couleur toujours plus unitaire des vases et par la disparition presque totale des différences de couleur pour le même vase (fig. 1/14—17 ; fig. 4). La deuxième catégorie est représentée par la céramique rouge supérieure à la première, la paroi des vases rouges étant plus épaisse que celle des vases gris (fig. 1/1—3, 5—7 ; fig. 2).

Un progrès sensible peut être constaté à la fin du XIVe et au début du XVe siècle pour la poterie de Suceava. Cette amélioration se révèle par l'homogénéité de la pâte obtenue à la suite d'un meilleur choix et

dosage du dégraissant, à savoir, un sable à granulations plus fines et l'absence à peu près totale de gravier.

Le profil des vases est net et élégant, les parois minces, d'épaisseur égale, façonnés au tour rapide et de couleur gris clair. Ils ne sont guère lustrés, légèrement rugueux au toucher et la cassure a un aspect sablonneux. En général, les vases-pot gardent leur profil à haut bord avec nervure, caractéristique pour cette période, auquel on peut ajouter d'autres à profil différent, ainsi que de nouvelles formes étrangères (fig. 5).

La céramique de Suceava, datant de la fin du XIVe siècle porte l'empreinte d'un contact tardif avec une autre céramique dont la présence se fait d'autant plus connue et qui provient de l'Europe centrale et du nord-ouest, où elle apparaît depuis le XIIIe siècle. Il s'agit d'une céramique grise attribuée à des colons allemands venus, probablement de Pologne, dans la Moldavie du nord et dont la présence est attestée par des documents du temps de Pierre I Muşat.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Suceava.* Profils de céramique. 1—13, céramique rouge de l'époque de Pierre I Muşat; 14—18, céramique grise de la même époque; 19—21, céramique grise de la fin du XIVe siècle et du début du XVe siècle.

Fig. 2. — *Suceava.* Céramique façonnée au tour rapide datée par des monnaies de Pierre I Muşat.

Fig. 3. — *Suceava.* Céramique façonnée au tour rapide datée par des monnaies de Pierre I Muşat.

Fig. 4. — *Suceava.* Céramique façonnée au tour rapide datée par des monnaies de Pierre I Muşat.

Fig. 5. — *Suceava.* Céramique grise de la fin du XIVe siècle.

CONTRIBUŢII ARHEOLOGICE ASUPRA CURŢII DOMNEŞTI DIN TÎRGOVIŞTE
(secolele XIV—XVII)

Pentru a înţelege mai bine locul oraşului Tîrgovişte între celelalte obiective arheologice feudale şi pentru a sublinia importanţa cercetărilor de acest fel din fosta capitală a Ţării Romîneşti, considerăm că se impune mai întîi o sumară trecere în revistă a principalelor date consemnate de izvoarele scrise de-a lungul veacurilor în legătură cu oraşul amintit.

Începuturile acestei aşezări nu le cunoaştem încă, nici măcar în linii generale; ele datează însă în chip neîndoielnic din plin secol al XIV-lea şi se raportează mai întîi la o aşezare sătească, transformată ulterior — prin schimbări de ordin social-economic — într-una de tip urban şi apoi de reşedinţă domnească.

Într-adevăr, la sfîrşitul secolului al XIV-lea, în împrejurări legate de asocierea la domnie a lui Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrîn, Tîrgovişte figurează, ca atare, drept a doua capitală a ţării, alături de aceea mai veche a Argeşului.

Printre cruciaţii conduşi de Sigismund de Luxemburg căzuţi în mîinile turcilor după dezastrul de la Nicopole (1396), se afla şi bavarezul *Johannes Schiltberger*. Acesta, referindu-se la anul 1394, scria: „Eu am fost şi în Valahia şi *în cele două capitale* din Valahia, care se numesc Agrisch (Argeş) şi Türkoisch (Tîrgovişte)"[1].

În anul 1403 se menţionează la Tîrgovişte o vamă, fapt explicabil prin aşezarea oraşului pe circuitul drumului comercial care lega Transilvania de Dunăre. E vorba de privilegiul comercial dat de Mircea negustorilor lioveni. Actul specifică anume că domnul îşi ia libertatea de a-şi alege el mai întîi mărfurile polone, pentru cerinţele curţii sale din Tîrgovişte[2].

---

[1] J. Schiltberger, *Reisebuch*, Tübingen, ed. Langmantel, 1885, p. 52 (apud P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 56 şi nota 62, subl. lui *P.P.P.*). Cf. şi ediţia K. Fr. Neuman, *Reisen des Johannes Schiltberger in Europa...*, München, 1859 (apud Al. Vasilescu, *Cetatea Dîmboviţa*, în *BCMI*, XXXVIII, fasc. 123—126, 1945. p. 37 şi note).

[2] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 102 şi nota 94.

Din hrisovul datat (1409—1418) de la Mihail, fiul şi asociatul lui Mircea cel Bătrîn, reiese că tînărul voievod avea reşedinţa „în oraşul domniei-mele Tîrgovişte" şi că din veniturile *casei* sale de aici dă zece case de ţigani (pe care îi înşiră pe nume) pentru mănăstirile Cozia şi Cotmeana. De asemenea, rezultă din document că oraşul plătea un bir domniei [3].

Din vremea lui Vlad Ţepeş ni se păstrează scrisoarea pîrcălabului *Cîrstian*, care la 17 noiembrie 1476 cerea braşovenilor doi dulgheri cu cîte trei calfe fiecare, pentru zidirea unei case domneşti în Tîrgovişte [4]. Cu cîteva zile mai înainte, la 11 noiembrie acelaşi an, comitele *Ştefan Bathory* (care îl ajuta pe Vlad Ţepeş împotriva lui Laiotă Basarab) scria sibienilor : „...am alungat pe perfidul Basarab din Ţara Romînească... şi astfel, fiind înălţat un bun castel în Tîrgovişte (*errecto uno bono castello in Thergavischya*), ne-am îndreptat către Bucureşti, în apropierea căruia sîntem" [5]. După cum vom vedea, aceste menţiuni sînt extrem de preţioase.

Trecînd în secolul al XVI-lea ştirile se înmulţesc. La 1515 un călător străin semnala tăria şanţului şi valului cu parapet de la Tîrgovişte [6], iar la 1532 padovanul *Francesco dela Valle* nota : „Tragovista è città non molte grande posta in piano serraglia di muro. Il castello di quella, dove habita il suo Signore e serrato di grossissimi palli di rovere"... [7].

În 1574, *Pierre Lescalopier* scria că la Tîrgovişte „le palais du prince est seulement muré de grandes hayes" [8], iar peste un deceniu ni se semnalează construcţia de către Petru Cercel a unui palat şi a unei mari biserici. Mărturiile ni le dau francezul *Bongars* [9] şi italianul *Franco Sivori* [10].

Sfîrşitul secolului al XVI-lea este marcat de campania otomană a lui Sinan paşa împotriva lui Mihai Viteazul. Dintre multele izvoare în legătură cu evenimentele din anul 1595, ne mulţumim a-l aminti pe *Bal-*

[3] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 101—102 ; cf. şi Damaschin Mioc, *Originea şi funcţiile birului în Ţara Romînească pînă la sfîrşitul veacului al XV-lea*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1954, p. 648.

[4] I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească în sec. XV—XVI, I (1413—1508)*, Bucureşti, 1905, p. 357—358 („Ex alio rogo v/estras/ p/rudencias/nobis mittere duos carpentarios et quilibet debet habere tres famulos..., ultra eos ducet solum in Tergowistia, mittat edificare domum".

[5] E. Hurmuzachi — N. Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 95.

[6] „Tragoviscus, metropolis Valachorum et sedes peculiaris principum, inaccessibilis non muro, non moenibus cincta sed fossa, vallo et aggeribus tentum cum sudibus praeacutis exterius positis..." (A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaque cum Moldavia et Valachia*, I, 1468—1540, în *Fontes rerum Transylvanicarum*, Budapesta, 1914, IV, p. 111 (apud Al. Vasilescu, *op. cit.*, p. 30, nota 1, col. II)).

[7] Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în *ARMSI*, XVI, 1929, p. 14—15.

[8] P. Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Ţara Romînească şi Transilvania la 1574*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 443.

[9] „Petro-Voda a fait à Tervisch, où il avait sa cour, un palais petit, mais beau et magnifique... et tout contre basty un(e) église" (E. Hurmuzachi, *Documente*, XI, p. 192, apud N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, fasc. I, Bucureşti, 1905, p. 103).

[10] „Fece nel medesimo tempo edificare una bella chies contigua al palazzo, atale che per un ponte coperto potteva Sua Altezza intrarli dalle sue stanze senza esser visto" (Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Romînească la sfîrşitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, p. 175). Cf. şi *Istoria Ţării Romîneşti — 1290—1690 — Letopiseţul Cantacuzinesc*, ediţie critică de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 53 : „... Şi au făcut biserica ce iaste în cetatea Tîrgoviştei... şi au pus birul curţii foarte mare şi gorştină de oi"... (citată în continuare : *Cronica ţării)*.

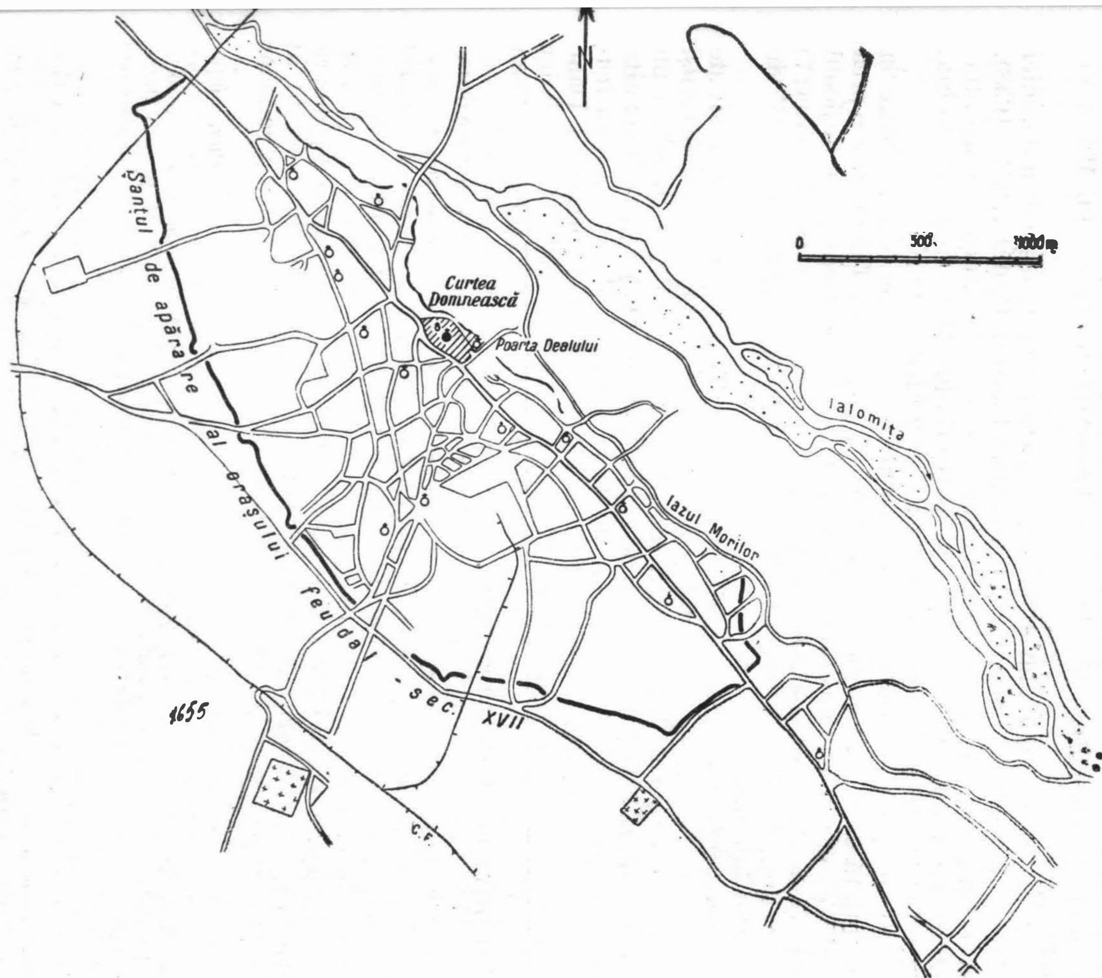

Fig. 1. — *Tîrgoviște.* Planul general al orașului, cu traseul șanțului de apărare din sec. XVII și localizarea curții domnești.

tazar Walter, un neamț care a trecut prin Tîrgoviște în anul 1597. El ne spune că reședința domnească, părăsită de Mihai, a fost repede întărită de pașa Hasan cu fortificații de pămînt și pari (după 12 septembrie 1595), dar că la 18 octombrie capitala a fost recucerită de trupele lui Mihai Viteazul [11].

Ajungem acum la anii 1653—1658. Este vremea de sfîrșit a domniei lui Matei Basarab și a domniei lui Constantin Basarab Cîrnul (1654—1658). Din această vreme datează remarcabilele note de călătorie ale arhidiaconului *Paul din Alep*, însoțitorul patriarhului Macarie din Antiohia, în drumul acestuia din urmă spre Rusia, prin țările romîne.

Despre curtea domnească, călătorul arată că aceasta „e mare și înconjurată de un zid de piatră. La o parte curge rîul. Înăuntru e o prea frumoasă biserică de mari dimensiuni, la care sui pe trepte... În mijlocul curții e un turn de piatră foarte înalt, ce servește ca fanal (felinar?) pentru ceasornicul orașului". În sfîrșit, amintește de „băile turcești" de pe malul Ialomiței [12].

Începînd cu anul 1660 (Grigore Ghica), Tîrgoviște este părăsit de domni, iar capitala se mută definitiv la București. Se mai ocupă totuși de curte Constantin Brîncoveanu, care, la 1699 („la culesul viilor", cum scrie în cronica țării), termina reparația bisericii domnești și, pe lîngă alte lucrări de împodobire a palatului, înălța în grădinile dinspre est un frumos foișor [13]. La 1813, ruinele curții încap pe mîna vel-vornicului Isaac Ralet, în urma aprobării lui Ion vodă Caragea, pentru ca marele boier să-și facă o casă pe acest loc. Anaforaua domnească a prevăzut însă o zonă prohibitivă de patru stînjeni în lat de la biserică, de jur împrejur [14].

Către mijlocul secolului trecut Turnul Chindiei este reparat de domnitorii Bibescu și Știrbei și așa îl găsim pînă în zilele noastre. Înainte de această reparație însă, ruinele sînt desenate de pictorul francez *Michel Bouquet*; în al său *Album Valaque*, apărut la Paris în anul 1843, găsim și o litografie care reprezintă ruinele curții domnești din Tîrgoviște [15] (fig. 3).

Încheind acest excurs istoric, amintim că, exceptînd o legendară săpătură după comori a lui Grigore Ghica, la 1734, abia în deceniul al patrulea al secolului nostru se face degajarea parțială de moloz a ruinelor

---

[11] Baldassar Walter, *Brevis et vera descriptio rerum ab. illustr. ampliss et fortiss, militiae contra patriae suae reiq. pub. christianae hostes duce ac dn. Ion Michaele Moldaviae, Transsalpinae sive Walachiae palatino gestarum. In eiusdem aula Tervisana fideliter collecta*, Gorlic, 1599, la A. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, I, București, 1862, p. 31—32, 34. Cf. și N. Iorga, *Inscripții*, p. 103, note ; *Cronica țării* : „. . . (turcii) ajunseseră și pîn în Tîrgoviște și acolo încă făcu cetate" (p. 62).

[12] Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Țările Romîne (1653—1658)*, București, 1900, p. 78 și urm. *Cronica țării* : „Și s-au îndemnat Matei Vodă de au făcut cetatea din Tîrgoviște de iznoavă, leatul 7153 (1645—1646)" (p. 106). Cînd, la 1654, se răzvrătesc dărăbanții și seimenii, aceștia îl țin pe bătrînul domn în afara orașului, „la șanțul cel mare" (*ibidem*, p. 115).

[13] Cf. și Ion Radu Mircea, *Date din „Condica visteriei" privind construcțiile din Țara Romînească între 1694 și 1704*, în „C.S.C.A.S. — Sesiunea științifică a Direcției monumentelor istorice", ianuarie 1963, p. 138—142.

[14] V. Drăghiceanu, *Știri mai vechi despre ruinele Curții domnești din Tîrgoviște*, în *BCMI*, VIII, 1915, p. 91 și urm.

[15] *Albume Valaque. Vues et costumes pittoresques de la Valachie dessinés d'après nature par Michel Bouquet et lithographiés par Eug. Cicéri, Férogio et M. Bouquet*, Paris, 1843.

curţii domneşti din Tîrgovişte de către Virgil Drăghiceanu, iar înainte de săpăturile noastre din anul 1961 (executate în cadrul şantierului D.M.I.) s-a mai săpat aici şi în anul 1954 (săpături şi cercetări inedite)[16].

În linii mari, cu excepţia zonelor de sud-vest, sud şi sud-est, oraşul Tîrgovişte de azi se întinde în aria delimitată de şanţul şi valul de apărare din secolul al XVII-lea — fortificaţie care începe de la nord (actualul cartier Teiş, pe malul drept al Ialomiţei) şi ţine spre sud, pînă la fosta mahala Tabaci-Iazul Morilor (fig. 1). Pe parcurs această fortificaţie a fost distrusă în mai multe locuri, dar ea poate fi totuşi urmărită pe întregul traseu, păstrîndu-se şi un număr de 10-12 puternice bastioane de pămînt.

La marginea de nord-est a oraşului, pe terasa cea mai înaltă de pe malul drept al rîului Ialomiţa, se înălţa fosta curte domnească.

Din panorama dinspre est a ansamblului arhitectural se detaşează la nord aşa-numitul Turn al „Chindiei", iar la sud biserica domnească, între ele aflîndu-se ruinele palatului domnesc. Planul întregii zone ne mai indică fundamentele unui paraclis, la nord de palat, apoi construcţia dreptunghiulară a unei băi la est de acesta din urmă, precum şi turnul de intrare situat la sud de biserica domnească, totul înconjurat de ziduri de incintă, ruinate sau dispărute cu totul. Ici şi colo se mai văd diverse puţuri de piatră, canale de scurgere etc. Edificiile curţii domneşti se înscriau deci într-un poligon neregulat în care, judecînd după traseul părţii de sud-est a zidului de incintă, trebuie să includem şi zona bisericii Sf. Vineri (secolul al XV-lea). Aici însă ajungem chiar la una din porţile oraşului medieval, şi anume la „Poarta dealului".

Dintre aceste complexe, doar Turnul Chindiei şi biserica domnească pot fi socotite ca fiind în stare relativ bună de conservare, restul construcţiilor prezentîndu-se în stare de ruină.

În urma degajărilor făcute de Virgil Drăghiceanu (ale cărui cercetări au rămas din păcate absolut inedite), s-a ajuns la delimitarea precisă a două părţi din palatul domnesc: o construcţie masivă de plan dreptunghiular, cu ziduri groase de aproape 2,50 m, este pivniţa palatului vechi. Ea este compartimentată în patru despărţituri cu ziduri sprijinite pe arcade şi pilaştri, dezvoltate longitudinal nord—sud. În continuare, spre sud, se află un corp de clădire compus din pivniţă, parter şi ceva din etajul superior. Parterul este compus dintr-un număr de 10 încăperi (fig. 2). La pivniţă s-au întrebuinţat piatra şi cărămida, iar la parter şi etaj numai cărămida. Este aripa palatului zidită în timpul lui Petru Cercel (1583—1585). În ambele părţi s-au adăugat cu timpul alte construcţii, în special în timpul lui Matei Basarab (1632—1654), cînd se înalţă şi coridorul de racord între cele două corpuri de clădiri mai vechi (fig. 2).

Diversitatea problemelor în legătură cu acest complex monumental care este curtea domnească din Tîrgovişte, precum şi cerinţele proiecte-

[16] Cercetări Vlad Zirra. La săpăturile din 1961 a luat parte şi Gabriel Mihăescu.

lor de restaurări inițiate de către Direcția Monumentelor Istorice de pe lîngă C.S.C.A.S. ne-au îndemnat să preconizăm un plan de cercetare arheologică în cursul căreia să fie urmărite numai probleme de stratigrafie, și de cronologie a construcțiilor.

Paralel însă au fost prevăzute și s-au executat lucrări de degajare, în cuprinsul clădirii din secolul al XVI-lea și în partea de la est de aceasta, precum și în sectorul zidului de incintă (zona de sud-vest și sud).

Stratigrafia și construcțiile. În funcție de observațiile înregistrate în cursul săpăturilor am putut stabili următoarele:

În zona de sud-vest a curții, pămîntul viu, brun-roșcat se găsește la adîncimi variabile, indicînd pentru secolul al XIV-lea o pantă ușoară orientată aproximativ nord—sud. Peste humusul feudal se înregistrează un strat subțire de nuanță cenușie, în care găsim cele mai vechi urme de cultură materială feudală, și anume din secolul al XIV-lea și din prima jumătate a secolului următor (ceramică, diverse obiecte de fier, oase de animale și urme de arsură).

Peste acest strat de depunere s-a așternut apoi un masiv strat de prundiș de rîu, gros în unele locuri de 1 m. Cu această ocazie s-a nivelat întreaga zonă de sud-vest. Observațiile stratigrafice din alte secțiuni practicate permit concluzia că nivelarea cu prundiș a fost făcută începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea; cînd la 1583—1584 se fundează biserica și palatul lui Petru Cercel, constructorii călcau pe acest strat de nivelare.

Urmează un strat de depunere, mai gros spre sud și mai subțire spre nord, datat în mod cert în secolul al XVII-lea (ceramică și monede). De menționat că la baza acestui strat înregistrăm urme de arsură, de pus eventual în legătură cu evenimentele din 1595.

O situație interesantă ne-a oferit cercetarea din secțiunile a III-a, a IV-a și a V-a (fig. 2). În această zonă a apărut o construcție necunoscută de cercetările dinaintea noastră. E vorba de un gîrlici de intrare, care se leagă organic de pivnița palatului din secolul al XVI-lea. Are forma unui „L", orientat aproximativ est—vest; zidurile sînt lucrate cu cărămidă pe fundații de piatră și sînt groase de 0,85 m. Spațiul util dintre ziduri măsoară 2,60 m, iar talpa fundației se află la adîncimea de 3,70 m față de nivelul solului actual (partea de vest) (fig. 2).

Gîrliciul a avut o existență scurtă, deoarece în vremea lui Matei Basarab este dislocat pe laturile lungi pînă la punctul de naștere al bolții, iar pe latura de vest pînă la baza unei deschizături în zid (fereastră). Spațiul dintre zidurile demolate a fost apoi umplut cu mortar, pămînt și cărămizi sfărîmate, iar deasupra a fost așternut un strat de prundiș. În pămîntul de umplutură am găsit o monedă emisă la anul 1591 de către Sigismund al III-lea Wasa pentru Polonia (1587—1632).

Foarte probabil, gîrliciul — ca și întregul complex arhitectural — a avut de suferit de pe urma evenimentelor din 1595. În vremea lui Matei Basarab, cînd era deja scos din funcțiune, se construiește un alt gîrlici, perpendicular pe primul și paralel cu latura de vest a palatului din secolul al XVI-lea (fig. 2). Actuala intrare în pivnița din secolul al

Fig. 2. — Schiță de plan a curții domnești din Tîrgoviște.

XVI-lea datează probabil de la sfîrșitul secolului al XVII-lea (Constantin Brîncoveanu)[17].

Tot atît de interesantă este problema zidurilor de incintă de la sud și vest. Azi pot fi văzute aici două rînduri de ziduri. *Primul* (zidul nr. 1) se leagă de turnul de intrare și este lucrat din cărămidă cu registre de bolovani, după vechiul model din secolele XIV—XV. Ca o particularitate,

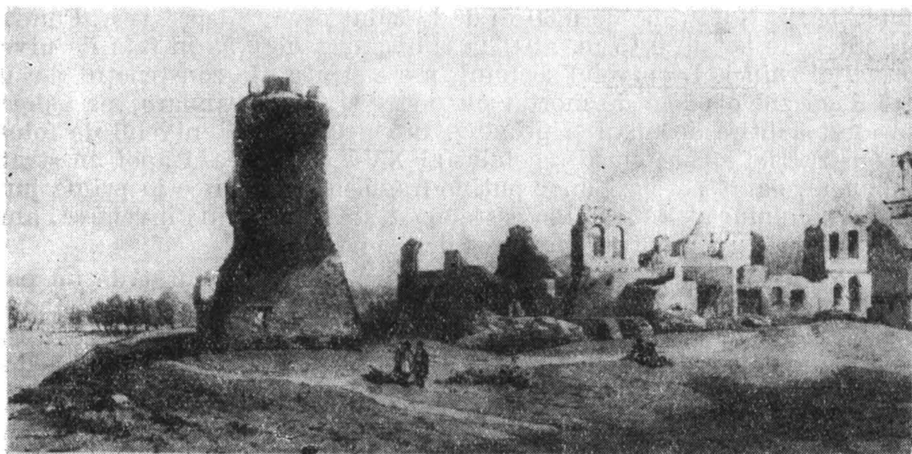

Fig. 3. — Curtea domnească din Tîrgoviște așa cum se prezenta în ruine, la 1840 (desen de M. Bouquet).

menționăm prezența din loc în loc a unor contraforturi de formă triunghiulară, găsite în porțiunea de sud. Grosimea zidului este de 1,20 m. *Al doilea* (zidul nr. 2) se află la o distanță de 2,40 m de primul și e construit numai din cărămidă. Grosimea zidului este de 1 m. Spațiul între cele două ziduri a fost umplut cu pămînt, prundiș și moloz (fig. 2).

Zidul nr. 1, după cum ne arată profilul stratigrafic al secțiunii a II-a, pornește cu fundația de deasupra stratului de nivelare cu prundiș (datat în secolele XV—XVI).

Aceste observații sînt de natură să permită o ipoteză care ni se pare importantă, și anume : primul strat de nivelare, din secolele XV—XVI, se sprijinea într-un alt zid mai vechi, care a fost scos cu totul, iar pe locul lui s-a înălțat zidul nr. 1, foarte probabil în timpul lui Petru Cercel. Abia mai tîrziu se construiește zidul de incintă nr. 2, care dubla zidul din secolul al XVI-lea. Tot atunci a fost construită și o altă intrare pe la vest de palat (în prelungirea secțiunii din 1954). După materialul din umplutura dintre cele două ziduri, epoca de construcție a zidului nr. 2 este vremea lui Matei Basarab. Așadar reședința domnească în timpul acestui voievod se prezenta ca o adevărată cetate, ale cărei împrejmuiri măsurau în total o grosime de 5 m.

[17] Al doilea gîrlici de intrare (sec. XVII) a fost descoperit în anul 1963 de către arh. Cristian Moisescu. Tot în acest an a făcut cercetări aici Răzvan Teodorescu.

Trecem acum la rezultatele din zona palatului şi a construcţiilor mai vechi de la curtea domnească.

Situaţia stratigrafică din secţiunea a VI-a este deosebit de clară. Pămînt viu, humus vechi feudal şi apoi un strat subţire datat în secolul al XIV-lea, peste care se înregistrează stratul format în timpul construcţiei palatului vechi. Fundaţia pivniţei, căci de ea este vorba, a fost făcută din piatră de carieră legată cu mortar. Se distinge şi o parte din groapa de fundaţie, pe o lărgime de 0,60 m de la zidul pivniţei spre vest. Fundaţia are un soclu lat de 0,15 m, aflat la adîncimea de 0,95 m faţă de nivelul actual al ruinei. La nivelul soclului, peste stratul de construcţie, s-a turnat lîngă zid o placă de mortar cu pietre şi, în continuare, s-a aşternut un strat subţire de nisip şi prundiş. Înregistrăm deci nivelul de folosire a construcţiei la începutul secolului al XV-lea. Urmează apoi un strat de depunere, datat pe baza unor puţine fragmente ceramice în prima jumătate a secolului al XV-lea, iar peste acest strat intervine nivelarea, amintită mai sus, cu un strat mai gros de prundiş.

Peste stratul de prundiş se află un nivel reprezentat de un pavaj din bolovani de rîu (adîncime 0,70—0,80 m faţă de solul actual). Pavajul a fost amenajat pe un pat de nisip şi pămînt purtat, în care am găsit fragmente ceramice din secolul al XVII-lea. Deasupra pavajului — datat deci în secolul amintit — se înregistrează un strat masiv de moloz.

Potrivit observaţiilor din secţiunea a VI-a, amenajarea acestui pavaj se leagă de o serie de adaosuri, respectiv de construirea unei intrări prin zidul de vest al pivniţei vechi şi a unei scări de piatră.

După datele arheologice, epoca acestor adaosuri este aceea a voievodului Matei Basarab. De asemenea, tot atunci se construiesc, credem, zidurile de pe latura nordică, ancorate de aripa din secolul al XVI-lea şi care alcătuiau diferite anexe : dependinţe, foişoare etc.

În sfîrşit, ajungem la rezultatele obţinute în partea extremă de nord, în zona unde se află Turnul Chindiei şi biserica treflată.

În secţiunea a VII-a s-a descoperit un zid de incintă, gros de 1,30 m şi datat la începutul secolului al XV-lea, deci aparţinînd fazei de început a curţii domneşti din Tîrgovişte. Acest zid se află la o distanţă de 1,70 m de latura nordică a bisericii. Totodată, s-a stabilit cu precizie că biserica treflată de la nord a fost construită tot în această vreme, deoarece nivelul de săpare (fundare) a fost datat în mod sigur cu ceramică aparţinînd epocii lui Mircea cel Bătrîn.

Cercetările însă au dat la iveală un fapt care lămureşte dintr-o dată problema relaţiilor cronologice dintre Turnul Chindiei şi biserică, ca şi aspectul planului acesteia din urmă.

Astfel s-a constatat că latura de nord a bisericii nu se opreşte la limita zidului de vest — aşa cum ar sugera planul rezultat în urma degajărilor lui V. Drăghiceanu — , ci continuă spre Turnul Chindiei, depăşind zidul de vest al bisericii cu 1,50 m (mai departe nu s-a putut cerceta, din cauza subzidirilor din secolul al XIX-lea).

Cu alte cuvinte, dincolo de zidul de vest mai există un compartiment, şi acesta nu poate fi decît *pronaosul* vechii biserici, iar ceea ce

vedem astăzi în zidul de vest este tocmai zidul despărţitor al naosului de pronaos.

Din această situaţie ar rezulta:

1. Sau biserica era organic legată de Turnul Chindiei şi atunci ultimul ar data tot din epoca lui Mircea cel Bătrîn;

2. sau, iniţial, biserica avea un pronaos care a dispărut apoi în urma clădirii Turnului Chindiei pe pronaos.

Prima ipoteză este exclusă, deoarece unirea a două construcţii de caracter diferit ar fi constituit un hibrid fără precedent în istoria arhitecturii de la noi. Mai mult, acestei interpretări i se opune un fapt esenţial: nivelul pavimentului original din paraclis (păstrat astăzi într-un pavaj de cărămizi hexagonale) este cu aproape 2,50 m mai jos faţă de acela de la parterul turnului.

Revenind acum la litografia lui M. Bouquet, rezultă din aceasta că pictorul francez vedea, înainte de 1844, în spatele Turnului Chindiei un parament înalt de cel puţin 3-4 m, şi anume absida de nord a bisericii (să se observe şi alte detalii consemnate de Bouquet: baza turnului este tot un trunchi de piramidă, făcut însă din cărămidă, iar crenelurile din partea superioară sînt doar în număr de trei; de asemenea, lipsesc ferestrele cu arcuri frînte — operă a constructorilor lui Bibescu vodă).

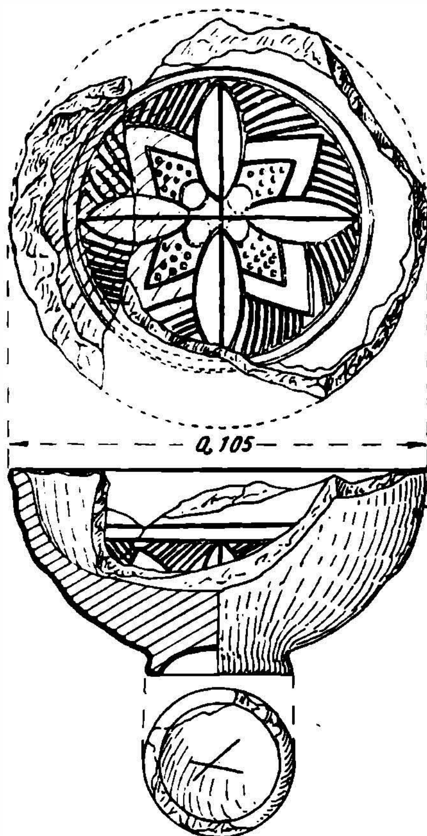

Fig. 5. — Cupă cu picior inelar, smălţuită policrom şi decorată în sgrafitto (sfîrşitul sec. XIV).

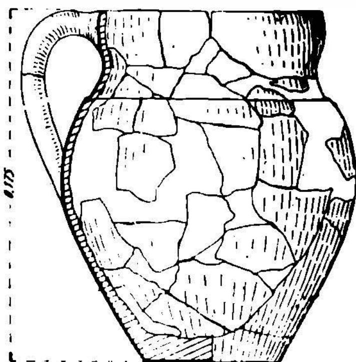

Fig. 4. — Oală cu toartă de la sfîrşitul sec. XIV.

Aşadar, biserica exista încă în ruină, în anii 1840—1843, fiind distrusă în timpul refacerii Turnului Chindiei, la 1844 (o fotografie din 1867 nu mai arată nimic lîngă turn). Or, desenul lui Bouquet atestă existenţa *independentă* a turnului faţă de biserică, e drept nu tocmai clar, datorită unghiului de perspectivă din care s-a desenat. Dar problema ţeserii turnului de biserică este eliminată de faptul că faţada turnului nu prezintă nici cel mai slab indiciu în această privinţă. În sfîrşit, unui Paul din Alep, de pildă, nu i-ar fi scăpat acest detaliu.

În stadiul de faţă al cercetărilor, credem că ipoteza a doua este cea explicabilă în chip logic. Ar rezulta deci că planul iniţial al bisericii treflate se apropie de acela al bisericii de la Cotmeana, din secolul al XIV-lea[18]. Foarte importantă este constatarea că pe latura de sud a paraclisului, lîngă zidul despărţitor al naosului de pronaos se află o intrare în naos (azi zidită). Aceasta va fi fost amenajată *după* eliminarea pronaosului prin construirea Turnului Chindiei.

Epoca acestei restructurări a bisericii vechi de la curtea domnească din Tîrgovişte — respectiv a înălţării actualului Turn al Chindiei — s-ar data deci în plin secol al XV-lea, în orice caz înainte de secolul al XVI-lea. Pînă la noi confruntări, de ordin arheologic, opinăm deocamdată pentru epoca lui Vlad Ţepeş (1456—1462). În acest sens, ne-ar veni în sprijin informaţiile documentare (cf. supra), inclusiv observaţia de natură stratigrafică-arheologică, şi anume faptul că se înregistrează în zona turnului, ca şi în restul curţii interioare, o amenajare a terenului (nivelare cu prundiş) datată în a doua jumătate a secolului al XV-lea. S-ar putea deci ca operaţia aceasta să fie în legătură cu ridicarea acelui ,,castel'' remarcat de comitele Ştefan Bathory — Turnul Chindiei — şi cu alte lucrări nesesizate încă, din timpul domniei lui Vlad Ţepeş.

Material arheologic. În cursul cercetărilor din 1960 au fost descoperite importante urme de cultură materială, datînd din secolele XIV—XVII.

Astfel, în nivelul arheologic datînd din secolele XIV—XV a apărut mai ales ceramică, în cuprinsul căreia distingem o categorie de uz larg, nesmălţuită, păstrînd în tehnica de execuţie tradiţii mai vechi (fig. 4), şi alta smălţuită policrom, în general cu culoarea verde şi galben, cu decor sgrafitto (fig. 5). Predomină în prima categorie forme ca oala cu toartă, cana cu gura trilobată, căniţa cu toartă şi paharul cu picior înalt. În a doua categorie întîlnim frecvent cupele şi străchinile, ambele tipuri cu picior inelar. Este ceramica întîlnită şi în alte obiective arheologice — de pildă la Zimnicea, la mănăstirea Cozia (în nivelul de construcţie datat 1388—1391), la Păcuiul lui Soare, la Tîrgşor şi la Coconi — şi care caracterizează orizontul cultural-material din epoca lui Mircea cel Bătrîn.

În acest nivel de la curtea domnească din Tîrgovişte am găsit şi strachina de la figura 6, pe a cărei faţă interioară, smălţuită în verde cu decor sgrafitto, meşterul olar a săpat inscripţia în slavonă: (Іо?) днь писа мсца ма͠р и͠... (adică: *(Io?) an a scris luna martie 8..).*

[18] I. Barnea şi N. Constantinescu, *Sondajul de la mănăstirea Cotmeana*, în *Materiale*, V, 1959, p. 665—670.

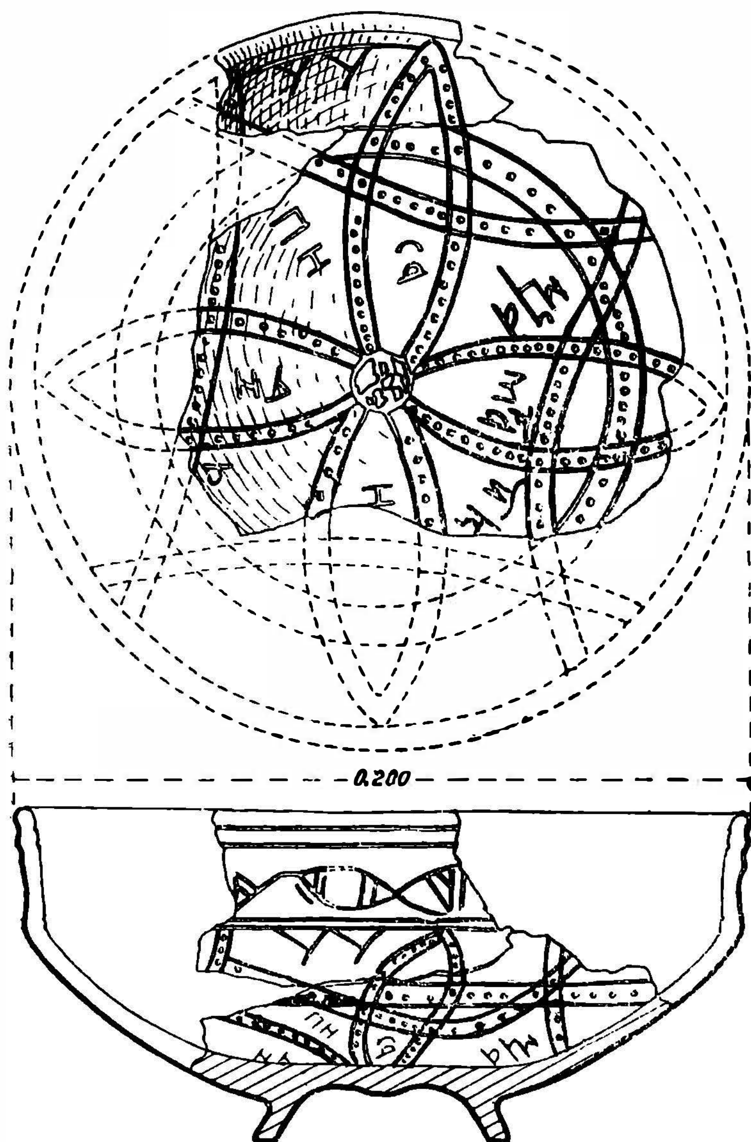

Fig. 6. — Strachină smălțuită în verde, decorată în sgrafitto cu inscripție slavonă (sfîrșitul sec. XIV).

De asemenea, în cuprinsul ceramicii din primul nivel, se găsesc numeroase fragmente de cahle-borcan, cu marginea rotundă și profilată, precum și discuri ornamentale, cu diametrul de 0,13—0,16 m.

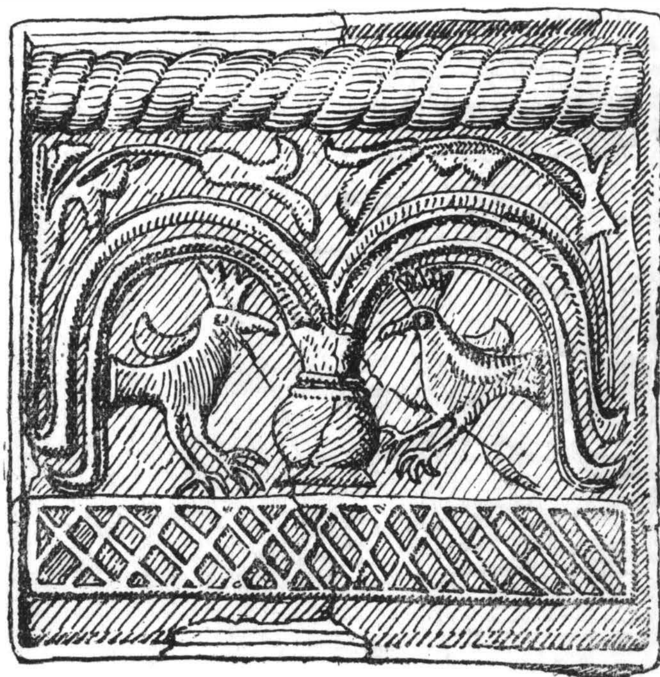

Fig. 7. — Placă smălţuită de la partea superioară a unei sobe (a doua jumătate a sec. XVII).

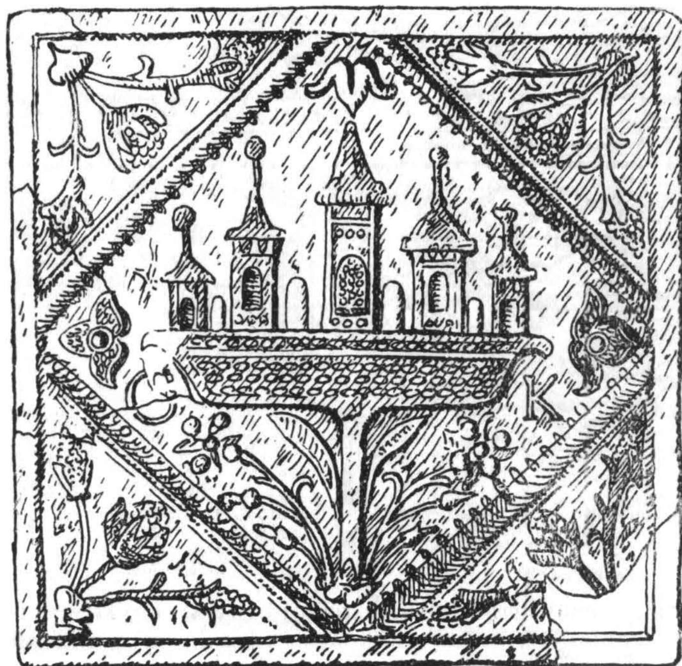

Fig. 8. — Placă de sobă smălţuită de provenienţă transilvăneană (a doua jumătate a sec. XVII).

În molozul provenit de la biserica domnească și din palatul lui Petru Cercel, s-au găsit numeroase țigle de acoperiș, de formă pentagonală, cu capătul ascuțit smălțuit în verde, albastru, portocaliu sau galben. Aceasta probează că edificiile din secolul al XVI-lea erau acoperite cu asemenea țigle.

În molozul de pe terasa „M" (fig. 2) se află prăbușită o sobă alcătuită din 35—40 de teracote. Au putut fi reconstituite 25 de exemplare. Plăcile au forma pătrată sau dreptunghiulară și sînt smălțuite mai ales în culorile verde și brun. Fața lor este decorată fie cu motive florale stilizate

Fig. 9. — Placă de sobă smălțuită, cu stema Brașovului (a doua jumătate a sec. XVII).

și geometrice, fie cu reprezentări de castele cu cinci sau șapte turnuri. Cîteva bucăți smălțuite în alb și albastru de cobalt prezintă ca decor stema Brașovului (o coroană pe rădăcini) și poartă monograma atelierului : G.K. În sfîrșit, un exemplar purtînd data de 1649 este decorat cu motivul cunoscut al pelicanului care își hrănește puiul ciupindu-și din trup etc. (fig. 7—9).

O parte din aceste plăci de sobă provin deci din Transilvania (Brașov) ; altele însă indică o producție autohtonă (poate din regiunea Argeșului) de la jumătatea secolului al XVII-lea.

În mare măsură, observațiile de ordin stratigrafic au fost conexate cu prezența monedelor în diferite complexe. E de precizat că nu s-a găsit încă nici o monedă romînească veche (de pildă de la Mircea cel Bătrîn),

ci numai emisiuni ungare, poloneze sau turceşti din secolele XVI—XVII.

În concluzie la această sumară prezentare, credem că săpăturile arheologice executate în anul 1961 la curtea domnească din Tîrgovişte au adus un aport substanţial la cunoaşterea acestui complex monumental, sub aspectul datării fazelor principale de construcţie, ca şi sub acela al aprofundării studiului culturii materiale feudale.

În acelaşi timp, rezultatele obţinute îndeamnă la abordarea problemei începuturilor aşezării omeneşti de la Tîrgovişte şi la stabilirea momentului (cu laturile sale social-economice şi politice) în care aşezarea de aici capătă un caracter urban şi de curte voievodală.

N. CONSTANTINESCU

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ О «КНЯЖЕСКОМ ДВОРЕ» В ТЫРГОВИШТЕ (XIV — XVII ВВ)

РЕЗЮМЕ

О второй (после Арджеша) столице Валахии уже с конца XIV в. упоминают иноземные путешественники (Шильтбергер). Поселок городского типа развивается в последующие века, особенно в XV—XVII вв.; затем начинается его упадок.

Археологические раскопки «Княжеского двора» позволили установить четыре крупных этапа строительства: на *первом* этапе в начале XV в. (Мирча Старый) воздвигается дворец и церковка с планом в виде трилистника, а также крепостная стена толщиной в 1,30 м (рис. 2); на *втором* этапе — 1583—1584 гг. (Петру Черчел) — с южной стороны старого дворца пристраивается новый, состоящий из погреба, первого этажа (10 помещений) и второго этажа, а также большая церковь по константинопольскому плану. В то же время воздвигается другая крепостная стена и башня при входе с южной стороны. На *третьем* этапе — XVII в. (Матей Басараб) — княжеский дворец подвергается новым изменениям, в частности с восточной стороны (рис. 2); на *последнем этапе* (Константин Брынковяну) добавляются пристройки и осуществляется ремонт дворца и большой церкви.

Археологические раскопки позволяют заключить, что в церковке с трехлистным планом с северной стороны вначале был и пронаос (следовательно, план здания напоминал план церкви монастыря Котмяна XIV в.), исчезнувший при возведении на нем так называемой «*Киндиевой башни*» (рис. 2, 3), вероятно выстроенной в княжение Влада Цепеша (1456—1462).

Многочисленные археологические материалы свидетельствуют о жизни на «Княжеском Дворе» в XIV—XVII в. Так, в горизонте XIV—

XV в. нашли, в частности, обиходную или более высокого качества (с глазурью и орнаментом *sgrafitto*) керамику (рис. 4 и 5). На внутренней стороне черепка миски с кольцевидным дном есть надпись на славянском языке (рис. 6).

В вышеупомянутых комплексах также нашли многочисленные покрытые зеленой и коричневой глазурью изразцы с растительными, геометрическими и зооморфными узорами (рис. 7—9). Наличие на некоторых экземплярах герба города Брашова указывает на ввоз из Трансильвании в XVII в.

Археологические раскопки в Тырговиште являются началом обширных исследований, конечный результат которых будет значительным вкладом в изучение развития человеческого обитания в данной местности, начиная с этапа поселка городского типа и кончая этапом княжеской резиденции.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Тырговиште*. Общий план города с защитным рвом XVII в. и место «Княжеского двора».
Рис. 2. — Набросок плана центра «Княжеского двора» в Тырговиште.
Рис. 3. — Развалины «Княжеского двора» в Тырговиште в 1840 г. (рисунок М.Букэ).
Рис. 4. — Горшок с ручкой конца XIV в.
Рис. 5. — Многоцветная глазированная чаша на кольцеобразной ножке, украшенной *sgrafitto* (конца XIV в.).
Рис. 6. — Покрытая зеленой глазурью миска, украшенная *sgrafitto* со славянской надписью (конец XIV в.).
Рис. 7. — Глазированный изразец верхней части печи (вторая половина XVII в.).
Рис. 8. — Глазированный изразец из Трансильвании (вторая половина XVII в).
Рис. 9. — Глазированный изразец с гербом города Брашова (вторая половина XVII в.).

CONTRIBUTIONS ARCHÉOLOGIQUES CONCERNANT LA COUR PRINCIÈRE DE TÎRGOVIŞTE (XIVe —XVIIe siècles)

RÉSUMÉ

La seconde capitale de la principauté de Valachie, après celle d'Argeş, est signalée, par des voyageurs de passage (Schiltberger), dès la fin du XIVe siècle. Cet établissement à caractère urbain se développe surtout aux XVe — XVIIe siècles, après quoi il déchoit.

Les fouilles archéologiques effectuées dans la Cour princière, ont permis de préciser 4 grandes étapes de construction. La *première* appartient au début du XVe siècle (Mircea l'Ancien) et est représentée par un palais et une petite église au plan tréflé, ainsi que des murs d'enceinte, leur épaisseur ne dépassant pas 1,30 m (fig. 2).

Pendant la *deuxième étape*, du temps de Pierre Cercel (1583—1584), au sud de l'ancien palais apparaît un autre palais composé d'un rez-de-chaussée à 10 pièces et étage ainsi que d'une cave. De la même époque datent une grande église au plan constantinopolitain et un autre

mur d'enceinte avec sa tour d'accès au côté sud. Dans la *troisième étape*, au XVIIe siècle (Matei Basarab) le palais princier subit des transformations, surtout du côté est (fig. 2). Dans la *dernière étape* (Constantin Brîncoveanu) on constate des constructions complémentaires et des réparations au palais et à l'église de Pierre Cercel.

Les fouilles ont établi également que la petite église, du coté nord de la Cour princière, avait au commencement un pronaos (le plan de cette église ressemblant à celui de l'église du monastère de Cotmeana, du XIVe siècle) aujourd'hui disparu par suite de la construction à la même place de la *Tour de Chindia* (fig. 2 et 3), qui fut élévé probablement sous le règne de Vlad Țepeș (1456—1462).

Le nombreux matériel archéologique témoigne de la vie de la Cour princière aux XIVe—XVIIe siècles. Dans le niveau des XIVe — XVe siècles on a trouvé surtout de la céramique usuelle ou même de meilleure qualité (à émail et décorée par des graffiti) (fig. 4 et 5). Une écuelle à base annulaire présente à l'intérieur une inscription slavonne (fig. 6). On a également trouvé de nombreuses briques de poêle à émail vert et brun, décorées de motifs floraux, géométriques et zoomorphes (fig. 7—9). La présence des armoiries de la ville de Brașov sur certains exemplaires indique une importation de Transylvanie au XVIIe siècle.

Les fouilles de Tîrgoviște constituent le commencement d'amples investigations qui aboutiront à d'importantes conclusions en ce qui concerne l'évolution de cet établissement de la phase de village à celui du type urbain et ensuite de résidence princière.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Tîrgoviște.* Plan général de la ville, avec le fossé de défense du XVIIe siècle et l'emplacement de la Cour princière.

Fig. 2. — Plan du centre de la Cour princière de Tîrgoviște.

Fig. 3. — La Cour princière de Tîrgoviște, en ruine, en 1840 (dessin de M. Bouquet).

Fig. 4. — Pot à anse, de la fin du XIVe siècle.

Fig. 5. — Coupe à pied annulaire, émaillée polichrome et à graffiti (fin du XIVe siècle).

Fig. 6. — Ecuelle à émail vert, à graffiti, avec inscription slavonne (fin du XIVe siècle).

Fig. 7. — Brique émaillée provenant de la partie supérieure d'un poêle (seconde moitié du XVIIIe siècle).

Fig. 8. — Brique de poêle, émaillée, provenant de Transylvanie (seconde moitié du XVIIe siècle).

Fig. 9. — Brique de poêle émaillée, portant les armoiries de la ville de Brașov (seconde moitié du XVIIe siècle).

UNELE PROBLEME ALE PERIOADEI DE TRANZIȚIE DE LA NEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI DIN MOLDOVA ÎN LUMINA A TREI MORMINTE PLANE DE ÎNHUMAȚIE DESCOPERITE LA TÎRPEȘTI

În cursul campaniilor de săpături întreprinse la Tîrpeşti (raionul Tg. Neamţ, regiunea Bacău) în anii 1962 — 1963, s-au descoperit în cuprinsul aşezării neolitice trei morminte de înhumaţie, dintre care două parţial distruse de gropi din secolele II—III e. n. Este adevărat că încă din toamna anului 1958, cu ocazia unui sondaj nesistematic, se făcuse prima descoperire de acest gen, dar fără nici o observaţie precisă pe baza căreia scheletul să poată fi atribuit unora sau altora dintre perioadele de locuire de pe terasă. Se ştie numai că scheletul din acest mormînt era în poziţie chircită, dar lipseşte orice altă indicaţie în legătură cu orientarea, adîncimea şi eventualele resturi de inventar. Această descoperire ne-a determinat ca în preajma locului unde fusese făcută să trasăm o serie de şanţuri pentru a vedea dacă nu ne aflăm în faţa unei necropole, dar pînă în prezent nu s-au descoperit decît cele trei morminte amintite mai sus.

Mormîntul nr. 1. Scheletul aparţinînd unei femei, a fost descoperit în şanţul XII b, la 0,80 — 0,85 m adîncime, fiind orientat ESE 17° — VNV 49° (capul spre E, picioarele spre V), culcat pe spate, cu picioarele îndoite în sus (şi căzute apoi sub presiunea pămîntului în lături), cu ambele mîini îndoite din coate spre bazin (stînga avînd laba chiar sub bazin) şi cu capul spre stînga (iniţial, probabil fusese cu faţa în sus). Coloana vertebrală era uşor arcuită, iar coastele (în marea lor majoritate) putrezite (fig. 1, M. 1). Deasupra încheieturii mîinii drepte oasele erau înverzite datorită contactului cu o podoabă de aramă ; la demontare nu s-a descoperit decît o mică perlă tubulară. Este verosimil totuşi să fi fost mai multe perle întrucît de la una singură nu credem că se puteau colora în aşa măsură oasele şi nu se pigmenta atît de puternic pînă şi pămîntul din zona respectivă. Pe lîngă perla amintită, mormîntul mai avea drept in-

ventar un vas spart aşezat la picioarele scheletului, în dreptul labelor. Fundul gropii ajunsese sub nivelul de călcare cucutenian, dar urmele ei nu s-au putut observa decît în zona în care mormîntul tăia un complex cucutenian.

Vasul (fig. 2/1), de formă piriformă (puternic deformat), cu gîtul înalt cilindric şi buza evazată şi decorată cu alveole neregulate, este lucrat dintr-o pastă relativ bună, avînd amestecat în ea foarte puţin calcar pisat. Arderea în cuptor a fost cu totul inegală, vasul fiind pătat pe întreaga suprafaţă, în cenuşiu, brun-roşcat, şi pe alocuri chiar în negru. Pe linia diametrului maxim are două torţi în benzi. Partea superioară a vasului este împărţită în patru zone printr-un decor de brîie în relief, crestate. Este vorba de patru şiruri de cîte trei brîie verticale (două aşezate deasupra torţilor), care în două cazuri se continuă uşor cu un altul foarte mic dispus orizontal, iar în alt caz se termină, la partea inferioară, cu mici proeminenţe neregulate. Decorul este de altminteri destul de neglijent executat, crestăturile avînd pe alocuri aspectul unor alveole oarecum triunghiulare, făcute desigur cu un beţişor. Mai mult decît atît — la unul dintre brîuri crestăturile sînt făcute alături, părînd a fi doar simple împunsături lunguieţe. Înălţimea aproximativă 31,5 cm, diametrul maxim 25 cm, diametrul fundului 9,5 cm. Vasul a fost pus probabil în mormînt în stare fragmentară, avînd doar o mică porţiune din gît.

Mormîntul nr. 2. A fost descoperit în imediata apropiere a primului, în deschiderea dintre şanţurile XIIb—XIIc, la 0,85—0,95 m adîncime. Scheletul a aparţinut unui bărbat, avea exact aceeaşi orientare şi poziţie ca şi cel precedent, cu deosebirea că toracele era mai bine păstrat, coloana vertebrală mult deviată, iar braţul stîng întins pe lîngă corp. Devierea coloanei se datoreşte sigur poziţiei scheletului : maxilarul inferior, fiind aşezat chiar pe umărul stîng, indică o răsucire intenţionată a părţii superioare a corpului. Pe partea dreaptă, femurul, bazinul şi antebraţul au fost distruse de o groapă posterioară înmormîntării (s-au păstrat tibia, peroneul şi o parte din femur, dislocate). De altfel, în această zonă, o pată de pămînt negru indica exact limitele acestei gropi. Ca şi scheletul precedent, şi acesta avea aşezat la picioare (dar nu în dreptul labelor ca la mormîntul nr. 1, ci mai spre stînga lor) un vas spart (pus probabil în mormînt tot în stare fragmentară), alături de care s-au găsit cîteva oase de ovi-caprine, provenind foarte probabil de la ofranda pusă defunctului în mormînt (fig. 1, M. 2). Şi acest schelet a avut probabil un obiect de podoabă din aramă, însă de data aceasta la gît, vertebrele 5—6 fiind uşor înverzite, dar obiectul nu a fost găsit.

Vasul (fig. 2/2) pus în mormînt este de formă globulară (dar uşor tronconic în partea inferioară), cu gît cilindric relativ înalt, cu buza evazată şi crestată, fiind lucrat dintr-o pastă grosolană în care au fost amestecate cioburi pisate. Ca şi în cazul vasului din mormîntul nr. 1, arderea s-a făcut cu totul inegal, suprafaţa vasului căpătînd nuanţe asemănătoare aceluia. De altfel focul n-a pătruns egal nici pereţii vasului. Înălţimea 21,1 cm, diametrul maxim 22 cm, diametrul gurii 13,5 cm.

Mormîntul nr. 3. Aparţine unei femei tinere, fiind singurul descoperit în anul 1963, în şanţul XI, la 1,20—1,30 m adîncime ; scheletul ză-

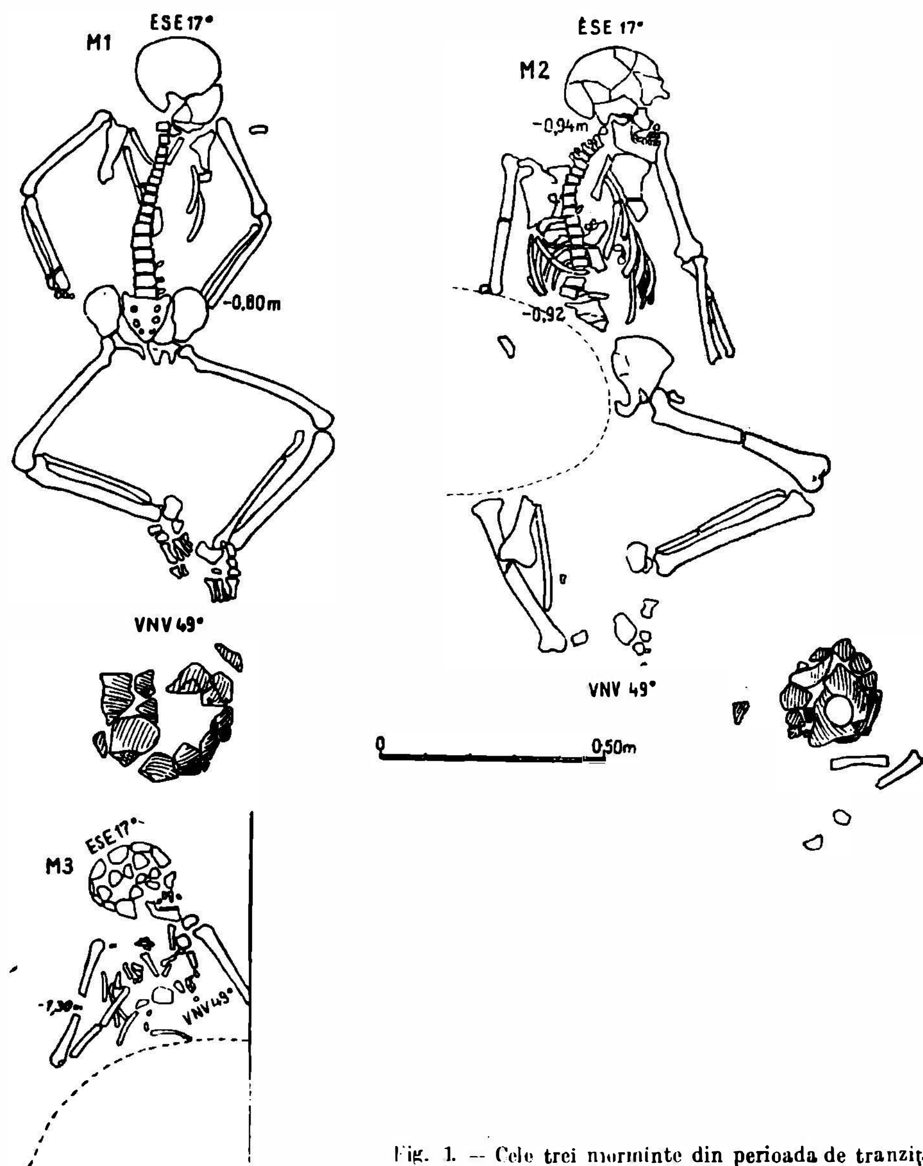

Fig. 1. — Cele trei morminte din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, de la Tîrpești.

cea culcat pe spate, cu capul căzut tot spre stînga, avînd aceeaşi orientare ca şi cele precedente. Braţul drept era îndoit din cot şi aşezat pe piept, stîngul fiind probabil în aceeaşi poziţie (fig. 1, M3). Nu ni s-a păstrat decît partea superioară a corpului (şi aceasta foarte prost conservată), restul fiind complet distrus de o groapă din secolele II—III e. n., care a tăiat mormîntul. Inventarul — dacă va fi avut — a împărtăşit soarta părţii inferioare a corpului.

Toate trei înmormîntările sînt plane, s-au făcut în groapă simplă, fără urme de împletituri, pe sau sub schelet, şi de asemenea fără urme de ocru. Încă din cursul sondajului efectuat în anul 1959, în aşezarea de la Tîrpeşti se descoperiseră cîteva fragmente ceramice atribuite atunci culturii Horodiştea-Gorodsk[1]. Săpăturile mai ample din anii următori au mărit numărul descoperirilor, care însă continuau să fie izolate, neputîndu-se vorbi de un strat de cultură propriu-zis sau de vreun complex închis; doar în campania anului 1963, resturi de acest gen din sectorul estic al şantierului au putut fi legate de un complex de pietre şi oase, fără arsură, care era totuşi o împrăştiere despre care nu se poate afirma cu certitudine că provine de la o locuinţă. De la început trebuie remarcat faptul că întregul material ceramic din această perioadă descoperit în aşezarea de la Tîrpeşti se împarte în două categorii : una (mai rar reprezentată) fină, cu pasta mai omogenă (dar cu calcar pisat în pastă) şi decor din brîie fine crestate sau alveolate, şi o altă categorie de uz comun (mai frecvent întîlnită), folosind în pastă amestec de cioburi pisate. Lipseşte însă cu desăvîrşire ceramica pictată întîlnită la Horodiştea[2] şi Folteşti I [3]. Ne aflăm deci în faţa unei situaţii similare acelora de la Hăbăşeşti [4], Izvoare[5], Stoicani (cimitirul hallstattian [6]), Uricani [7], Dolheştii Mari [8] şi o serie de alte aşezări unde de asemenea printre resturile ceramice nu a fost întîlnit material pictat.

În ceea ce priveşte un eventual repertoriu al formelor, cel puţin deocamdată (din pricina excesivei fragmentări a materialului), el este destul de sărac. Pentru categoria fină se poate vorbi aproape exclusiv de vase cu pîntecul bombat şi gîtul înalt ; în schimb se remarcă la categoria de uz comun frecvenţa străchinilor cu buza evazată (crestată, alveolată şi, într-un singur caz, decorată cu şnur) şi cu umărul bombat, decorat fie cu crestături executate cu scoica, fie cu alveole şi în cîteva cazuri cu şnu-

---

[1] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Sondajul de la Tîrpeşti*, în *Materiale*, VIII, 1962, fig. 7/15 — 16.

[2] Hortensia Dumitrescu, *La station préhistorique de Horodiştea sur le Pruth*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 130—141.

[3] M. Petrescu-Dîmboviţa, I. Casan şi C. Mateescu, *Săpăturile de la Folteşti*, în *SCIV*, I, 1951, 2, p. 260 — 261.

[4] Vladimir Dumitrescu şi colab., *Hăbăşeşti, Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, p. 481, pl. CXXVI şi pl. CXXVIII.

[5] Radu Vulpe, *Izvoare*, Bucureşti, 1957, p. 269, fig. 271 şi 279.

[6] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în *Materiale*, I. 1953, p. 162—166, fig. 4 şi fig. 5.

[7] Dinu Marin, *Şantierul arheologic de la Valea Lupului*, în *Materiale*, V, 1959, p. 252—254, fig. 10.

[8] Dinu Marin, *Sondajul arheologic de la Dolheştii Mari*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 215, fig. 2.

rul înfășurat (acest sistem de decorare nu revine prea frecvent în ornamentarea ceramicii de la Tîrpești). Nu lipsesc nici străchinile cu buza teșită spre interior (destul de frecvente la Horodiștea)[9], dar nici vasele cu gîtul înalt și buza răsfrîntă în exterior și crestată (ca la Izvoare)[10].

Dacă unele dintre forme și decoruri (mai ales strachina cu buza teșită spre interior sau evazată, crestată ori decorată cu șnurul) pot fi cu certitudine atribuite orizontului Horodiștea-Folteşti I, brîiele fine crestate,

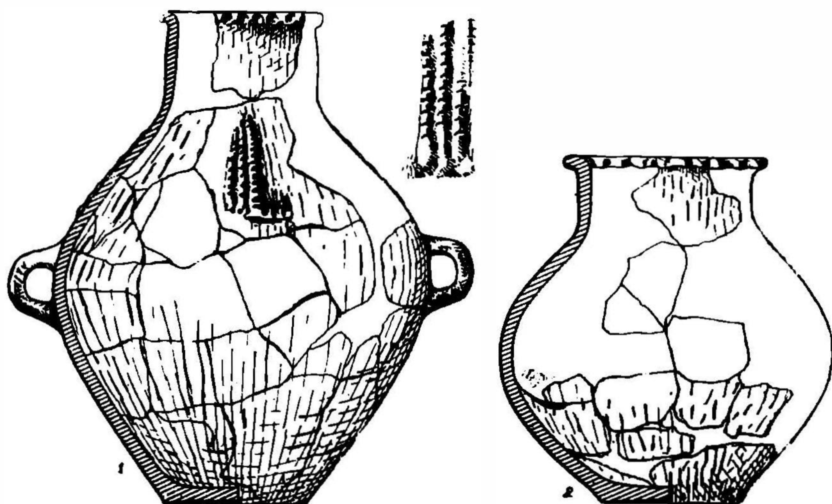

Fig. 2. — 1, vasul din mormîntul nr. 1; 2, vasul din mormîntul nr. 2.

torțile în bandă, ca de altfel și pasta fină a fragmentelor de vase globulare, trebuie mai degrabă apropiate de începuturile culturii Schneckenberg A[11]. Luat în ansamblul lui, materialul ceramic descoperit la Tîrpești s-ar plasa între orizonturile I și II de la Folteşti, precedînd doar cu un pas în timp etapa Bogdănești[12], pe care Marilena Florescu o atribuie aspectului Schneckenberg A de pe teritoriul Moldovei[13].

Brîiele fine crestate sau alveolate, precum și crestăturile pe buză și umăr, sînt doar cîteva din elementele ce se transmit culturii Schneckenberg A din etapa Horodiștea-Folteşti I-Gorodsk; această transmitere s-a

[9] H. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 11/3.

[10] R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 271/1—2, fig. 279/1.

[11] A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Brașov, 1941, pl. II/4, pl. X/1—2, 5—9 (mai ales 6).

[12] Mulțumim și pe această cale cercetătoarei Marilena Florescu de la Muzeul de istorie a Moldovei, care ne-a dat toate relațiile referitoare la materialele ceramice de la Bogdănești. După părerea sa, aceste materiale folosesc pasta tradițională Gorodsk-Usatovo, dar formele și mai ales decorurile sînt cele caracteristice începuturilor epocii bronzului. Spre deosebire de Tîrpești, la Bogdănești dispare complet strachina de tip Horodiștea-Gorodsk și se inversează raportul dintre decorul în formă de brîu crestat și cel adînc incizat, primul avînd prioritate.

[13] Informație Marilena Florescu.

făcut şi prin intermediul orizontului descoperit la Tîrpeşti, Uricani [14], Dolheştii Mari [15] etc. (decorul constituit din brîie crestate este întîlnit şi pe askosul de la Folteşti, atribuit de descoperitor unui orizont tîrziu, de la începutul epocii bronzului, corespunzător culturii Glina III-Schneckenberg A) [16].

Forme şi decoruri similare celor de la Tîrpeşti se întîlnesc frecvent şi în aria culturii Cernavoda [17], în nivelul Cernavoda II [18], parţial sincronic cu orizontul de la Tîrpeşti şi Uricani ; dar la Cernavoda şnurul înfăşurat apare exclusiv în nivelurile inferioare [19], în timp ce brîul crestat este frecvent întîlnit în etapa Cernavoda III [20] (dar această apariţie a şnurului înfăşurat în nivelurile inferioare de la Cernavoda nu poate constitui dovada anteriorităţii lui în Dobrogea şi nici a influenţei culturii Cernavoda asupra orizonturilor din Moldova, întrucît decorul cu şnurul, atît înfăşurat cît şi răsucit, este cunoscut în Moldova încă din faza A—B a culturii Cucuteni). La Tîrpeşti însă asocierea acestor elemente decorative este clară, indicînd tocmai faza de tranziţie păstrătoare şi transmiţătoare de elemente Horodiştea-Folteşti spre orizontul Schneckenberg A din Moldova [21].

În ceea ce priveşte cele două vase din morminte, ele, fiind similare cu restul materialelor din staţiune, definesc mormintele, încadrîndu-le perfect în limitele culturale şi cronologice ale întregului complex. De altfel vasul din mormîntul nr. 2 este aproape identic cu cel descoperit la Cacova (Vládháza) [22], lipsindu-i numai torţile şi decorul în relief crestat, decor asemănător însă cu cel al vasului din mormîntul nr. 1 (de altminteri şi torţile acestui ultim vas sînt caracteristice mai mult pentru începuturile epocii bronzului). Forma vasului din mormîntul nr. 1 aminteşte oarecum pe aceea a vaselor piriforme (cu gît înalt, dar neevazat), tipice fazei A—B a culturii Cucuteni, dar este evident că nu poate fi nici legată, nici derivată direct din aceasta. Ea îşi găseşte însă bune analogii în urna de la Uricani, atribuită orizontului Horodiştea-Folteşti-Gorodsk [23], dar care prin decor şi forma torţilor pare a fi mai degrabă legată

[14] Dinu Marin, *Şantierul arheologic de la Valea Lupului*, în *Materiale*, V, 1959, p. 252—254. Autorul, menţionînd brîul crestat ca element Schneckenberg A, notează că aşezarea de la Uricani ar putea pătrunde pînă la începuturile epocii bronzului.

[15] Dinu Marin, *Sondajul arheologic de la Dolheştii Mari*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 215. Este vorba tot de un orizont tîrziu, întrucît suprapune net orizontul amforelor sferice de aici.

[16] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *op. cit.*, p. 256, 263, fig. 3/3.

[17] D. Berciu şi colab., *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, VI, 1959, fig. 2/1—2 şi VII, fig. 2/5, 6, 8, 9.

[18] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului din Romînia în lumina ultimelor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 135 ; se remarcă frecvenţa vaselor cu profil în formă de S, crestăturile sub buză (fig. 18/10), imprimările cu scoica (fig. 18/13), toate întîlnindu-se frecvent şi la Tîrpeşti.

[19] *Ibidem*, p. 138.

[20] *Ibidem*, p. 135, fig. 17/6.

[21] Vezi nota 12.

[22] H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, p. 31, fig. 28/1 a—b. Vezi pentru formă (căci vasul este pictat) şi vasul de la Jivotilivki, O. F. Lagodovska, *Памятки усатовського типу*, în *Arheologhiia*, Kiev, VIII, 1953, p. 104, fig. 4.

[23] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în oraşul Iaşi şi împrejurimi*, în *SCŞ Iaşi*, VII, 1956, fasc. 2, p. 9, fig. 10.

tot de un orizont tîrziu, pe care s-a grefat şi dezvoltat epoca bronzului din Moldova [24].

Dar linia generală a vaselor nu este străină nici de grupul Sofievka[25], grup cu care nu se poate stabili totuşi o identitate, cu atît mai mult, cu cît acesta foloseşte ca rit de înmormîntare incineraţia tumulară, spre deosebire de înhumarea plană de la Tîrpeşti. De asemenea formele vaselor din mormintele de la Tîrpeşti se leagă şi de grupul amforelor globulare [26], de care nu este străin nici decorul cu brîu crestat [27], şi nu ar fi exclusă şi o influenţă a amforelor sferice, exercitată într-un fel sau altul asupra acestui orizont, cu atît mai mult, cu cît cultura amforelor sferice îl precede în timp [28]. De altminteri, ca şi aşezarea de la Uricani [29], şi aceea de la Tîrpeşti se aseamănă mai mult cu aspectul Gorodsk din regiunile de silvostepă ale Ucrainei de vest, decît cu cel Usatovo.

Totuşi, atît înmormîntările plane [30], cît şi resturile de cultură materială de la Tîrpeşti nu pot fi legate decît tot de populaţii de păstori seminomazi, care în această vreme continuau să pătrundă dinspre răsărit pe teritoriul patriei noastre, împinşi desigur la rîndul lor de alte triburi în căutare de păşuni; iar terasele rîurilor Ozana şi Moldova erau prielnice unor atare scopuri. Cel puţin deocamdată la Tîrpeşti nu poate fi vorba de altceva decît de o locuire sporadică, poate chiar sezonieră, folosind pentru adăpost simple colibe, din care nu ni s-a păstrat nici o urmă. Poate unele dintre vetrele izolate, descoperite la mică adîncime (0,15—0,25 m), să se lege de aceste resturi, dar nu este sigur, întrucît nici pe ele, nici în preajma lor nu s-au găsit fragmente ceramice tipice culturii Horodiştea; mai mult decît atît, o serie de vetre pot fi atribuite cu certitudine complexelor din secolele II—III e.n.

O dovadă în plus că ne aflăm în faţa unor triburi de păstori seminomazi o constituie însuşi rezultatul analizei antropologice, făcută de dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor, care a dovedit că indivizii respectivi umblau mult pe jos, parcurgînd distanţe foarte mari.

În legătură cu denumirea complexului, care nu mai poate fi atribuit culturii Horodiştea-Folteşti I (Gorodsk-Usatovo), încă din 1961

---

[24] Vezi nota 14, dar referirile autorului se limitează numai la ceramica descoperită în sondaj, neluînd în discuţie şi amfora.

[25] M. Zaharuk, *Софiiвський тiлопальний могильник*, în *Arh. Pam*, Kiev, 1952, t. IV, pl. III/2, 6,10(?).

[26] T. Sulimirski, *Thuringian amphorae*, în *PPS*, XXI, 1955, pl. VII/E.

[27] *Ibidem*, pl. VII/c; V. Gordon Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford, 1929, p. 139—140, menţionează ca una din caracteristicile amforelor globulare brîurile crestate ce coboară de la gît în jos, aidoma decorului vasului din mormîntul nr. 1 de la Tîrpeşti.

[28] Dinu Marin, *op. cit.*, p. 215, aminteşte din nou situaţia stratigrafică de aici: nivelul înmormîntărilor în cistă este suprapus de un strat nederanjat Gorodsk-Usatovo.

[29] Dinu Marin, în *Materiale*, VI, 1959, p. 254.

[30] Mormîntul nr. 20 de la Brăiliţa (vezi N. Harţuchi şi I.T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Brăiliţa*, în *Materiale*, III, 1957, p. 141—142), singurul mormînt cert usatovian de pe teritoriul patriei noastre (atribuit de descoperitori, p. 144, fazei Folteşti I), este sigur anterior mormintelor de la Tîrpeşti, care se plasează destul de probabil după a doua etapă a înmormîntărilor cu ocru roşu din Moldova, etapă sincronizată de Vlad Zirra cu nivelul Gorodsk-Usatovo de la noi, cf. Vlad Zirra, *Культура погребений с охрой в Закарпатских областях РНР*, în *MIA-Chişinău*, 1960, p. 97—102.

D. Berciu postulase și pentru Moldova centrală un orizont Folteşti II tîrziu (înglobînd aici în special fragmentele cu brîie crestate de la Hăbășești), poate chiar și unul Folteşti III [31]. Dar întrucît în literatura de specialitate s-a încetățenit numele de Folteşti II pentru aspectul Glina III-Schneckenberg A din așezarea eponimă de la Folteşti, iar orizontul descoperit la Tîrpeşti, Hăbășești, Stoicani nu poate fi atribuit aspectului Schneckenberg A din Moldova, credem că noul aspect cultural de la sfîrșitul epocii de tranziție și poate chiar de la începutul epocii bronzului ar putea fi numit altfel, de pildă orizontul Uricani—Dolheştii Mari, întrucît acolo a fost sesizat pentru prima dată elementul decorativ care se va dezvolta și perfecționa în cultura Schneckenberg A, și anume brîul fin crestat sau ușor alveolat. În acest orizont putem îngloba atît descoperirea de la Tîrpeşti, cît și pe cele similare de la Hăbășești, Stoicani (cimitirul hallstattian), Izvoare și din o serie de alte așezări [32].

În ceea ce privește limitele cronologice absolute, complexul ar putea fi datat spre sfîrșitul perioadei de tranziție și începutul epocii bronzului, aproximativ 1800—1700 î.e.n.

SILVIA MARINESCU-BÎLCU

О ПЕРЕХОДНОМ ПЕРИОДЕ ОТ НЕОЛИТА К БРОНЗОВОМУ ВЕКУ В МОЛДОВЕ В СВЕТЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРЕХ БЕСКУРГАННЫХ ПОГРЕБЕНИЙ С ТРУПОПОЛОЖЕНИЕМ, ВСКРЫТЫХ В ТЫРПЕШТИ

РЕЗЮМЕ

При обсуждении некоторых вопросов, касающихся переходного периода от неолита к бронзовому веку, автор исходит из исследования трех бескурганных погребений с трупоположением, вскрытых в Тырпешти (р-н Тыргу Нямц, обл. Бакэу). Одно из них (№ 1) хорошо сохранилось, два других (№№ 2 и 3) частично разрушены ямами II—III вв. н.э. Захоронение совершили в простых ямах, не было обнаружено следов циновки или красной охры; костяки лежат на спине, у двух из них руки согнуты в локтях (№ 1 и № 3), у третьего руки вытянуты вдоль тела (№ 2); у первых двух ноги согнуты в коленях и подняты кверху; придавленные землей они свалились по обе стороны костяка. Ориентировка одна и та же (ВЮВ 17°—ЗСЗ 49°); при первых двух костяках есть и инвентарь: речь идет о двух сосудах (по одному в каждом погребении); один из них грушевидный, украшен орнаментом из поясков с насечками и ленточными ручками. Второй — шаровидный с расширяющимся венчиком, украшенным насечками.

[31] D. Berciu, *op. cit.*, p. 140.

[32] Asupra acestei probleme vom reveni cînd vom studia mai amănunțit toate descoperirile de la Tîrpeşti aparținînd acestui orizont cultural.

Автор указывает, что материалы, сходные с находками в погребениях, были обнаружены и в неолитическом поселении на выступе, на краю которого нашли костяки. Этот комплекс связывается с аналогичными открытиями в Хэбэшешти, Извоарах, Долхештий Марь, Урикани, Стойкани и т.д. Комплекс относится к промежуточному этапу между обликами Фолтешть I и Фолтешть II, предшествуя облику Богдэнешть (начало бронзового века). Следовательно, он восходит к переходному периоду, вероятно даже к началу бронзового века. Автор предлагает назвать новый культурный облик (который нельзя уже отнести к горизонту Хородиштя-Фолтешть I-Городск-Усатово, поскольку он за ним следует) *обликом Урикань-Долхештий Марь;* его связывают с многочисленными пастушескими народностями, наступавшими с востока на территорию Молдовы, уже начиная с конца неолита и в продолжение всего переходного периода.

ОБЬЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Вскрытые в Тырпешти три погребения, относящиеся к переходному периоду от неолита к бронзе.
Рис. 2. — 1, сосуд из погребения № 1; 2, сосуд из погребения № 2.

QUELQUES PROBLÈMES DE LA PÉRIODE DE TRANSITION DU NÉOLITHIQUE À L'ÂGE DU BRONZE DE MOLDAVIE, À LA LUMIÈRE DE TROIS TOMBES PLANES À INHUMATION DÉCOUVERTES A TÎRPEŞTI

RÉSUMÉ

L'auteur discute quelques problèmes de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze, en partant de la découverte de trois tombes planes d'inhumation à Tîrpeşti (district de Tg. Neamţ, région de Bacău). L'une d'elles (n° 1) est bien conservée, les deux autres (n°s 2 et 3) étant partiellement détruites par des fosses creusées aux IIe—IIIe siècles de n.è. Les morts ont été inhumés dans des fosses simples, ne contenant aucune trace de paillassons ou d'ocre rouge et couchés sur le dos. Deux des squelettes ont les bras repliés (n°s 1 et 3), le troisième ayant les bras allongés le long du corps. De même, les squelettes n°s 1 et 3 avaient les pieds flexionnés en haut, mais tombés latéralement à cause de la pression de la terre. L'orientation est identique pour tous les trois, c'est-à-dire E.S.E. 17°—V.N.V. 49°, deux d'entre eux ayant chacun comme mobilier funéraire un vase ; l'un de ces vases est piriforme, à anses plates, décoré de bandes à encoches, l'autre est globulaire, ayant des encoches sur le rebord évasé.

L'auteur relève qu'on a découvert du matériel céramique similaire dans la station néolithique de la terrasse même sur laquelle on a trouvé ces trois tombes, et établit en même temps une liaison entre ces décou-

vertes et d'autres similaires de Hăbășești, Izvoare, Dolheștii Mari, Uricani, Stoicani etc. Le complexe de Tîrpești est placé entre les niveaux Foltești I-Foltești II, avant l'aspect Bogdănești (au commencement de l'âge du bronze), c'est-à-dire à la fin de la période de transition et probablement au début même de l'âge du bronze. On propose la dénomination de Dolheștii Mari-Uricani pour ce nouvel aspect culturel vu qu'il ne peut plus être intégré à celui de Horodiștea-Foltești-Gorodsk-Usatovo étant postérieur à ce dernier. Cet aspect culturel est atribué à certaines tribus pastorales qui ont pénétré en grand nombre sur le territoire de la Moldavie en venant de l'est, vers la fin du néolithique et durant toute la période de transition vers l'âge du bronze.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Les trois tombes de Tîrpești datant de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze.

Fig. 2. — 1, le vase de la tombe n°1; 2, le vase de la tombe n°2.

TOT DESPRE DATA ÎNTEMEIERII HISTRIEI

Rezultatele cercetărilor din ultimii ani de la Histria, atît în incinta cetății, cît și pe terenul din imediata ei apropiere, în partea de vest, ne-au permis să reexaminăm cu un ochi mai critic cele expuse de noi într-o lucrare precedentă [1] și, pe de altă parte, să îmbogățim cu date noi cele schițate prudent cu șase ani în urmă. O sintetizare a rezultatelor cercetărilor din perioada 1957—1962 este — credem — necesară, pentru aceia care vor urmări și în prezenta notă punctul nostru de vedere.

Săpăturile pe care le-am efectuat la Histria în perioada menționată pe terenul de lîngă cetate, în partea de vest, au avut drept obiectiv să urmărească întinderea stratului arhaic, cu cele trei nivele ale sale, strat descoperit în anul 1956 [2]. Delimitarea stratului respectiv, care a însemnat totodată și delimitarea spre sud, vest și nord-vest a așezării arhaice histriene, în zona numită în chip convențional *extramuros* a făcut posibilă datarea stratului arhaic între sfîrșitul veacului al VII-lea — sfîrșitul veacului al VI-lea î. e. n. și a stabilit raportul cronologic dintre zona *extramuros* și cetatea propriu-zisă. Sîntem deci în măsură să afirmăm că Histria arhaică (cetate + teritoriul din vest) îngloba, afară de insula stîncoasă, o suprafață de circa 30 ha desfășurată pe un ținut țesut din ochiuri de mare și grinduri [3]. Brațul de apă care despărțea insula de continent era, probabil, puțin adînc, deoarece depunerile aluvionare au legat-o cu continentul într-o perioadă postarhaică relativ scurtă [4]. Cît privește raportul cronologic dintre cetate și terenul *extramuros*, prin materialul arheologic ceramic

---

[1] S. Dimitriu et M. Coja, *La céramique archaïque et les débuts de la cité pontique d'Histria*, în *Dacia*, N.S. II, 1958, p. 69 — 92.

[2] Vezi, în această privință rezultatele săpăturilor expuse în rapoartele preliminare de săpături din: *Materiale*, IV, 1957, p. 24—55; *Materiale*, V, 1959, p. 296—303; *Materiale*, VI, 1959, p. 280—289; *Materiale*, VII, 1960, p. 243—255; *Materiale* VIII, 1962, p. 397—415; *Materiale*, X (în pregătire).

[3] După considerațiile lui P. Coteț, *Cîteva date asupra evoluției paleogeografice cuaternare a regiunii litorale, Istria*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 427.

[4] Martor zidul de incintă elenistic din valul al III-lea.

cel mai vechi s-a dovedit că ambele zone stau, la data întemeierii oraşului, pe acelaşi plan cronologic, ultimul sfert al secolului al VII-lea î. e. n.

În articolul *Autour de la date de fondation d'Histria* (în *SC*, 4, 1962, p. 49—69) P. Alexandrescu pornind de la articolul nostru, citat în rîndurile de mai sus, reia problema datei întemeierii Histriei, optînd, pe baza interpretării celui mai vechi material arheologic histrian, pentru valabilitatea izvorului Eusebios, care plasează începutul acestei colonii milesiene în anul 657 î. e. n. P. Alexandrescu referă această dată la cetatea propriu-zisă, acordîndu-i o anterioritate de circa 30 de ani faţă de primul nivel arhaic de pe „platou" [5].

Materialul arheologic — respectiv ceramic — provenit din vechile şi noile săpături, reconsiderat de P. Alexandrescu în vederea tezei sale, este următorul:

1) Ceramică „rodiană" A *(middle wildgoat style)*, datată între anii 630 şi 600 î. e. n.[6].

2) Boluri cu păsări, datate între 650 şi 620 î. e. n.[7].

3) Ceramică „ioniană" curentă, datată între 650 şi 625 î. e. n.[8].

4) Ceramică posibil „ioniană", nedeterminată mai strîns, 620—600 î. e. n.[9].

5) Ceramică probabil atică, 620—600 î. e. n.[10].

6) Ceramică rodiană, mijlocul secolului al VII-lea î. e. n.[11].

7) Ceramică corintiană, 650—620 î. e. n.[12].

Toate categoriile enumerate mai sus se datează deci, după autor, în a doua jumătate a secolului al VII-lea î. e. n., începînd chiar cu jumătatea secolului. În ceea ce ne priveşte, revizuirea aceloraşi loturi ceramice ne-a impus următoarele datări:

1) Ceramică „rodiană" A: ultimul sfert al secolului al VII-lea î. e. n. [13].

2) Bolurile cu păsări, spre sfîrşitul secolului al VII-lea î. e. n. [14].

[5] *Op. cit.*, p. 63.
[6] *Ibidem*, p. 54—56 nr. 1—9.
[7] *Ibidem*, p. 56, nr. 10—22.
[8] *Ibidem*, p. 56 — 57, nr. 23—25.
[9] *Ibidem*, p. 58, nr. 26.
[10] *Ibidem*, p. 58, nr. 27.
[11] *Ibidem*, p. 58—59, nr. 28—43.
[12] *Ibidem*, p. 59, nr. 44.

[13] Fragmentul de farfurie (vezi P. Alexandrescu, *op. cit.*, nr. 1, fig. 2/1) căruia i se propune datarea 630—615, prin comparaţie cu oinochoia din Zürich, se apropie stilistic mai degrabă de oinochoia din British Museum, datată între 625 şi 600 î. e. n. (R. M. Cook, *Greek painted pottery*, Londra, 1960, pl. 30/b). De această oinochoe mai putem apropia fragmentul de deinos, ilustrat de M. Lambrino, în *Les vases archaïques d'Histria*, Bucureşti, 1938, fig. 217. = P. Alexandrescu, *op. cit.*, nr. 2, precum şi fragmentul de farfurie din *Histria*, I, fig. 233, pe care autorul nu-l ia în consideraţie; cît priveşte fragmentele de farfurii cu picior înalt din *Vases archaïques d'Histria*, fig. 258—260 = P. Alexandrescu, *op. cit.*, nr. 3—5, datate, *ibidem*, 620 — —600 î. e. n., seria acestora se îmbogăţeşte cu exemplarul descoperit pe „platou" (*Histria*, I, fig. 239, exemplar neconsiderat de autor). Dintre fragmentele de oinochoai, *Vases archaïques d'Histria*, fig. 242—243 = P. Alexandrescu, nr. 6—8 şi datate, *ibidem*, 620—600 î. e. n., fragmentul nr. 6 este nesigur „rodian" (cf. R. M. Cook, recenzie la *Vases archaïques d'Histria*, în *JHS*, 1939, p. 149: „*like aeolian*").

[14] Bolurile cu păsări de la Histria sînt încadrate de P. Alexandrescu în perioada de vîrf a circulaţiei acestei categorii ceramice (vezi *supra* n. 7). Dar anumite elemente de formă şi de

3) Ceramica „ioniană" curentă, a doua jumătate a secolului al VII-lea î. e. n. [15].

4) Ceramica posibil „ioniană", datarea conferită de P. Alexandrescu.

5) Ceramica probabil atică, datarea conferită de P. Alexandrescu.

6) Ceramica rodiană, nesigur rodiană și nesigur geometrică tîrzie [16].

7) Ceramica corintiană, nesigur provenită de la Histria [17].

Bilanțul cronologic al categoriilor ceramice enumerate mai sus este deci următorul : cele 44 de exemplare luate în considerare de P. Alexandrescu alcătuiesc o grupă databilă în ultimul sfert al secolului al VII-lea î. e. n. [18] (afară de categoria presupusă rodiană, care poate fi mai tîrzie), iar rezerva pe care însuși autorul și-o impune față de valoarea documentară a lotului vechi de ceramică [19], nepublicat, ne ajută să nu mai

---

decor de pe bolurile de la Histria sînt comune numai bolurilor tîrzii : piciorul echinoid, benzile de pe corp dispuse în raze, combinațiile de păsări și rozete, benzile policrome de pe partea interioară a pereților (vezi considerațiile lui R. M. Cook, *Greek painted pottery*, p. 117). Apariția bolurilor cu păsări în nivelul I arhaic histrian din zona de vest a cetății, asociate cu exemplare „*middle rhodian*" din ultimul sfert al sec. VII, confirmă, prin stratigrafie și context, datarea lor pe considerațiile stilistice expuse mai sus.

[15] Cu privire la cupa din *Vases archaïques d'Histria*, fig. 50 = P. Alexandrescu, nr. 23, considerăm că i s-a conferit o datare mult prea urcată (către 650 î. e. n.), deoarece înseși analogiile folosite de autor (p. 56, nr. 2) sînt încadrabile în perioada 650 — 600 î. e. n. Analogiile acestea sînt : 1) M. A. Hanfmann, *On some eastern greek wares found at Tarsus*, *Studies presented to Hetty Goldman*, 1957, fig. 12 ; 2) R. D. Barnett, Mersin, *The greek pottery*, în *LAA*, XXVI, 3—4, 1940, pl. LXXIX/9 (greșit citat pl. 19/9 de P. Alexandrescu), exemplar descoperit în nivelele IIB—III, ultimul cu material din sec. VII—VI î. e. n. (*ibidem*, p. 99/3) ; 3) Fr. Villard—G. Vallet, *Megara Hyblaea* în *MélRome*, 1955, p. 18, nr. 2 și pl. 19. De asemenea comparația cu profilul cupei din Samos, ilustrată în *AthenMitt*, 1957, pl. 69/3, nu ni se pare determinantă pentru fixarea cronologiei cupei din *Vases archaïques d'Histria*, fig. 50, întrucît cupa din Samos, descoperită într-un complex închis, marchează doar un *moment* din lunga circulație a acestui tip curent.

Cupa din *Vases archaïques d'Histria*, fig. 47 = P. Alexandrescu, *op. cit.*, nr. 24, considerată de autor ca „fără picior", are în realitate un picior „à peine indiqué par un léger rebord" (*Vases archaïques d'Histria*, p. 87, nr. 1) și se poate paraleliza cu o cupă descoperită în nivelul IV Mersin, sec. VIII î. e. n. (R. D. Barnett, *op. cit.*, pl. LXXX/6 și p. 99). Dar faptul că o cupă de același tip a fost descoperită și în Siphnos (*BSA*, 44, 1949, p. 47 și pl 16/4) în context din sec. VII î. e. n. demonstrează lunga circulație în timp a acestei categorii comune. Aprecierea că această cupă „pe criterii formale, nu se poate data mult peste mijlocul sec. VII î. e. n.". (P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 56) nu ni se pare îndeajuns documentată. Tot prea îngustă ni se pare și datarea propusă pentru cupa din *Vases archaïques d'Histria*, fig. 48 :650 — 625 î. e. n. (*ibidem*).

[16] Vezi în acest sens părerea lui J. Boardman, care subliniază asemănarea cu motive de decor din sec. IV î. e. n. sau chiar mai tîrziu ! (*Greek archaeology on the shores of the Black Sea, Archaeological reports for 1962—1963*, p. 37, n. 11).

[17] Pentru fragmentul de aryballos ascuțit, P. Alexandrescu, *op. cit.*, nr. 44 și fig. 2/4 și datat, *ibidem*, 650 — 620 î. e. n., proveniența lui ca histriană ni se pare dubioasă dacă luăm în considerare afirmația din *Vases archaïques d'Histria*, p. 23 : „La série protocorinthienne fait défaut". (Și să nu uităm că, la data cînd se afirma aceasta, punctul de vedere cu privire la întemeierea Histriei era axat pe cronologia ridicată (*ibidem*, p. 12 și 352), așa încît un asemenea exemplar nu putea fi trecut cu vederea !) Iar despre exemplarele de la Olbia, care ar constitui, împreună cu exemplarul histrian, dovada „celui mai vechi import corinthian în Marea Neagră", P. Alexandrescu însuși recunoaște că, piesele respective fiind achiziționate prin comerț, aportul lor în elucidarea problemei de mai sus este nul (*op. cit.*, p. 62 și n. 2).

[18] Spre deosebire de noi, P. Alexandrescu a împărțit ceramica în două grupe : I) grupa 650—625 î. e. n. ; II) grupa 625—600 î. e. n. (*op. cit.*, p. 62—63).

[19] *Ibidem*, p. 62.

stăruim noi înşine în demonstrarea insuficienţei informative a lotului respectiv. Categoriilor ceramice examinate de P. Alexandrescu li se pot adăuga următoarele serii descoperite pe „platoul” din vestul cetăţii:

1) Ceramică „rodiană” A: amfore, oinochoai şi farfurii (*middle wildgoat style*), databilă în ultimul sfert al secolului al VII-lea î.e.n., şapte fragmente[20].

2) Boluri cu păsări din faza tardivă a stilului, trei fragmente [21].

Poziţia cronologică a acestor exemplare fiind aceeaşi ca a categoriilor similare descoperite în cetate nu mai poate fi vorba de o anterioritate a materialului din cetate faţă de acela provenit de pe platou [22].

Considerăm deci, spre deosebire de P. Alexandrescu [23], că aportul materialului arheologic pentru lămurirea datei întemeierii Histriei este deosebit de important. Datorită acestui material, putem afirma că, în perioada 625—600, Histria exista pe insulă şi pe terenul lagunos din spatele acesteia [24], iar începutul acestei colonii nu poate urca mai sus de data maximă a ultimului pătrar din veacul al VII-lea î. e. n.

Izvoarele literare

După cum arătam mai sus, P. Alexandrescu acordă credit informaţiei lui Eusebios [25], cu toate că încercarea episcopului arian de a sincroniza evenimentul întemeierii Histriei cu alte date din istoria universală nu este destul de convingătoare [26] şi apare revizuibilă nu numai în cazul Histriei, dar şi în al altor colonii [27].

---

[20] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 1, 4, 5, 7, 8, 10, 11.

[21] *Ibidem*, nr. 18, 19. 21.

[22] Vezi *supra*, r. 5.

[23] *Op. cit.*, p. 63.

[24] Exemplu asemănător, Syracusa: cf. I. T. Dunbabin, *The western Greeks*, Oxford, 1948, p. 17, 48 şi urm.; J. Bérard, *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'antiquité*, Paris, 1957, p. 116.

[25] Cronica lui Eusebios, ed. R. Helm, Berlin, 1956, p. 95 b.

[26] Data întemeierii Histriei se sincronizează (după Eusebios) cu al 1360-lea an de la Abraham, al 52-lea an de domnie a regelui med Deiokes, primul an de domnie a lui Ammon din Iuda, al 17-lea an de domnie al lui Tullius Hostilius, al 128-lea an de domnie a regelui macedonean Argeus, al 7-lea an de domnie a regelui lidian Ardys, al doilea an de domnie a faraonului Psammetik, şi cu a 31-a olimpiadă. Ceea ce se poate verifica din aceste cronologii se rezumă, de fapt, la anii de domnie ai lui Ardys şi Psammetik şi la data olimpiadei a 31-a. Totuşi, şi această restrînsă sincronizare întîmpină dificultăţi, pentru că cea de-a 31-a olimpiadă nu stă pe acelaşi plan cronologic cu al 7-lea an de domnie a lui Ardys, ci cu al 24-lea an de domnie a lui Gyges, predecesorul acestuia, iar pentru Psammetik sincronizarea trebuie făcută nu cu al doilea, ci cu al 14-lea an de domnie a respectivului faraon pentru critica cronologiilor. (Cf. H. Strassburger, *Herodots Zeitrechnung*, *Historia*, V, 2, 1956, p. 129—161; H. Kaletsch, *Zur lydischen Chronologie Historia*, VII, 1958, p. 1 — 47).

Data întemeierii Histriei se sincronizează, în fond, cu cronologia lido-egipteană, sau cu olimpiada a 31-a? Căci legată de Ardys, în domnia reconsiderată a acestuia, întemeierea Histriei coboară în anul 444 î. e. n. ; legată de olimpiada a 31-a din tot tabelul lui Eusebios ar rămîne numai această dată, eventual, valabilă.

[27] Olbia (647, după Eusebios), pentru care s-a dovedit, în funcţie de cercetările arheologice că a fost întemeiată în al doilea sfert al sec. VI î. e. n. Sinope I (756, după Eusebios), dată ce nu s-a putut verifica prin săpăturile recente (vezi raportul lui I. Boyasal, *Über die ältere Funde von Sinope und die Kolonisationsfrage*, în *Türk Arheologi Dergisi*, VIII, 1958, p. 23 — 29). Pentru vest, din cele 17 datări propuse de Eusebios se pot menţine, deocamdată, doar 5 (P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 65).

De aceea am preferat mărturia lui Pseudo-Skymnos, după care întemeierea Histriei se sincronizează nu cu o dată fixă, ci cu o serie de evenimente care s-au desfășurat pe parcursul ultimului sfert al secolului al VII-lea î. e. n. (împingerea cimmerienilor de către sciți) [28]. Considerăm că informația lui Pseudo-Skymnos, aparent vagă, capătă consistență dacă admitem că așezarea, care a început, desigur, prin faza de emporion, și-a fixat concomitent rădăcinile pe insulă și pe continent și, alimentată cu noi afluxuri de strămutați, a evoluat rapid spre πόλις, ajungînd ca în plin secol al VI-lea să se întindă pe o suprafață de circa 30 ha [29]. Coroborarea a o serie de factori politico-economici din istoria Greciei orientale și a Pontului vestic și nordic din secolul al VII-lea î. e. n. [30], întărește premisele enunțate mai sus. Cronologia întemeierii Histriei, încadrată în ultimul sfert al secolului al VII-lea î. e. n., se încadrează totodată în întreg complexul de date socotite valabile pentru colonizarea grecească orientală în general, și pentru regiunea pontică, în special [31].

SUZANA DIMITRIU

---

[28] *Geographi graeci minores*, ed. C. Müller, 1855–1861, versurile 767–772: „Histria a fost întemeiată, cînd armata sciților barbari a trecut în Asia, urmărind pe cimmerienii care fugeau din Bospor", stau foarte aproape de pasagiul din Herodot I. 103: „(Kyaxares)... pe cînd asedia Ninive, după ce într-o ciocnire îi învinsese pe asirieni, năvăliră asupră-i o mare mulțime de sciți înarmați, în frunte cu regele lor Madyas... Sciții s-au năpustit spre Asia, alungînd pe cimmerieni din Europa" (traducerea A. Piatkovski-F. Vanț-Ștef., București, 1961). Există deci secvența: 1) asediul Ninivei; 2) invazia scitică. Or, dacă s-a admis, în funcție de tabletele asiriene, ca dată a asediului Ninivei anul 624 î. e. n. (cf. B. N. Grakov, ***Каменское городище на Днепре***, în *MIA*, 36, p. 13), invazia scitică a avut loc într-un moment posterior acestei date și nu mai putem fi de părerea lui P. Alexandrescu, care plasează invazia scitică între anii 633 – 624 î. e. n. (*op. cit.*, p. 64).

Dar chiar data propusă de P. Alexandrescu însă se coroborează cu cel mai vechi material arheologic (ceramic) de la Histria, *descoperit în strat*. (Pentru confuzia pe care o pot produce în datări loturi de materiale fără „stare civilă" limpede, vezi Fr. Villard, *La Céramique grecque de Marseille*, Paris, 1960, p. 75).

[29] Întinderea nu pare exagerată dacă ne gîndim la suprafețele ocupate de alte colonii: Pitecussai, 46 km²: cf. J. Bérard, *op. cit.*, p. 114; Kaulonia, care nu conta ca una din marile așezări, îngloba circa 46,75 ha: cf. J. T. Dunbabin, *op. cit.*, p. 85 și n. 5; Megara Hyblaea. 50 ha: cf. J. Bérard *op. cit.*, p. 114.

[30] Vezi, în acest sens, considerațiile lui Em. Condurachi, *Histria*, I, p. 13–17; S. Dimitriu et M. Coja, *art. cit.*, p. 77–78.

[31] Pentru cronologiile respective, vezi în special R. M. Cook, *Ionia and Greece in the eighth and seventh century*, în *JHS*, 66, 1946, p. 76 și urm.; C. Roebuck, *Ionian trade and colonisation*, New York, 1959, p. 119–122.

СНОВА К ВОПРОСУ ОБ ОСНОВАНИИ ИСТРИИ

РЕЗЮМЕ

Автор отвечает на статью П. Александреску *Autour de la date de fondation d'Histria*, опубликованную в *Studii clasice*, 4, 1962, стр. 49—69. Автор считает, что древнейший керамический материал, «родосский», аттический и восточно-греческий, нельзя датировать периодом, предшествующим последней четверти VII в. до н.э.; таким образом подтверждается датировка, основанная на толковании источника *Псевдо-Скимна*, стихи 768—772.

TOUJOURS SUR LA DATE DE LA FONDATION D'HISTRIA

RÉSUMÉ

Cette note constitue une réponse à l'article de P. Alexandrescu, *Autour de la date de fondation d'Histria*, publié dans *Studii Clasice*, 4, 1962, p. 49—69. L'auteur de la note est d'avis que la plus ancienne céramique « rhodienne », grecque orientale et attique ne peut pas être datée plus haut que le dernier quart du VIIe siècle av.n.ère, datation qui confirme celle qui résulte de l'interprétation de Pseudo-Skymnos.

O GEMĂ DE LA MICIA CU REPREZENTAREA LUI HARPOCRATE

Scopul notei de față este rectificarea unei interpretări pe care am făcut-o cu prilejul publicării colecției de pietre gravate a Muzeului arheologic din Cluj[1]. E vorba despre o gemă considerată ca reprezentînd pe *Isis*, deși este foarte probabil ca pe piatra gravată să apară *Harpocrate-Horus copil*. Punînd în discuție această problemă, ne vom ocupa tangențial de figura lui Horus în mitologie și artă, pentru ca să insistăm asupra punctelor de sprijin ale noii interpretări : analogii, datare, loc de gravare a pietrei, precum și asupra semnificației istorice a gemei.

Horus, divinitate locală din delta Nilului, inițial zeu al soarelui și al luminii[2], ajunge, în urma includerii sale în ciclul legendelor lui Osiris, una dintre cele mai prețuite divinități egiptene. Datorită numeroaselor atribuții pe care le primește în complicata religie egipteană, personalitatea lui Horus se desparte în mai multe figuri mitologice. Dintre acestea, cea mai cunoscută este aceea a lui Horus-copil, formă atestată în Egipt încă din timpul dinastiei a XXVI-a și singura preluată de greci. Aceștia, din epitetul *pe-chrod* (*'p-hrd* în egipteană însemnînd „copil") și numele lui Horus, au creat un zeu deosebit Ἁρποκρᾶτης sau Ἁρποχρᾶτης[3]. Sub această denumire pătrunde Horus-copil în panteonul greco-roman.

Harpocrate, venerat mai întîi la Alexandria, este considerat zeul tăcerii, datorită interpretării greșite a gestului său caracteristic — copil

---

[1] L. Țeposu-David, *Gemele din Muzeul arheologic Cluj*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 528, nr. 6, fig. 1/13.

[2] L. Preller, *Römische Mythologie*, Berlin, 1865, p. 724, și E. Maggi, *Civiltà africane*, Milano, 1958, p. 151 și 181, A. Wiedemann, *Religion der alten Ägypter* Münster I. W. 1890, p. 15—16.

[3] Ca bibliografie generală pentru Harpocrate vezi : G. Lafaye, s. v. *Harpocrates*, în *DA*, III, 1, p. 12 ; Pieper, *Harpokrates* în *RE*, VII, 2, c, 2 410 ; W. H. Roscher, *Horos*, în *Roscher's Lexikon*, I, 2, c. 2 744—2 747 ; G. Lafaye, *op. cit.*, p. 12—13 ; P. Pierret, *Dictionnaire d'archéologie égyptienne*, s. v. *Harpocrate* și *Horus*, și G. Roeder s. v. Ὧρος în *RE*, VII, 2, c, 2 434 — 2 457.

ducînd mîna la gură [4]. În artă, acesta este elementul specific lui Harpocrate. Dacă atributele sau atitudinea zeului diferă de la o reprezentare artistică la alta, gestul consacrat — arătătorul mîinii drepte dus la gură — este redat aproape fără excepție. Imaginile lui Horus-copil, mai ales stînd în brațele mamei sale, nu sînt străine artei egiptene propriu-zise, dar reprezentările lui (teracote, bronzuri, statuete de calcar sau marmură etc.) devin mai frecvente începînd cu epoca elenistică [5]. De obicei Harpocrate este nud și artiștii alexandrini îi dau un aspect care-l aproprie mai mult de Eros. Pe cap poartă, în cazul produselor artistice lucrate în Egipt, *pschentul*, *ateful*, coroana *hemhem* și are bucla în formă de tresă caracteristică copiilor egipteni. Uneori poartă discul solar, floarea de lotus sau cornul dublu [6]. Atributele care-l însoțesc adeseori sînt biciul (*flagellum*) și cornul abundenței (*cornucopia*), cu care l-au înzestrat artiștii greci [7]. G. Lafaye [8] arată că romanii i-au adăugat ca atribut *bulla*. În realitate însă, aceasta apare la statuile greco-egiptene ale lui Horus-copil. Nu este exclus ca romanii să fi confundat un amulet cordiform, pe care-l poartă Harpocrate la gît în statuile din epoca saită, cu *bulla*, obiect de podoabă preluat de ei de la etrusci.

Harpocrate apare adeseori pe monedele coloniale din epoca imperială [9] și pe geme.

Încă din secolul I e.n., romanii obișnuiau să poarte inele cu imaginea lui Harpocrate sau a altor zeități egiptene, după cum atestă Plinius cel Bătrîn: „*Iam vero et Harpocratem statuasque Aegyptiorum numinum in digitis viri quoque portare incipiunt*" [10]. Pe cele mai multe dintre geme, Harpocrate stă în picioare, duce mîna dreaptă la gură și în stînga ține cornul abundenței [11], dar nu sînt rare nici gemele înfățișîndu-l pe floarea de lotus [12]. O asemenea reprezentare există și pe gema din Muzeul arheologic din Cluj la care ne refeream la început.

---

[4] Catul, 74, 4 folosește numele lui Harpocrate ca aluzie la o persoană discretă.

[5] Pentru reprezentarea lui Harpocrate în artă, vezi: C. C. Edgar, *Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire, Greek Sculpture*, Cairo, 1903; G. Daressy, *Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire, Statues de divinités*, Cairo, 1908; C. C. Edgar, *Notes from the Delta*, I, în *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*, VIII, 1907, p. 154—157; J. Charbonneaux, *Les bronzes grecs*, Paris, 1958, p. 102, pl. XXVII; F. W. v. Bissing, *Funde und Erwerbungen in und aus Ägypten*, în *AA* 1889, p. 58; S. Reinach, *Répertoire de reliefs grecs et romains*, Paris, 1912, II, p. 482,4; III, p. 191,2; p. 126,4; p. 432,3; p. 292,3; idem., *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, I, Paris, 1897, p. 141—142, 297—299, 352, 448, 464, 481—487; W. Deonna, *Terres cuites gréco-égyptiennes*, în *RA*, XX, 1924, p. 80—158.

[6] G. Daressy, *op. cit.*, p. 408.

[7] A. Erman, *La religion des Égyptiens*, Paris, 1937, p. 447.

[8] G. Lafaye, *op. cit.*, p. 13.

[9] B. Head, *Historia numorum*, Oxford, 1911, Augusta Traiana, 288, Aspendus, 701, Attaleia Pamphyliae, 701, Perga, 703, Apollonia Pis. 706, Cremna, 708, Seleuceia, 710, Pessinus 784, Byblus, 791, Ptolemais Au., 794, Tyr, 801, Alexandria, 862.

[10] *Naturalis Historia*, XXXIII, 41.

[11] A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, *Geschichte der Steinschneidekunst im klassischen Altertum*, Leipzig—Berlin, 1900, pl. LXII/3., pl. XLIV/43, pl. XLIII/57, idem, *Beschreibung der geschnittenen Steine im Antiquarium*, Berlin, 1896, 6 483, 7 318—7 349, 8 718—8 719.

[12] W. Deonna, *Talismans du Musée de Genève*, în *RA*, XVIII, 1923, p. 127, arată că „Horus copil, făcînd gestul consacrat, adică ducînd mîna la gură și ținînd biciul, este așezat pe o

Harpocrate, nud, şade ghemuit pe floarea de lotus, mărginită spre stînga de doi boboci. Ridică mîna dreaptă spre gură, iar în stînga ţine biciul. Pe cap poartă discul solar (?). Pe tîmpla stîngă pare să-i cadă o buclă împletită. Gema este de jasp verde, are dimensiunile 16 × 12 × 2,5 mm şi provine de la *Micia* (Veţel) (fig. 1/1).

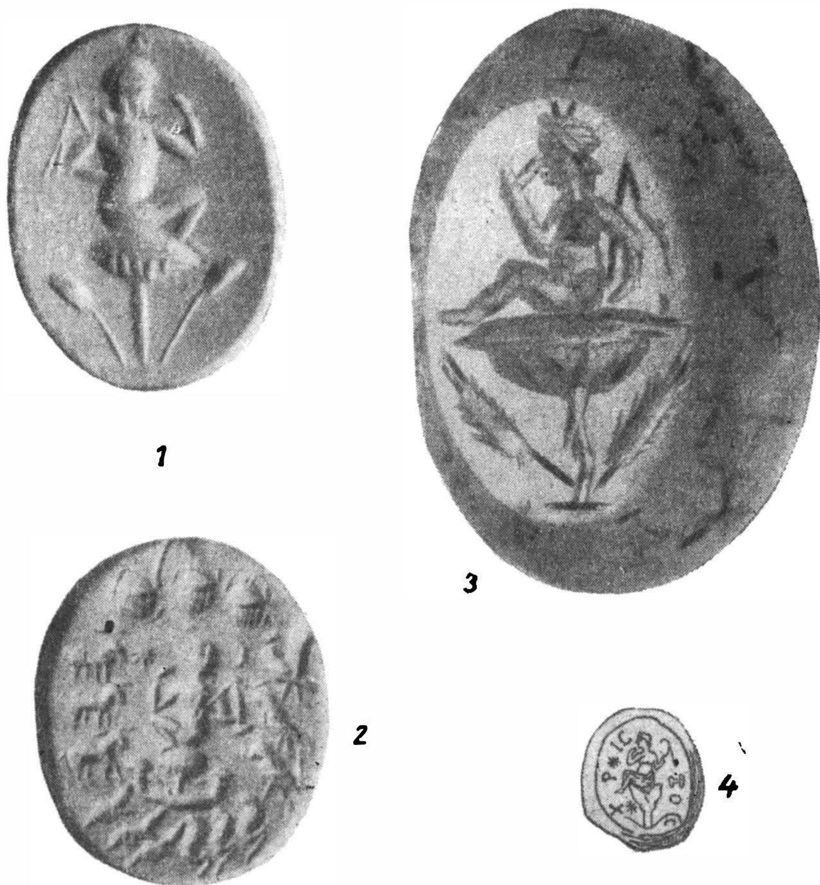

Fig. 1. — Geme reprezentînd pe Harpocrate. 1, gemă de la Micia cu reprezentarea lui Harpocrate; 2. gemă gnostică din Egipt; 3, gemă gnostică de la Spasovo (R. P. Bulgaria); 4, reversul unei geme creştine.

Confuzia iniţială, adică identificarea figurii de pe gemă cu Isis, a pornit în primul rînd de la faptul că, datorită schematismului gravurii, nu s-a putut preciza dacă e vorba de un personaj feminin sau de un copil. O cercetare mai atentă şi găsirea de analogii certe ne duc la concluzia că

floare de lotus deschisă, mărginită de doi butoni. Acest motiv binecunoscut din istoriografia egipteană, simbol al soarelui care răsare, era preţuit de gemele din epoca romană ca talisman".

gema din Muzeul arheologic din Cluj îl înfățișează pe Harpocrate și nu pe Isis, cum am crezut la început.

În adevăr, floarea de lotus este unul din atributele lui Isis, dar zeița o poartă în mod obișnuit pe cap sau o ține în mînă. Mai mult chiar, ea poartă floarea de lotus cu Harpocrate șezînd pe ea [13]. În cazuri izolate, și numai cînd este asimilată Venerei, Isis este reprezentată ieșind din floarea de lotus.

În schimb, în religia egipteană, Horus pe floarea de lotus are o semnificație importantă. S-a arătat că inițial el a fost zeu al soarelui; or, după o foarte veche tradiție, prima dată soarele a răsărit dintr-o floare care creștea în ocean [14]. Așadar, imaginea lui Horus pe floarea de lotus simbolizează tocmai nașterea sa. Legătura dintre zeu și floare se accentuează și prin faptul că el contribuie la reînvierea naturii și floarea de lotus este în Egiptul antic simbolul renașterii și al reînvierii [15], ea se închide o dată cu apusul soarelui, pentru ca să se redeschidă cu răsăritul. Cu timpul, acest motiv și-a pierdut înțelesul originar, mai ales că Horus este cunoscut ca fiu al lui Isis și nu ca zeu al soarelui dar a continuat să persiste în artă. Dovadă sînt numeroasele momente care-l înfățișează pe Harpocrate în această postură.

Referindu-ne doar la pietrele gravate, constatăm că cele cu asemenea reprezentări se înșiruie într-un lung interval de timp: cea mai veche pare să fie un cilindru egipto-asirian [16], iar cele mai noi sînt geme din secolele II—III, eventual din al IV-lea e.n. Însă reprezentarea lui Harpocrate așa cum apare pe gema de la Micia (copil ghemuit pe floarea de lotus și ținînd un bici în mînă) se cristalizează în arta Egiptului elenistic, de unde se împrăștie în lumea greco-romană, perpetuîndu-se pînă în faza tîrzie a artei antice.

Cele mai apropiate analogii pentru gema de la Micia datează din secolele II—III și, poate, din al IV-lea e.n. Le vom descrie în ordinea asemănării lor mai mari sau mai mici cu gema în discuție.

1. *Gemă gnostică din Egipt* de jasp negru și dimensiunile 16×11 mm. Harpocrate nud, cu bici, ducînd mîna dreaptă spre gură, șade pe floarea de lotus mărginită de doi boboci. În fața lui soarele, în dosul capului cornul lunii, în jurul lui, umplînd cîmpul, trei scarabei, trei uraeus, trei crocodili, trei berbeci. Pe revers, 36 de vocale dispuse pe șase rînduri: IEωAI/HOVEVAI/HIAωAE/VωVωAIH/EAHAI/IAωAI (fig. 1/2) [17].

Figura centrală a gemei gnostice este aproape identică cu a gemei de la Micia. Poziția lui Harpocrate este aceeași, zeul șade ghemuit pe

[13] Vezi C. C. Edgar, *Catalogue*, pl. IV, nr. 27 669, nr. 27 676 și 27 677. Probabil că tot Isis ținînd în mînă floarea de lotus apare și pe o gemă descoperită la Sarmizegetusa. Cf. J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Altertums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt, 1851, p. 42, nr. 169.

[14] Roeder, *op. cit.*, c. 2 445.

[15] P. Pierret, *op. cit.*, s. v. *Lotus*. Pentru semnificația florii de lotus vezi și A. Erman, *op. cit.*, p. 247; R. Foerster, *Zu den Skulpturen und Inschriften von Antiochia*, în *JDI*, XVI, 1901, p. 35 — 55; și R. Brugsch, *Religion und Mythologie der alten Äegypter*, Leipzig, 1891.

[16] Menționat fără să fie descris la W. Drexler, s. v. *Isis*, în *Roscher's Lexikon* II, 1, c. 397.

[17] L. Barry, *Notice sur quelques pièrres gnostiques*, în *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*, VII, 1906, p. 246—247, pl. VII, fig. 5.

floarea de lotus deschisă, gestul consacrat este acelaşi : mîna nu ajunge pînă la gură, ci este ridicată, doar spre ea; identică este şi poziţia mîinii în care ţine biciul şi, în sfîrşit, felul în care este gravată floarea. Deosebirile constau în felul de gravare al biciului şi al bobocilor. Nu se pot face nici un fel de consideraţii asupra portului părului, deoarece reproducerea după gema gnostică nu este suficient de bună.

L. Barry nu datează gema, dar, pe baza inscripţiei şi a celorlalte elemente care o încadrează în seria produselor gnostice, ea poate fi datată în secolele II—III e.n.

2. *Gemă gnostică descoperită la Spasovo* (*R. P. Bulgară*), publicată recent de D. Zontschew [18]. Opal [19] cu două feţe. Pe avers este reprezentat Harpocrate şezînd pe floarea de lotus, ducînd degetul mîinii drepte la gură şi ţinînd în stînga biciul, iar pe revers Jupiter Serapis pe tron. În jurul figurilor inscripţia ABPACAX IAω (fig. 1/3).

Autorul datează gema în secolele II—III e.n., dar consideră figura de pe avers ca Nemesis sau Hecate, cu toate că nu încape nici o îndoială că este gravat acelaşi Harpocrate.

Elementele comune ale gemei de la Spasovo şi ale celei de la Micia constau în reprezentarea lui Harpocrate tot din profil, şezînd ghemuit, în faptul că zeul face gestul consacrat, deşi pe gema de la Spasovo el îşi atinge buzele cu arătătorul. Asemănători sînt şi bobocii florii de lotus, mai lungi şi aducînd cu spicele de grîu. Deosebirea cea mai mare constă în portul părului, care pe gema din Bulgaria e împletit, răsucit în faţă şi cu cornul dublu (?).

3. *Reversul unei geme creştine* reprezintă pe Harpocrate şezînd pe floarea de lotus, ducînd mîna dreaptă la gură şi ţinînd biciul în stînga. În cîmp, două stele şi inscripţia XPICTOC. Pe avers, Bunul Păstor mergînd pe o ancoră încadrată de doi peşti, însoţit de doi miei şi purtînd pe al treilea pe umeri. În cîmp, inscripţia IHCOVC [20] (fig. 1/4).

Această ultimă analogie a fost publicată mai întîi în lucrarea lui Garrucci [21]. După observaţiile din dicţionarul lui Cabrol-Leclercq [22], este vorba de o gemă gnostică sau păgînă transformată în gemă creştină prin gravarea pe revers a scenei cu Bunul Păstor şi a inscripţiilor pe ambele feţe. Putem adăuga că gema are caracter gnostic datorită stelelor care apar în cîmp, în faţa lui Harpocrate.

Atît gema de la Micia, cît şi analogiile ei se pot data în secolele II—III e.n. Analiza stilului de gravare al celor patru pietre (cu coeficientul de probabilitate pe care-l dă cercetarea fotografiilor, şi nu a originalelor)

---

[18] *Klio*, Heft, 2, 1961. Informaţia o datorez amabilităţii regretatului arheolog bulgar D. Zontschew, care mi-a permis să cercetez corecturile în pagini ale articolului său şi care mi-a pus la dispoziţie fotografiile gemei de la Spasovo.

[19] Deşi nu am văzut gema, după descrierea materialului, credem că nu poate fi vorba de opal, ci de lapislazuli — material obişnuit la gemele gnostice.

[20] H. Leclercq, *Gemmes*, în *DACL*, VI, 1, c. 840, fig. 5 058 sau I. 2, c. 3 032, fig. 5 058.

[21] R. Garrucci, *Storia dell'arte cristiana*, Prato, 1872, t. VI, pl. 492, 17. Lucrarea nu ne-a fost accesibilă.

[22] *DACL*, I, 2, 3 032.

ne determină să considerăm gema de la Micia ca cea mai veche din această serie, urmată de gema din Egipt, de cea de la Spasovo și, în sfîrșit, de cea al cărui loc de descoperire nu este indicat. Ultima dintre analogiile citate trebuie datată în secolul al III-lea iar în cursul aceluiași secol sau în cel următor trebuie să fi fost transformată în gemă creștină.

Fără a exagera valoarea de izvor istoric direct al pietrelor gravate, punerea în discuție a gemei de la Micia atinge totuși două probleme destul de importante pentru viața spirituală a Daciei romane: răspîndirea cultelor egiptene și prezența unor eventuale elemente gnostice pe teritoriul Transilvaniei de astăzi.

Dintre cultele divinităților egiptene devenite sincretice în această perioadă, cel mai bine atestat în Dacia este acela al lui Isis [23]. În orașele Daciei, Sarmizegetusa, Apulum, Potaissa, cei care i se închinau pun inscripții sau zidesc locașuri de cult. La Micia, cu puternicul castru și canabele din jur, zeii orientali abundă și este foarte probabil ca aici să fi existat un templu al Isidei [24]. Atestarea cultului zeiței în această localitate certifică presupunerea că gema cu Harpocrate nu a apărut întîmplător aici, ci a aparținut unuia ce i se închina zeiței egiptene și fiului ei, ajungînd aici fie pe cale comercială, eventual prin intermediul orașului Aquilea — centru de iradiere a cultelor egiptene în provinciile dunărene [25] —, fie prin mijlocirea unui soldat recrutat dintr-o trupă din Orient staționată la Micia (Cohors II Flavia Commagenorum equitata, Ala I Bosporanorum) [26]. Gema descoperită la Micia adaugă deci o mărturie în plus pentru existența unor adepți ai cultelor egiptene.

Interesul pe care-l prezintă gema de la Micia nu se rezumă însă la atîta. Faptul că analogiile ei cele mai apropiate sînt gnostice nu exclude posibilitatea ca și ea să se încadreze în seria pietrelor gravate de acest fel, în singurele urme materiale lăsate de gnosticism. Adepții acestui curent, apărut în Egipt, preluînd multe din vechile credințe egiptene, au reprodus pe amuletele lor imagini ale lui Isis, Serapis, Anubis și Harpocrate [27], mai cu seamă că acestor zei li se atribuiau și însușiri profilactice.

Aceasta ar fi, pe lîngă cele două abraxasuri descoperite la Porolissum [28] și care reprezintă figura clasică a divinității gnostice, a treia și probabil cea mai veche gemă gnostică descoperită pe teritoriul Daciei Superior.

LUCIA ȚEPOSU-DAVID

---

[23] W. Drexler, *Der Cultus der aegyptischen Gottheiten in den Donauländern*, în *Mythologische Beiträge*, I, Leipzig, 1870, p. 52–58; D. Popescu, *Le culte d'Isis et de Sérapis en Dacie*, în *Mélanges de l'Ecole roumaine en France*, 1927, p. 158–209; O. Floca, *I culti orientali nella Dacia*, în *ED*, VI, 1935, p. 219–220, 223 și 238–239; Al. Popa, *O nouă inscripție inchinată zeiței Isis la Apulum*, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 147–150.

[24] *CIL*, III, 1 341. Vezi și Al. Popa, *op. cit.*, p. 148.

[25] W. Drexler, *Der Cultus...*, p. 7–8 și Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, ed. a 4-a, Paris, 1929, p. 37–79.

[26] C. Daicoviciu, *Micia. Cercetări asupra castrului*, în *ACMIT*, III, 1930–1931, p. 23.

[27] M. Martigny, *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*, Paris, 1889, s. v. *Abraxas*.

[28] L. Țeposu-David, *Un nou abraxas de la Porolissum*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 463–466.

ГЕММА ИЗ МИЦИИ С ИЗОБРАЖЕНИЕМ ГАРПОКРАТА

РЕЗЮМЕ

Автор описывает найденную в Мицин гемму с изображением ребенка Гарпократа — Гора. Бог изображен сидящим на цветке лотоса, обрамленном двумя бутонами; руки его находятся в положении священного жеста, т.е. правая поднесена ко рту, а в левой он держит бич. На голове солнечный диск, волосы заплетены в косу, что характерно для египетских детей (рис. 1/1). Гемма относится к II—III вв.

Ближайшими аналогиями геммы являются *abraxas* из Спасова (НР Болгария) (рис. 1/3); гностическая гемма из Египта (рис. 1/2) и оборотная сторона гностической геммы, переделанной в христианскую (рис. 1/4).

С одной стороны, находка в Мицин геммы с изображением Гарпократа не случайна, поскольку там эпиграфически обосновано пребывание поклонников египетских культов; с другой стороны, чрезвычайная близость ее к гностическим аналогиям позволяет допустить, что, возможно, она принадлежала какому-либо последователю гностицизма. В этом случае, гемма из Мицин — наряду с двумя абраксами из Пороллиссума — является третьей и древнейшей гностической геммой из Dacia Superior.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Геммы, изображающие Гарпократа. 1, гемма из Мицин с изображением Гарпократа; 2, гностическая гемма из Египта; 3, гностическая гемма из Спасова (НР Болгария); 4, оборотная сторона христианской геммы.

UNE GEMME DE MICIA REPRÉSENTANT HARPOCRATE

RÉSUMÉ

L'auteur étudie une gemme découverte à Micia, représentant Harpocrate-Horus enfant. Le dieu est assis sur une fleur de lotus, encadrée par deux boutons, portant la main droite à la bouche, geste consacré, et tenant de la main gauche un fouet. Il porte sur sa tête le disque solaire et les cheveux tressés de la manière caractéristique pour les enfants égyptiens (fig. 1/1). La gemme date des IIe—IIIe siècles.

Les plus proches analogies pour cette gemme sont : un abraxas de Spasovo (R. P. de Bulgarie) (fig. 1/3), une gemme gnostique d'Egypte (fig. 1/2) et le revers d'une gemme gnostique transformée en gemme chrétienne (fig. 1/4).

Compte tenu qu'à Micia on a trouvé des adeptes des cultes égyptiens, attestés épigraphiquement, et que ses plus proches analogies sont gnostiques, il n'est pas exclu que la gemme eût appartenu à un adepte du gnosticisme. En ce cas, la gemme de Micia, ainsi que les deux abraxas de Porolissum, serait la troisième et la plus ancienne gemme gnostique de la Dacie Supérieure.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Gemmes représentant le dieu Harpocrate. 1, gemme de Micia représentant Harpocrate ; 2, gemme gnostique d'Egypte ; 3, gemme gnostique de Spasovo (R. P.de Bulgarie) ; 4, revers d'une gemme chrétienne.

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

AA — *Archäologischer Anzeiger.*

AArh — *Arta și arheologia*, Iași, I—XIV, 1927—1938.

ACMIT — *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice pentru Transilvania* Cluj, I—VI, 1926—1931—1938.

ActaArch-Budapesta — *Acta Archeologica*, Budapesta.

AÉ — *Archaeologiai Értesitö.*

AISC — *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj, I—V, 1928—1948.

AÖG — *Archiv für Kunde Oesterreichischer Geschitsquellen.*

AR — *Arheologické Rozhledy.*

ArchPam — *Археологiчнi пам'ятки УРСР.*

ARMSI — *Academia Romînă. Memoriile Secției istorice*, seria a II-a, 1886/1887 — 1916/1919; seria a III-a, 1922/1923—1944/1945.

AthenMitt — *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts*, Atenische Abteilung.

AVSL — *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, Kronstadt, 1843—1941.

BCMI — *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, I — XXXVIII, București, 1908—1945.

BerRGK — *Deutsches Archäologisches Institut.* Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.

BSA — *Annual of the British School at Athens.*

CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum.*

DA — *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio.

Dacia — *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1962; VI, 1963.

DIR — *Documente privind istoria Romîniei.*

DolgCluj — *Dolgozatok — Travaux de la section numismatique et archéologique du Museé National de Transylvanie*, Cluj, I—X, 1910—1919.

DolgSzeged	— *Dolgozatok — Travaux de l'Université Fr. Joseph*, Szeged.
ED	— *Ephemeris Dacoromana*, Bucureşti — Roma, I—X, 1923—1945.
ESA	— *Eurasia Septentrionalis Antiqua.*
Histria	— *Histria. Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1954.
IMFAN	— *Известия Молдавсково филиала Академии наук ССР.*
JCC	— *Jahrbuch der K.K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Viena.
JDI	— *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.*
JHS	— *The Journal of Hellenic Studies.*
Közlemények-Cluj	— *Közlemények az Erdély nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából.*
KS	— *Краткие сообщения Института Истории материальной культуры Академии наук.*
KSIA-Kiev	— *Краткие сообщения Института археологии Киев.*
MAGW	— *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.*
Materiale	— *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I, (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).
MCC	— *Mitteilungen der K.U.K. Central-Comission zur Erhaltung und Erforschung der Baudenkmale, Wien.*
MIA	— *Материалы и исследования по археолоеии СССР.*
MIA-Chişinău	— *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республки.*
Numközl	— *Numizmatikai Közlöny.*
PA	— *Pámatky Archeologické.*
PMMB	— *Publicaţiile Muzeului municipiului Bucureşti*, I—II, 1935—1936.
PPS	— *Proceeding of the Prehistoric Society.*
PZ	— *Prähistorische Zeitschrift.*
RA	— *Revue Archéologique.*
RE	— *Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.*
SA	— *Советская археология,*
SCIV	— *Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti.
SCN	— *Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti.
SCŞ Iaşi	— *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi.
SlovArch	— *Slovenska Archeologia.*
SMIN	— *Studii şi materiale de istorie medie.*
SV	— *Siebenbürgische Vierteljahrschrift.*

П. И. БОРИСКОВСКИЙ

ПРОБЛЕМЫ ПОЗДНЕГО ПАЛЕОЛИТА И МЕЗОЛИТА СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

РЕЗЮМЕ

Открытые за последние 8 лет на территории Одесской области Украинской ССР позднепалеолитическая стоянка Большая Аккаржа и группа из 5 типичных тарденуазских стоянок (Гребеники, Гиржево, Познанка, Довжанка, Орловка) позволяют поставить некоторые общие вопросы развития позднепалеолитической и мезолитической культуры Северо-Западного Причерноморья и соседних территорий Украинской ССР, Молдавской ССР и Румынии. Культурный слой Большой Аккаржи, открытый В.И. Красковским в 1955 г., содержит исключительно кости крупного дикого быка — зубра или тура (Bos sp.). Кремневый инвентарь довольно своеобразен: призматические нуклеусы (около 560 экз.), скребки (около 90 экз.), резцы (около 110 экз.) и миниатюрные пластинки и острия с затупленным краем (около 230 экз.). Вся коллекция насчитывает около 19000 кремней. Большая Аккаржа относится к концу позднего палеолита. Мезолитические элементы здесь еще четко не представлены и кремневый инвентарь еще остается в пределах позднепалеолитических форм и техники. Это было сезонное стойбище, существовавшее не очень долго. Культурные остатки Большой Аккаржи довольно сильно отличаются как от культурных остатков позднепалеолитических пещер Кавказа, Крыма и Болгарии, так и от культурных остатков Молодовы V, Кирилловской, Гонцов и других стоянок европейской приледниковой области. Более всего Большая Аккаржа напоминает Амвросиевку в Донецком бассейне и Каменную балку I и II в окрестностях Ростова на Дону. Материалы Большой Аккаржи, в сопоставлении с материалами трех названных стоянок, позволяют ставить

вопрос о существовании особой области развития позднепалеолитической культуры, охватывавшей степи Северного Причерноморья и Приазовья и занимавшей как бы промежуточное положение между европейской областью и африкано-средиземноморской областью. Возможно, что к этой промежуточной степной области относятся также стоянки района днепровских порогов (Осокоровка, Дубовая балка, Кайстрова балка и др.).

Тарденуазские стоянки Одесской области доставили только подъемный кремневый материал, но очень выразительный. Керамика всюду отсутствует. Отсутствуют кремневые сегменты. Гребеники (недалеко от Тирасполя, бассейн Кучургана) доставили около 4000 кремней, в том числе около 100 призматических и карандашевидных нуклеусов, 41 трапецию, около 130 маленьких округлых скребков. Гиржево (20 км к северу от Гребеников, берег Кучургана) доставило около 500 кремней, в том числе 3 призматических нуклеуса, 12 трапеций, 16 маленьких округлых скребков. Довжанка (30 км к югу от Котовска, бассейн Днестра) доставила около 200 кремней, в том числе 8 трапеций, 13 маленьких округлых скребков; нуклеусы отсутствуют. Орловка (близ Довжанки) доставила 335 кремней, в том числе 2 призматических нуклеуса, 8 трапеций, 12 маленьких округлых скребков. Позванка (110 км к северу от Гребеников, бассейн Южного Буга) доставила около 700 кремней, в том числе 16 призматических и карандашевидных нуклеусов, 12 трапеций, 25 маленьких округлых скребков. Эти комплексы близко напоминают поздний тарденуаз Крыма. В то же время они обнаруживают аналогии с несколько более поздней, ранненеолитической стоянкой Сороки на Днестре (раскопки В.И. Маркевича) и с тарденуазской стоянкой Спиноаса в 200 км к западу от Гребеников, близ Ясс (раскопки Н. Захария). Эти новые тарденуазские находки показывают ошибочность утверждений о том, что к западу от Днепра, вплоть до Днестра и Прута отсутствует тарденуаз с геометрическими формами кремнёвых орудий. Все более отчетливо начинает вырисовываться целый тарденуазский пласт Северо-Западного Причерноморья.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — ***Большая Аккаржа.*** Кремневые изделия.
Рис. 2. — ***Большая Аккаржа.*** Кремневые изделия.
Рис. 3. — Позднепалеолитические стоянки степной зоны. 1, Большая Аккаржа; 2, Амвросиевка; 3, Каменная балка I, II.
Рис. 4. — Тарденуазские стоянки северо-западного Причерноморья. 1, Гребеники; 2, Гиржево; 3, Орловка, 4, Довжанка; 5, Позванка; 6, Спиноаса.
Рис. 5. — ***Гребеники.*** Кремневые изделия.
Рис. 6. — Кремневые изделия из тарденуазских стоянок. A, Довжанка; B, Гиржево; C, Орловка; D, Позванка.

P. I. BORISKOVSKI

PROBLÈMES DU PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR ET DU MÉSOLITHIQUE DE LA CÔTE DU NORD-OUEST DE LA MER NOIRE

RÉSUMÉ

La découverte, ces huit dernières années, sur le territoire de la région d'Odesse de la R.S.S. Ukraine de l'établissement de Bolsaïa Akkarja et du groupe des cinq autres établissements de type tardenoisien (Grebeniki, Ghirjevo, Poznanka, Dovjanka, Orlovka), nous permettent d'aborder quelques problèmes généraux concernant le développement de la civilisation du paléolithique supérieur et du mésolithique de la côte nord-ouest de la mer Noire, ainsi que des territoires avoisinants, la R. S. S. Ukraine, la R. S. S. Moldave et la Roumanie.

Le niveau de la civilisation de Bolsaïa Akkarja découvert par V. I. Kraskovski en 1955 contient exclusivement des os d'aurochs (*Bos. sp.*) ; quant à l'inventaire des silex il est assez varié et le nombre d'exemplaires pour chaque sorte se chiffrent à environ 560 de nuclei prismatiques, environ 50 de racloirs, environ 110 de burins et lames en miniature et environ 230 pointes aux bords émoussées. La collection entière se chiffre à quelque 19 000 silex.

L'établissement de Bolsaïa Akkarja date de la fin du paléolithique supérieur, son inventaire de silex restant dans les limites des formes et de la technique de cette époque, quant aux éléments du mésolithique ils ne sont pas trop clairement représentés ; ce n'était d'ailleurs qu'un établissement de saison, de brève durée. Les vestiges de la civilisation de Bolsaïa Akkarja sont suffisamment différents de ceux du paléolithique supérieur des grottes du Kaucase, de Crimée, de Bulgarie ainsi que de ceux de la Molodova V, Kirilovskaïa, Gonţî et des autres établissements des régions périglaciaires européennes. Elle rappelle surtout les établissements d'Amvrosievka du bassin du Donetz et de Kamennaïa Balka I et II des environs de la ville Rostov sur le Don. La comparaison de ces matériaux à celui de ces trois derniers établissements nous suggère l'existence d'une région différente quant au développement de la civilisation du paléolithique supérieur englobant les steppes de la côte nord de la mer Noire et celles de la mer d'Azov et occupant semble-t-il une situation intermédiaire entre la région périglaciaire européenne et la région africano-méditérranéenne.

Il serait possible que les établissements de la région des terrasses du Dniepr (Osokorovka, Dubovaïa Balka, Kaïstrova Balka, etc.) fassent également partie de cette région intermédiaire de steppe.

Dans les établissements tardenoisiens de la région d'Odesse on n'a trouvé que des silex à la surface mais extrêmement caractéristiques ; par

contre la céramique manque totalement, de même que les segments de silex. Les silex ont été trouvés comme suit : à Grebeniki (proche de Tiraspol dans le bassin de la rivière de Kuciurgan) environ 4 000 silex parmi lesquels 100 nuclei prismatiques ou en forme de crayon, 41 trapèzes et à peu près 130 racloirs ronds et petits ; à Ghirjevo (environ 20 km au nord de Grebeniki sur les bords du Kuciurgan) aproximativement 500 silex dont 3 nuclei prismatiques, 12 trapèzes et 16 petits racloirs arrondis ; à Dovjanka (environ 30 km sud de Kotovsk dans le bassin du Dniestr) quelque 200 silex dont 8 trapèzes et 13 petits racloirs arrondis ; les nuclei manquent ; à Orlovka (près de Dovjanka) 335 silex dont 2 nuclei prismatiques, 8 trapèzes et 12 petits racloirs arrondis ; à Poznanka (110 km nord de Grebeniki, dans le bassin sud du Bug), environ 700 silex dont 16 nuclei prismatiques et en forme de crayon, 12 trapèzes et 25 petits racloirs arrondis. Les complexes rappellent en tout la période tardenoisienne tardive de la Crimée et présentent également des analogies avec l'établissement néolithique hâtif — voire même tardif — de Soroca sur le Dniestr (fouilles effectuées par V. I. Markevici) ainsi qu'avec l'établissement tardenoisien de Spinoasa, à 200 km ouest de Grebeniki, près de Iassy (fouilles effectuées par N. Zaharia). Les nouvelles découvertes tardenoisiennes prouvent le manque de fondement des affirmations selon lesquelles la civilisation tardenoisienne à outils de silex en formes géométriques, serait inconnue à l'ouest du Dniepr jusqu'au Dniestr et au Pruth. Aussi donc, un fort niveau tardenoisien commence à se contourner sur la côte nord-ouest de la mer Noire.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Bolşaïa Akkarja*. Objets en silex.
Fig. 2. — *Bolşaïa Akkarja*. Objets en silex.
Fig. 3. — Établissements du paléolithique supérieur de la zone de steppe. 1, Bolşaïa Akkarja ; 2, Amvrosievka ; 3, Kamennaïa Balka I, II.
Fig. 4. — Établissements tardenoisiens de la côte nord-ouest de la mer Noire. 1, Grebeniki ; 2, Ghirjevo ; 3, Orlovka ; 4, Dovjanka ; 5, Poznanka ; 6, Spinoasa.
Fig. 5. — *Grebeniki*. Objets en silex.
Fig. 6. — Objets en silex des établissements tardenoisiens. A, Dovjanka ; B, Ghirjevo ; C, Orlovka ; D, Poznanka.

ЕУДЖЕНИЯ ЗАХАРИЯ

КУЛЬТУРА КРИШ В СВЕТЕ ИССЛЕДОВАНИЙ В ЛЕЦЕ

РЕЗЮМЕ

В 1955 г. в с. Лец, расположенном на юго-востоке Трансильвании, заложили шурфы с целью установления стратиграфического соотношения культуры Криш и культуры Боян-Джулешть. В ходе работ

были установлены три фазы развития культуры Криш, соответствующие трем горизонтам обитания, отождествленным на основании следов обитания *in situ*.

Как формы керамических изделий, так и декоративный орнамент различны в каждой отдельной фазе.

Для первой фазы — Лец I — характерны миски в виде полушария или двуусеченного конуса. Развитие формы миски в виде двуусеченного конуса, а также кубка на высокой ножке наблюдается в продолжении всех трех фаз. Развитие последнего начинается с низкой формы наибольшего поперечника и наименьшей высоты и доходит до формы малого диаметра и максимальной высоты, постепенно превращающейся в стакан, который мы находим в последней фазе развития. Для фазы Лец II характерны как низкие, так и высокие сосуды в виде двуусеченного конуса с утолщенным снаружи венчи ом. В этой фазе появляется орнамент из лощенных тонких углубленных линий (вертикальных, косых и зигзагообразных), вероятно зачатков складочного орнамента или, по крайней мере, тесно с ним связанных.

Категория *расписной керамики* включает миски, кубки на высокой ножке и сосуды с цилиндрическим горлышком. Они украшены белой или черной росписью на красном фоне. Изредка наблюдаются оба цвета (белый и черный) на одном и том же сосуде. Расписной орнамент состоит из вертикальных полос, закрашенных или заштрихованных (линиями или сеткой) треугольников, углов, сетки из ромбов, обрывков извилистых линий, лепешек, дуг и спиралей. В фазах Лец II и Лец III встречаются сосуды, покрытые красной краской *(red-ware)*.

Грубая керамика также в обилии встречается во всех трех горизонтах обитания. Она постепенно развивается от почти бесформенных сосудов фазы I до четко определившихся форм с цилиндрическим и утолщенным горлышком, характерных для фазы Лец III. Что касается орнамента, то в первой фазе отмечается техника крупнокапельного нерегулярного барботина, напоминающая технику отделки стен *calcio vecchio*: в последующих фазах барботин используется иначе, а именно, появляются вертикальные или зигзагообразные полосы. Вдавленный в мягкое тесто, а также врезанный орнамент возникает уже в первой фазе, но чаще встречается в последующих двух.

Изучив главным образом расписную керамику и исследовав формы сосудов, мы заключаем, что культура расписной керамики Ариушд-Кукутени-Триполье уходит корнями в культуру Криш. Тут нет прямой преемственности: культурное наследие передавалось через посредничество культур линейной керамики — Боян, Докукутени и, особенно (западно-румынской) культуры Петрешть со всеми ее фазами развития, простирающимися во времени между культурой Криш и периодом сложения расписной керамики.

В основном все три фазы культуры Лец можно параллелизировать с тремя первыми фазами Старчево (Милойчич), уточнив, что фаза Лец I хронологически соответствует лишь концу фазы Старчево I.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Разрезы отложений поселения в Лец.
Рис. 2. — Каменные и кремневые орудия.
Рис. 3. — Костяные орудия.
Рис. 4. — Фаза Лец I. 1—19, миски в виде полушария или двуусеченного конуса; 20, костяная лопатка.
Рис. 5. — Фаза Лец II. 1,2, кубки с орнаментом в виде «каннеллюр»; 15, миска с врезанным орнаментом.
Рис. 6. — Фаза Лец III. 1—16, лощеные миски из тонкого теста; 17, нелощеная миска из грубого теста.
Рис. 7. — 1—8, фрагменты и ножки кубков фазы Лец I; 9—14, края конусообразных кубков фазы Лец II; 15—17, края конусообразных кубков фазы лец III; 18, ножка ритуального сосуда фазы Лец II; 19, ножка ритуального столика фазы Лец I.
Рис. 8. — Ножки кубков фазы Лец II.
Рис. 9. — 1—7, высокие ножки кубков фазы Лец II; 8—11, донья и высокие ножки кубков фазы Лец III.
Рис. 10. — 1—5, расписная керамика фазы Лец I; 6—13, черепки расписной керамики фазы Лец II.
Рис. 11. — Черепки керамики, относимые к фазе Лец II на основании типологических и стилистических элементов.
Рис. 12. — Расписная керамика фазы Лец III.
Рис. 13. — Расписная керамика из поселения в Леце.
Рис. 14. — 17,18, тонкая лощеная керамика, Лец I; 19—24, керамика, украшенная барботином, Лец I; 1, 7—16, черепки керамики фазы Лец II; 6, черепок керамики фазы Лец III; 2—5, черепки керамики, украшенные техникой барботина, фаза Лец III; 25, ножка ритуального сосуда.
Рис. 15. — 1—6, черепки керамики фазы Лец I; 7—10, черепки керамики фазы Лец II; 11—20, черепки керамики фазы Лец III.

EUGENIA ZAHARIA

CONSIDÉRATIONS SUR LA CIVILISATION DE CRIŞ À LA LUMIÈRE DES SONDAGES DE LEŢ

RÉSUMÉ

L'établissement de Leţ est situé au sud-est de la Transylvanie; on y à pratiqué en 1955 des sondages pour établir le rapport stratigraphique existant entre les civilisations de Criş et de Boian-Giuleşti. Trois phases du développement de la civilisation de Criş ont pu être distinguées du point de vue stratigraphique.

Ces trois phases présentent des caractères distincts quant à l'évolution des formes céramiques et de leur décor.

Dans la phase Leţ I les écuelles hémisphériques et bitronconiques représentent les formes les plus caractéristiques. Dans les deux dernières phases on ne trouve plus les coupes hémisphériques. Les écuelles bitronconiques et les coupes à haut pied se développent pendant toutes les trois étapes. L'évolution de l'écuelle bitronconique commence par la forme basse, au diamètre maximal et à hauteur minimale, et finit, dans la troisième phase, par une très grande élévation de la partie supérieure du vase, caractérisée par le maximum d'hauteur et le minimum de diamètre.

Dans la deuxième phase la forme la plus souvent rencontrée est la coupe bitronconique à bord recourbé et épaissi à l'extérieur. Dans cette étape apparaît le décor à fines cannelures lustrées (des lignes parallèles verticales, obliques et en zigzag). Nous considérons comme très possible que ce décor aux lignes appuyées et lustrées soit à l'origine du développement ultérieur du décor cannelé.

La céramique peinte comprend principalement des écuelles et des coupes à haut pied, mais il y a aussi des vases à col cylindrique. On a utilisé le blanc ou le noir (brun) sur fond rouge. Très rarement on rencontre les deux couleurs (blanche et noire) ensemble. Les éléments du décor peint sont principalement les méandres, on y rencontre aussi des lignes ou des bandes étroites, des triangles hachurés en réseau, ou des triangles peints en blanc et bordés par des lignes noires, des angles, des réseaux de losanges, des fragments méandriques, des pastilles, des arcs et des spirales.

La céramique grossière est rencontrée en quantité égale dans les trois niveaux d'habitat. La forme principale de cette catégorie est le vase sphérique ou ovoïdal. Les plus anciens sont ceux en forme de sac, sans démarcation précise entre le col et le corp du vase, tandis que les formes au col cylindrique, bien séparé du corp du vase et avec le bord épaissi, sont caractéristiques pour les étapes finales de la civilisation de Criş. Le principal élément décoratif pour la première phase est la barbotine à l'aspect de « calcio-vechio » ; dans les phases suivantes, la barbotine est disposée en bandes de raies parallèles, verticales ou ondulées.

La céramique grossière décorée d'impressions et d'incisions apparaît au commencement de la première phase et devient plus fréquente dans les deux étapes suivantes, Leţ II et Leţ III.

Par l'existence de la céramique peinte et aussi par l'analyse des formes céramiques on peut conclure que la civilisation de Cucuteni-Tripolie-Ariuşd, a ses origines les plus anciennes, dans la civilisation de Criş ; la succession n'a pas été directe, mais par l'intermédiaire des civilisations à céramique rubanée, Boian-Giuleşti, Précucuteni, et surtout par la civilisation de Petreşti (de la Roumanie de l'ouest), avec toutes ses étapes de développement qui occupent le laps de temps entre la civilisation de Criş et l'apparition de la céramique peinte du type Cucuteni-Tripolie-Ariuşd.

Les trois étapes de Leţ, peuvent être comparées avec les trois premières phases de Starčevo (Milojčić) en précisant que la phase Leţ I correspond seulement à la fin de la période Starčevo I.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Coupe dans les dépôts de l'établissement de Leţ.
Fig. 2. — Outils en pierre et en silex.
Fig. 3. — Outils en os.
Fig. 4. — Phase Leţ I. 1—19, écuelles hémisphériques et bitronconiques; 20, spatule en os.
Fig. 5. — Phase Leţ II. 1, 2, coupe à décor « cannelé » ; 15, écuelle à décor incisé.
Fig. 6. — Phase Leţ III. 1—16, écuelles en pâte fine, lustrée ; 17, écuelle en pâte grossière.
Fig. 7. — Phase Leţ I. 1—8, fragments céramiques et pieds de coupes. Phase Leţ II. 9—14, bords de coupes tronconiques. Phase Leţ III. 15—17, bords de coupes tronconiques; 18, pied d'un vase-table sacré, de la phase Leţ II; 19, pied d'un vase-table sacré, de la phase Leţ I.
Fig. 8. — Pieds hauts de coupes.
Fig. 9. — 1—7, pieds hauts de coupes de la phase Leţ II; 8—11, fonds et pieds hauts de coupes, phase Leţ III.
Fig. 10. — 1—5, fragments céramiques peints de la phase Leţ I; 6—13, fragments céramiques peints de la phase Leţ II.
Fig. 11. — Fragments céramiques attribués par leurs éléments typologiques et stylistiques à la phase Leţ II.
Fig. 12. — Céramique peinte, de la phase Leţ III.
Fig. 13. — Céramique peinte de l'établissement de Leţ.
Fig. 14. — 17, 18, céramique fine, lustrée, phase Leţ I; 19—24, céramique décorée à la barbotine, phase Leţ I; 1,7—16, fragments céramiques, phase Leţ II; 6, fragment céramique, phase Leţ III; 2—5, fragment décoré à la barbotine, phase Leţ III; 25, pied d'un vase-table sacré.
Fig. 15. — 1—6, fragments céramiques, phase Leţ I; 7, 10, fragments céramiques, phase Leţ II; 11—20, fragments céramiques, phase Leţ III.

ВЛАДИМИР ДУМИТРЕСКУ

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ФАЗЫ И СТРАТИГРАФИЧЕСКАЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ

РЕЗЮМЕ

В связи с вопросом о периодизации докукутенской культуры в Молдове и о включении в ее рамки поселения в Траян-Дялул Вией, автор исходит из недавних высказываний Берчу, согласно которым материалы и, следовательно, и поселение в Дялул Вией (так называемая культура Зэнешть) почти полностью входят в культуру Боян, причем последнюю необходимо разделить на три фазы, из числа которых первая, в свою очередь, распадается на две подфазы. Поскольку это мнение основывается исключительно на стилистически-типологических соображениях, относящихся к незначительной части найденного в

Траян-Дялул Вией материала, автор полагает, что ни в коем случае нельзя пренебрегать стратиграфическими наблюдениями из-за простого стилистико-типологического анализа. Поэтому он напоминает, что в Траян-Дялул Вией есть *лишь один целостный культурный слой*, который в лучшем случае можно было бы подразделить на два горизонта, отражающие два хронологически весьма близких, непосредственно следующих один за другим момента, содержащих *совершенно тождественные* материалы.

Поэтому следует отказаться от предложенного подразделения на несколько фаз и подфаз.

С другой стороны, — как автор уже указывал в другом месте, — в Траян-Дялул Вией не может быть речи о поселении типа культуры Боян, поскольку здесь не преобладают элементы культуры Боян-Джулешть. Наряду с ними попадаются элементы линейной традиции, элементы, связанные с южно-бугской культурой, и, наконец, элементы, которые можно связать с культурой Хаманджия. Следовательно, речь идет о культуре, обобщающей вышеуказанные разнородные элементы, синтез которых произошел на территории Молдовы, вероятно в области между Серетом и Карпатами. В то же время — так как многие из характерных элементов этой культуры встречаются, наряду с другими, в Ларга Жижией — очевидно, что последняя является более поздней фазой той же культуры. Поскольку же в этой фазе находится много элементов, характерных для фазы Докукутени III-Триполье А, ясно, что речь идет о последовательно сменяющихся фазах одной и той же докукутенской культуры: фаза Докукутени I, в основном представленная поселением Траян-Дялул Вией; фаза Докукутени II, представленная поселением в Ларга Жижией и в Флорешти (последнее находится в Молдавской ССР), фаза Докукутени III (Траян-Дялул Вией, Извоаре I 2 = Триполье А), непосредственно предшествующая древнейшим обликам культуры Кукутени. Любое другое толкование материалов из Дялул Вией, Ларга Жижией и других аналогичных поселений исходит из недостаточного изучения данных материалов, вследствие чего его нельзя принимать во внимание.

VLADIMIR DUMITRESCU

PHASES TYPOLOGIQUES ET RÉALITÉS STRATIGRAPHIQUES

RÉSUMÉ

L'auteur discute quelques opinions de D. Berciu concernant le problème des différentes phases de la civilisation de Précucuteni (de la Moldavie) ainsi qu'à la place occupée par la station de Traian-Dealul

Viei dans l'évolution de cette civilisation. Selon D. Berciu, les matériaux de la station de Traian-Dealul Viei (= la soi-disant civilisation de Zănești) appartiendraient entièrement à la civilisation de Boian et devraient être divisés en trois phases, dont la première devrait être à son tour divisée en deux sous-phases. Ces hypothèses ont comme point de départ des considérations d'ordre stylistique et typologique faites sur une très petite partie du matériel découvert dans cette station. Cependant, l'auteur est d'avis que les observations précises d'ordre stratigraphique doivent avoir la priorité sur les considérations d'ordre stylistique. Les fouilles ont prouvé qu'à Traian-Dealul Viei il n'y a *qu'une seule couche de civilisation, parfaitement unitaire* ; à la rigueur elle pourrait être divisée en deux niveaux représentant deux moments chronologiques très rapprochés et se succédant d'une manière immédiate, mais dont les matériaux sont *tout à fait identiques*.

Par conséquent, la sous-division en plusieurs phases et sous-phases proposée par D. Berciu ne peut être en aucun cas acceptée.

D'autre part, ainsi que l'auteur a eu l'occasion de le montrer à plusieurs reprises, la station de Traian-Dealul Viei n'appartient pas à la civilisation de Boian, parce que les matériaux propres à cette civilisation sont en minorité. A côté de ceux-ci, il y en a aussi d'autres qui dénotent une forte tradition de la civilisation à céramique rubanée, d'autres qui doivent être mis en relation avec la civilisation du Bug méridional et, enfin, d'autres qui pourraient être liés à la civilisation de Hamangia. Il s'agit donc d'une synthèse culturelle accomplie sur le territoire de la Moldavie et plus probablement entre le Séreth et les Carpates.

En même temps, vu que beaucoup des caractéristiques de cette nouvelle civilisation se retrouvent — à côté d'autres — dans les stations du type Larga Jijiei, il est évident que ces dernières représentent une phase plus récente de la même civilisation. D'autre part, étant donné que dans la phase représentée par la station de Larga Jijiei se retrouvent beaucoup des éléments qui seront caractéristiques aussi pour la phase qui précède la civilisation de Cucuteni (donc Précucuteni III-Tripolie A), il n'y a aucun doute que toutes celles-ci sont des phases différentes de la même civilisation précucuténienne. La phase Précucuteni I est représentée par la station de Traian-Dealul Viei ; la phase Précucuteni II par la station de Larga Jijiei et par celle de Florești (cette dernière dans la RSS Moldave) et la phase Précucuteni III (Traian-Dealul Viei, Izvoare 12 = Tripolie A) qui précède directement la plus ancienne phase de la civilisation de Cucuteni. Toute autre interprétation des découvertes faites dans les stations de Traian-Dealul Viei, Larga Jijiei, etc. a comme point de départ une connaissance tout à fait superficielle des matériaux découverts et par conséquent ne peut être prise en considération.

КОНСТАНТИН ПРЕДА

АНТИЧНЫЕ ГИРИ ИЗ КАЛЛАТИСА И ТОМИСА

РЕЗЮМЕ

В настоящей статье описаны три античные гири из частных коллекций. Две из них принадлежат городу Каллатису, а третья — вероятно городу Томису.

1. Первая гиря из Каллатиса — четверть мины — имеет прямоугольную форму и весит 127,5 г. На лицевой стороне слева изображена голова Гермеса, а на оборотной *kerykeion* и надпись Τ Ε Τ Α [Ρ]. Верхние буквы, вероятно, происходят от имени агоранома (рис. 1).

2. Вторая гиря из Каллатиса — равная половине мины — имеет круглую форму, диаметр 0,062 м и весит 222 г. На лицевой стороне надпись Η Μ Ι и ΛΙ ? На оборотной не видно никакой надписи или изображения (рис. 2).

3. Гиря из Томиса разбита. На лицевой стороне надпись: наверху Ο Τ, а внизу, вероятно, половина буквы Η (рис. 3). Связь ее с городом Томис остается под сомнением.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Гиря из Каллатиса (рисунок и фотография).
Рис. 2. — Гиря из Каллатиса.
Рис. 3. — Гиря из Томиса.

CONSTANTIN PREDA

QUELQUES POIDS ANTIQUES DE CALLATIS ET DE TOMIS

RÉSUMÉ

Nous présentons dans cet article trois poids antiques, apartenant à des collections particulières, dont deux proviennent de la ville de Callatis et le troisième probablement de la ville de Tomis.

1. Le premier poids de Callatis — un quart de mine — est de forme rectangulaire pesant 127,5 g. Sur l'avers une tête de Hermès tourné à

gauche et au revers le kérykéion et la légende T E T A [P]. Les lettres d'en haut proviennent probablement d'un nom d'agoranome (fig. 1).

2. L'autre poids de Callatis, valant une demi-mine, est rond, à diamètre de 1,062 m et pesant 222 g. Sur l'avers l'inscription H M I et ΛI ? Au revers aucune inscription ou représentation (fig. 2).

3. Le poids de Tomis est fragmentaire. Sur l'avers il y a en haut l'inscription O T, et en bas la moitié d'une lettre, probablement un H (fig. 3). Son appartenance à la ville de Tomis n'est que probable.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Poids de Callatis (dessin et photographie).
Fig. 2. — Poids de Callatis.
Fig. 3. — Poids de Tomis.

ПЕТРЕ АУРЕЛИАН

СЛЕДЫ КУЛЬТУРЫ СЫНТАНА ДЕ МУРЕШ—ЧЕРНЯХОВ В МАЛОЙ СКИФИИ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает ряд погребений римского некрополя в Пьятра Фрекэцей (р-н Мэчин, Доброджской области), отличающихся от римских как найденными в них предметами, так и ориентировкой и расположением.

Сравнительное изучение предметов, в частности керамики, приводит автора к заключению, что они связаны с культурой Сынтана де Муреш—Тыргшор на территории РНР и со сходной черняховской культурой на территории СССР.

Анализ прежних находок показывает, что керамика типа Сынтана обнаруживается и в Диногеции; весьма возможно, что она бытует и в Истрии, и в Тропеум Траяни.

При сравнительном изучении украшений автор заключает, что, судя по найденным в погребении многочисленным бусинам, а также другим предметам (серьгам, торквесам, фибулам и т.д.) чужеродная группа некрополя в Пьятра Фрэкэцей свидетельствует о сарматском компоненте культуры Сынтана де Муреш—Тыргшор. На основании фибул, керамики, украшений и т.д. автор датирует эту группу второй половиной IV в.н.э. Однако он доказывает существование сарматского—

нечерняховского горизонта в Добрудже еще с конца III — начала IV в. материалами некрополей из Истрии и Томиса.

Пребывание этой группы, чуждой римской культуре IV в. в Добрудже, объясняется событиями, разыгравшимися на Нижнем Дунае около 369 г. между империей и « варварами». Хотя и окруженные со всех сторон римской средой, последние все же сохранили элементы своей собственной неримской культуры благодаря тому, что процесс ассимиляции резко прервали события после 375 г., вызванные нашествием гуннов.

В заключении автор указывает, что археологические открытия « варварского» характера на римском некрополе в Пьятра Фрекэцей дополняют литературные и эпиграфические источники, внося ценный вклад в изучение народностей Малой Скифии в IV в.н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1, поврежденный костяк из погр. 228. Предметы из погр. 228 : 2, 3, гривна из бронзовой проволоки; *4a—4b*, серебряная фибула.

Рис. 2. — Предметы инвентаря из погр. 228: 1,2, серьги из бронзовой проволоки; 3, серебряная фибула; 4, бусины из матового сердолика; 5, бусины из прозрачного сердолика; 6, бусины из голубого стекла в виде восьмигранного куба; 7, коралловые бусины; 8, дисковидные бусины из голубого стекла; 9, бусины в виде лепешек «сарматского» типа.

Рис. 3. — Погр. 237. 1,2, скелет двойного детского погребения; *3a-3b*, серебряная фибула; 4, сосуд в виде двуусеченного конуса из красного теста; 5,6, серебряные серьги; 7, бусины; 8, бусина из стеклянной пасты «скифского» типа.

Рис. 4. — 1, скелет из погр. 243. Инвентарь погр. 243; *2a-2b*, серебряная фибула; *3a-3b*, 4—6, серебряные «серьги»; 7, бусы.

Рис. 5. — 1, скелет из погр. 312; 2, бронзовая фибула; 3, бронзовая пряжка; 4, сероглиняный сосуд; 5, скелет из погр. 320; 6, бусы из погр. 320.

Рис. 6. — 1,2, скелет из погр. 186. Инвентарь из погр. 186; *3a- 3b*, серебряная фибула; 4, сероглиняный сосуд; 5, бусы; 6, серебряное звено.

Рис. 7. — 1, сероглиняный сосуд из погр. 312; 2, сероглиняный сосуд из погр. 186.

Рис. 8. — Сероглиняная кружечна, найденная между участками XVII—XIX.

PETRE AURELIAN

TÉMOIGNAGES DE LA CULTURE DE SÎNTANA DE MUREȘ-TCHERNIACHOV DANS LA SCYTHIA MINOR

RÉSUMÉ

Dans cet ouvrage l'auteur présente une série de tombes de la nécropole de Piatra-Frecăței (district de Măcin, région de Dobrogea) qui par leur contenu en objets et parfois même par leur orientation et leur position sont différentes des tombes romaines.

L'étude comparative des objets trouvés, et tout particulièrement de la céramique, amène l'auteur à conclure qu'ils doivent être rattachés à la civilisation Sîntana de Mureş-Tîrgşor de notre pays et à celle similaire de Tcherniachov en U.R.S.S.

En comparant les parures, l'auteur se trouve à même d'affirmer que, d'après le grand nombre de perles trouvées dans les tombes, ainsi que d'après d'autres objets de parure (boucles d'oreilles, torques, fibules, etc.) le groupe ethnique étranger de la nécropole de Piatra-Frecăţei représenterait la composante sarmatique de la civilisation Sîntana de Mureş-Tîrgşor. Ces tombes sont datées par l'auteur, d'après les objets de parure, du IVe siècle de notre ère, bien qu'ils fassent également la preuve de l'existence d'un niveau sarmatique — non rattaché à la civilisation de Tcherniachov — dans la Dobrogea à partir de la fin du IIIe - début du IVe siècle dans les nécropoles de Histria et Tomis.

La présence de ce groupe étranger à la civilisation romaine de la Dobrogea au IVe siècle est expliquée par les événements entre l'Empire et les « barbares » qui ont eu lieu dans la région du Bas-Danube aux environs de l'année 369 de notre ère.

Bien qu'en pleine civilisation romaine, cette population a gardé les éléments de sa propre civilisation, à cause de l'arrêt brusque du processus d'assimilation, événement survenu après 375, comme suite à l'invasion des Huns.

Pour conclure, l'auteur nous montre que les découvertes archéologiques à caractère « barbare » de la nécropole romaine de Piatra-Frecăţei apportent une contribution précieuse aux sources littéraires et épigraphiques concernant l'étude des populations de Scythia Minor au IVe siècle de notre ère.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1, squelette dérangé de la T. 228. Objets de la T.228; 2, 3, collier en fil de bronze; 4a—4b, fibule en argent.

Fig. 2. — Objets de l'inventaire de la T. 228.1, 2, boucles d'oreilles en fil de bronze; 3, fibule en argent; 4, perles en cornaline opaque; 5, perles en cornaline translucide; 6, perles en verre bleu en forme cubo-octaédrique; 7, perles en corail; 8, perles en verre bleu en forme de disque; 9, perles en forme de pastilles de type sarmatique.

Fig. 3. — Tombe 238. 1, 2, squelettes d'enfants de la tombe double; 3a—3b, fibule en argent; 4, vase bitronconique en pâte rouge; 5, 6, boucles d'oreilles en argent; 7, perles de la T. 237; 8, perle en pâte de verre de type scythique.

Fig. 4.—1, squelette de la T. 293. Inventaire de la T. 243; 2a—2b, fibule en argent; 3a—3b, 4—6, « boucles d'oreilles » en argent; 7, perles.

Fig. 5. — 1, squelette de la T. 312; 2, fibule en bronze; 3, boucle en bronze; 4, vase en pâte grise; 5, squelette de la T. 320; 6, perles de la T. 320.

Fig. 6. — 1, 2, squelette de la T. 186. Inventaire de la T. 186; 3a—3b, fibule en argent; 4, vase en pâte grise; 5, perles; 6, anneau en argent.

Fig. 7. — 1, vase gris de la T. 312; vase gris de la T. 186.

Fig. 8. — Petite cruche en pâte grise trouvée dans le terrain compris entre les sections XVII—XIX.

Х. НУБАР

ВИЗАНТИЙСКАЯ ПЕЧАТЬ, НАЙДЕННАЯ В ИСТРИИ

РЕЗЮМЕ

Случайно найденная в 1962 г. в Истрии византийская печать является новым типом в категории экземпляров с монограммой, характерных для VI—VII вв. н.э.

На лицевой стороне изображена Богородица на престоле с младенцем на руках, а на оборотной стороне — крестообразная монограмма имени владельца печати Теодота.

Датировку печати можно ограничить периодом между VI в. и началом VII в., когда, по последним исследованиям, прекратилась организованная городская жизнь в Истрии.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Истрия.* Оловянная византийская печать VI — VII вв. н.э. (увеличенная, приблизительно, в 3 раза).

H. NUBAR

SCEAU BYZANTIN DÉCOUVERT À HISTRIA

RÉSUMÉ

Le sceau byzantin découvert fortuitement à Histria en 1962 représente un nouveau type de sceau parmi les exemplaires à monogramme caractéristique aux VIe — VIIe siècles de notre ère.

Sur l'avers on reconnaît la Vierge assise sur un trône, tenant l'enfant dans ses bras et au revers un monogramme cruciforme au nom de Théodotos, propriétaire du sceau.

La date du sceau peut être délimitée entre le VIe siècle et le début du VIIe date à laquelle, selon les dernières recherches archéologiques, Histria ne compte plus comme ville organisée.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Histria.* Sceau byzantin en plomb des VIe — VIIe siècles de notre ère (agrandi environ 3 fois).

ЕЛЕНА БУСУЙОК

МЕСТНАЯ ОБИХОДНАЯ КЕРАМИКА XIV В. ИЗ СУЧАВЫ
(Первая часть)

РЕЗЮМЕ

Изучение производства обиходной керамики XIV в. в Сучаве выявляет длительный процесс развития, в частности связанный с техническим прогрессом гончарного ремесла. Керамику из Сучавы, относящуюся к началу XIV в., можно разделить на две группы. I группа включает небольшие и средние сосуды, сработанные вручную из грубого теста (рис. 1/5, 10, 11, 13). Во II группу входит керамика, сработанная на ручном или коленном гончарном кругу. Вторая группа, гораздо лучше представленная, чем первая, включает пять типов сосудов-банок (рис. 2/ 1—6; рис. 3/1—3; рис. 3/9—10; рис. 3/6; рис. 5/1). К середине XIV в. керамика в Сучаве начинает выделываться на быстро вращающемся гончарном кругу. Сосуд-банка средних и больших размеров (рис. 7/ 1—2; рис. 7/3—7; рис. 7/11—6; рис. 7/8—10) является характерным типом (на начальном этапе применения быстро вращающегося круга) керамики, относящейся ко II группе.

Одной из основных черт производства керамики первой половины XIV в. — отмеченной в ранее изданных работах, — является сохранение традиций дофеодальной керамики и керамики начала феодализма. Эта черта проявляется в сохранении в керамике первой половины XIV в. некоторых форм сосудов, в особенности типа банки с удлиненным туловом и с орнаментом; характерно применение насечек на краях венчиков сосудов.

Разнообразие форм керамики первой половины XIV в. отражает ее ограниченный характер и низкий технический уровень.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Сучава.* Керамика начала XIV в. 1—4, 6—9, 12, сработанная на ручном кругу; 5, 10, 11, 13, сработанная вручную.

Рис. 2. — *Сучава.* Керамика начала XIV в., сработанная на ручном гончарном кругу.

Рис. 3. — *Сучава.* Керамика начала XIV в., сработанная на ручном гончарном кругу.

Рис. 4. — *Сучава.* Керамика первой половины XIV в. 1—3, 7—9, сработанная на ручном гончарном кругу; 4—6, сосуды, сработанные на быстро вращающемся гончарном кругу.

Рис. 5. — *Сучава.* Керамика первой половины XIV в. 2—3, 5, 7, 10, сработанная на быстро вращающемся гончарном кругу; 1, 4, 6, 8, 9 керамические черепки сосудов, сработанные на ручном гончарном кругу.

Рис. 6. — *Сучава.* Черепки доньев сосудов (керамика XIV в). На большинстве экземпляров видны паралллельные полосы, образовавшиеся при снятии сосуда с круга.

Рис. 7. — *Сучава.* Профили керамики первой половины XIV в.

ELENA BUSUIOC

LA CÉRAMIQUE LOCALE D'USAGE MÉNAGER DU XIVe SIÈCLE À SUCEAVA

(Ie partie)

RÉSUMÉ

L'étude de la céramique d'usage ménager au XIVe siècle à Suceava nous révèle un long processus d'évolution rattaché surtout aux progrès techniques de la poterie.

Pour le début du XIVe siècle la poterie de Suceava est divisée en 2 groupes, le premier comprenant des vases de moyennes et petites dimensions modelés à la main en pâte grossière (fig. 1/5, 10, 11, 12) et le second de la céramique modelée au tour à bras ou aux genoux. Mieux représenté que le premier, le second groupe contient cinq types de vases-pot (fig. 2/1 — 6 ; fig. 3/1 — 3 ; fig. 3/9 — 10 ; fig. 3/6 ; fig. 5/1). Vers le milieu du siècle cette céramique commence à être modelée au tour rapide.

Classée également dans le second groupe, la céramique du début de l'emploi du tour rapide présente comme type caractéristique le vase-pot de grandes et moyennes dimensions (fig. 7/1, 2 ; fig. 7/5 — 7 ; fig. 7/11 — 6 ; fig. 7/8 — 10).

La production céramique de la première moitié du XIVe siècle présente comme trait important, souligné, d'ailleurs, dans des travaux antérieurs, le maintien de la tradition céramique de l'époque préféodale et celle du début du féodalisme. Ce trait se manifeste par le maintien, pour cette période, de certaines formes de vase, spécialement celui du type de pot à panse allongée et avec le bord orné par des entailles.

L'aspect varié sous lequel apparaît la céramique de cette période reflète le caractère limité de sa production et le niveau bas de sa technique.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Suceava.* Céramique du début du XIVe siècle. 1—4, 6—9, 12, modelée au tour à bras ; 5, 10, 11, 13, modelée à la main.

Fig. 2. — *Suceava.* Céramique du début du XIVe siècle modelée au tour à bras.

Fig. 3. — *Suceava.* Céramique du début du XIVe siècle modelée au tour à bras.

Fig. 4. — *Suceava.* Céramique du début du XIVe siècle modelée au tour à bras. 1, 3, 7—9, modelée au tour à bras ; 4—6, vases modelés au tour rapide.

Fig. 5. — *Suceava.* Céramique du début du XIVe siècle modelée au tour à bras. 2—3, 5, 7, 10, modelée au tour rapide ; 1, 4, 6, 8, 9, fragments céramiques modelés au tour à bras.

Fig. 6. — Fragments de fonds de vase (céramique du XIVe siècle). La plupart d'entre eux garde les raies parallèles du détachement du vase après l'arrêt du tour.

Fig. 7. — Profils de céramique de la première moitié du XIVe siècle.

Н. КОНСТАНТИНЕСКУ

КОКОНЬ — ЦЕНТР КЕРАМИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА В ВАЛАХИИ (XV в.)

РЕЗЮМЕ

Автор описывает две печи для обжига сосудов, обнаруженные в 1962—1963 гг. на феодальном поселении в Кокони (р-н Олтеница).

Речь идет об еще неизвестном типе печи в яме в форме усеченного конуса с несрытой земляной подставкой и расходящимися лучеобразно рукавами. В этих печах различаются три составные части: камера для обжига, отверстие и служебная яма. Морфологические новшества отмечаются в камере для обжига. Так, в выкопанной в земле яме намеренно оставлена несрытая подставка, с обеих же сторон сооружены дугообразные рукава, одним концом опирающиеся на стенки ямы, а другим — на вышеописанную подставку (рис. 2 и 3). В печи № 1 нашли четыре таких рукава и остатки двух. Все же можно предположить, что их число доходило до 8 и даже до 10.

Печь № 2 была органически связана с мастерской (рис. 5 и 6). Форма аналогична форме печи № 1, с той разницей, что отсутствуют дугообразные рукава. Однако, судя по некоторым наблюдениям, и в этой печи в период использования были рукава.

Керамика, окислительно обожженная в этих печах, представляет разнообразие типов и вариантов. Среди форм можно отметить банку, горшок с ручками, амфоровидный кувшин и т.п. На некоторых черепках следы глазури (рис. 4 и 7).

Датировка печей была произведена на основании керамики, которая аналогична находкам на поселении, датируемом при помощи монет чеканки Воеводы Мирчи Старого (1386—1418). Автор относит печи к первому десятилетию XV в.

В работе подчеркивается, что наличие печей из Кокони наряду с другими материальными показателями отражает развитие тамошнего сельского поселения, превращавшегося в торговое местечко — центр ремесленного производства и обмена. Однако это развитие было внезапно прервано пожаром, уничтожившим поселение в тридцатых годах XV в.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — План поселения в Кокони-Кэлдаря, с указанием места печей для обжига сосудов.
Рис. 2. — Печь № 1. Строительные детали камеры для обжига.
Рис. 3. — Вертикальные разрезы (продольные и поперечные) печи № 1.
Рис. 4. — Керамика печи № 1.
Рис. 5. — Общий вид гончарной мастерской и печи № 2.
Рис. 6. — План гончарной мастерской и печи № 2.
Рис. 7. — Керамика, найденная в мастерской гончара.

N. CONSTANTINESCU

COCONI — CENTRE DE PRODUCTION CÉRAMIQUE DE LA VALACHIE AU XVe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Dans ce travail l'auteur présente deux fours à potier découverts en 1962 — 1963 dans l'établissement féodal de Coconi (district d'Oltenița) (fig. 1).

Il s'agit d'un type inconnu de four, placé dans une fosse tronconique, à assise en terre vierge et à disposition radiaire des bras. Ce genre de four est constitué de trois parties : chambre de cuisson, l'entrée et la fosse pour la mise en fonction. Des éléments nouveaux apparaissent dans la chambre de cuisson, à savoir que dans la fosse on a maintenu une assise en terre vierge et que de part et d'autre on a appliqué quelques bras arqués s'appuyant d'une extrémité sur les parois de la fosse et de l'autre sur l'assise en terre vierge (fig. 2, 3). Au premier four on a compté quatre bras entiers et les restes de deux autres mais on suppose que le nombre total des bras était de 8 à 10.

Le second four attenant à un atelier (fig. 5 et 6) est semblable quant à la forme au premier, hormis les bras qui manquent complètement, néanmoins, certaines observations semblent attester leur présence au temps de son fonctionnement.

La céramique cuite dans ces fours jusqu'à l'oxydation présente plusieurs types à variantes diverses, entre autres le pot, le vase à anses, la cruche amphoroïdale, etc. Sur quelques fragments on distingue des traces de vernis (fig. 4 et 7).

Quand à la date de ces fours elle a été établie d'après les données de la céramique ; celle-ci se trouvant être similaire à la céramique de l'établissement daté par des monnaies du temps du voïvode Mircea l' Ancien (1386 — 1418), l'auteur leur assigne comme date la première décennie du XVe siècle.

La présence de fours à Coconi ainsi que d'autres indices matériels atteste le développement de cet établissement rural jusqu'à la phase de bourg — centre d'échanges et de production artisanale — interrompue par l'incendie survenu pendant la troisième décennie du XVe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan de l'établissement de Coconi-Căldarea avec l'emplacement des fours à potier.
Fig. 2. — Four n° 1. Détail de construction de la chambre de cuisson.
Fig. 3. — Sections verticales (longitudinale et transversale) du four n° 1.
Fig. 4. — Céramique du four n° 1.
Fig. 5. — Vue générale de l'atelier de potier et du four n° 2.
Fig. 6. — Plan de l'atelier du potier et du four n° 2.
Fig. 7. — Céramique trouvée dans l'atelier du potier.

СУЗАНА ДОЛИНЕСКУ ФЕРКЕ

НЕКОТОРЫЕ ДАННЫЕ О КУЛЬТУРЕ ДУДЕШТИ

РЕЗЮМЕ

В настоящей статье автор описывает вскрытый в Фундени комплекс, относящийся к неолитической культуре Винча, точнее, к фазе Винча B_2.

Автор считает, что как группа из Дудешти, так и группы, обоснованные в Фундени и Чернике, относятся к группам, пришедшим сюда из ареала сложения культуры Винча на различных ступенях развития

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — План жилища в Фундени и стратиграфический профиль.
Рис. 2. — Различные формы сосудов из неолитического жилища в Фундени.
Рис. 3. — Черепки керамики с врезанным орнаментом из Фундени.

SUZANA DOLINESCU FERCHE

DATES CONCERNANT LA CIVILISATION DUDEŞTI

RÉSUMÉ

Cette note met en discussion un complexe découvert à Fundeni, appartenant à la civilisation néolithique de Vinča, c'est-à-dire à la phase Vinča B_2.

L'auteur est d'avis que le groupe de Dudeşti et ceux découverts à Fundeni et Cernica représentent des peuplades venues de la contrée même de la formation de la civilisation de Vinča, à différents degrés de développement.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan de la cabane découverte à Fundeni et le profil stratigraphique.
Fig. 2. — Différentes formes de vases de la cabane néolithique de Fundeni.
Fig. 3. — Tessons céramiques à ornement incisé, de Fundeni.

СЕКЕЛИ ЗОЛТАН

НАХОДКИ ПОЗДНЕНЕОЛИТИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ НА ПОСЕЛЕНИИ В РЕЧИ

РЕЗЮМЕ

На поселении, обнаруженном на окраине села Речь, были вскрыты три жилищных комплекса. Один из них имел платформу из обожженного самана, границы остальных были определены на основании керамики и других остатков обитания. Следов кольев не обнаружили. Датировка производится на основании найденного инвентаря, состоящего из керамики, микролитических изделий из андезита и обсидиана, грузил, костей животных и т.д.

В каждом жилищном комплексе найдено по фрагменту расписного сосуда культуры Кукутени-Ариушд (фаза А—В и В). Кроме того, нашли сосуды и фрагменты сосудов, характерных для культуры Бодрогкерестур. Наличие расписных сосудов, характерных для культуры Кукутени-Ариушд (фаза А—В и В), и керамики культуры Бодрогкерестур в жилищном комплексе указывает на синхронность культуры Бодрогкерестур и культуры Кукутени-Ариушд на последнем этапе ее развития. Культура Бодрогкерестур проникла в Трансильванию через долину реки Муреш; самым восточным до сих пор известным пунктом является Речь.

В Речи же была вскрыта и культура Коцофень; стратиграфическое положение этой культуры по отношению к культуре Бодрогкерестур не установлено, но автор полагает, что культура Коцофень более поздняя. Находки в Речи указывают на роль культуры Бодрогкерестур в юго-восточной части Трансильвании в конце неолита.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1, жилищный комплекс № 1; 2, жилищный комплекс № 3.

Рис. 2. — 1—8, сосуды из жилища № 3.

Рис. 3. — Фрагменты сосудов. 1, 4, из жилица № 4; 5, из жилища № 1; 3, из рва VI; 6; Мэгеруш; 2, из жилища № 2.

Рис. 4. — Фрагменты сосудов. 1, из жилища № 2; 2, из жилища № 1; 4, из жилища № 3; 3, Иратошу.

Рис. 5. — Карта с находками культуры Бодрогкерестур в Трансильвании. 1, Тыргу Муреш; 2, Гежа; 3, Горнешть; 4, Криш; 5, Унирря (Винцул де Сус); 6, Куртичь; 7, Иратошу; 8, Сыниоб; 9, Ширия; 10, Дева; 11, Беба-Веке; 12, Речь; 13, Мэгеруш.

SZEKELY ZOLTAN

DÉCOUVERTES NÉOLITHIQUES TARDIVES DANS L'ÉTABLISSEMENT DE RECI

RÉSUMÉ

Dans un établissement situé à la lisière de la commune de Reci, on a découvert trois complexes d'habitat, dont un seul gardait le « plancher » en bousillage. On n'a pas observé des trous de pieux. Dans les trois habitations on a trouvé une très grande quantité de fragments céramiques, des outils microlithiques en andésite et en obsidienne, des poids de filet à pêcher, des os d'animaux, etc.

Dans chaque habitation il y avait des fragments céramiques appartenant à la civilisation de Cucuteni-Ariuşd (les phases A-B et B) et à la civilisation de Bodrogkeresztur.

La présence de la céramique des deux civilisations (Ariuşd et Bodrogkeresztur) prouve leur contemporanéité. La civilisation de Bodrogkeresztur a pénétré en Transylvanie par la vallée du Mureş, l'établissement de Reci constituant le point extrême de l'expansion vers l'est de cette civilisation.

On à trouvé aussi à Reci des fragments céramiques de la civilisation énéolithique de Coţofeni ; le rapport stratigraphique entre la civilisation de Coţofeni et celle de Bodrogkeresztur n'a pu être établi, mais il est évident que la première est la plus tardive. Les découvertes de Reci soulignent le rôle qu'a joué la civilisation de Bodrogkeresztur à la fin de l'époque néolithique dans le sud-est de la Transylvanie.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1, l'habitation nº 1 ; 2, l'habitation nº 3.

Fig. 2. — 1—8, vases trouvés dans l'habitation nº 3.

Fig. 3. — Fragments céramiques. 1, 4, de l'habitation nº 4 ; 2, de l'habitation nº 2 ; 5, de l'habitation nº 1 ; 3, de la fosse VI ; 6, de l'établissement de Măgheruş.

Fig. 4. — Fragments céramiques. 1, de l'habitation nº 2 ; 2, de l'habitation nº 1 ; 4, de l'habitation nº 3 ; 3, de l'établissement de Iratoşu.

Fig. 5. — La carte aux découvertes de la culture de Bodrogkeresztur en Transylvanie. 1, Tîrgu Mureş ; 2, Gheja ; 3, Gorneşti ; 4, Criş ; 5, Unirea (Vinţul de sus) ; 6, Curtici ; 7, Iratoşu ; 8, Sîniob ; 9, Şiria ; 10, Deva ; 11, Beba-Veche ; 12, Reci ; 13, Măgheruş.

ЕУДЖЕН КОМША

ПОГРЕБЕНИЕ РАННЕЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА, НАЙДЕННОЕ В РАДОВАНУ

РЕЗЮМЕ

В 1961 г. во время земляных работ на склонах Валя Коаделор (с. Радовану, р-н Олтеница) случайно было открыто погребение с трупоположением (вероятно, в скорченном положении) взрослого человека с черепом, ориентированным приблизительно на запад - северо- запад. Среди костей на уровне нижней части груди нашли небольшой бронзовый нож (рис. 2). На основании аналогии, отмеченной в кладе из Шпэлнаки, погребение в Радовану датируется ранним периодом первого железного века (приблизительно XII—XI вв. до н.э.).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Схема Валя Коаделор с указанием места находки.
Рис. 2. — Небольшой бронзовый нож, найденный в погребении.

EUGEN COMŞA

TOMBE DU DÉBUT DE L'ÂGE DU FER TROUVÉE À RADOVANU

RÉSUMÉ

Au cours des travaux de terrassement effectués sur les pentes de Valea Coadelor (commune de Radovanu, district d'Olteniţa) on a découvert pas hasard une tombe d'inhumation contenant un squelette d'adulte en position repliée, au crâne orienté aproximativement vers le O.N.O. Parmi les os, au niveau de la partie inférieure de la poitrine on a trouvé un petit couteau en bronze (fig. 2). Cette tombe a été datée du début de l'âge du fer (environ XIIe — XIe siècles av.n.ère) en fonction d'une certaine analogie avec le dépôt de Şpălnaca.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan de la *Valea Coadelor*, avec indication de l'emplacement de la découverte.
Fig. 2. — Petit couteau en bronze trouvé dans la tombe.

ЭМИЛИЯ ДОРУЦИУ

ТОПОГРАФИЧЕСКИЕ УТОЧНЕНИЯ В СВЯЗИ С НЕКОТОРЫМИ НАДПИСЯМИ ИЗ ДОБРУДЖИ

РЕЗЮМЕ

Автор исправляет ошибочное определение местности, в которой случайно нашли надписи, опубликованные Гр. Точилеску в *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie* и *CIL*, III. Исправления обоснованы сведениями, почерпнутыми в рукописях Гр. Точилеску, находящихся в Академии РНР и в архиве Национального музея древностей.

EMILIA DORUŢIU

PRÉCISION TOPOGRAPHIQUES CONCERNANT CERTAINES INSCRIPTIONS DE DOBROGEA

RÉSUMÉ

L'auteur établit la provenance exacte de certaines inscriptions de Dobrogea découvertes fortuitement et publiées par Gr. Tocilescu *(Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie)* et par Th. Mommsen dans *CIL*, III. Les rectifications s'appuient sur des notices inédites se trouvant dans les archives du Musée National des Antiquités de Bucarest, ainsi que dans les manuscrits inédits de Gr. Tocilescu, conservés à l'Académie de la R. P. Roumaine.

Т. САУЧУК-СЭВЯНУ

ОТНОСИТЕЛЬНО ОДНОЙ НАДГРОБНОЙ НАДПИСИ ИЗ ТОМИСА

РЕЗЮМЕ

И. Стоян сделал ценные замечания в *Studii clasice*, III, 1961 (стр. 188 и след.) по поводу надгробной надписи из Томиса, опубликованной Г. Точилеску в AEM, XIX, 1896 (стр. 227, № 94 и след. стр.) и находящейся теперь в археологическом музее Эфории-Суд. Все же строки 13—15 надписи остались по-прежнему спорными из-за слова αἰ[μ]αῖς определения существительного παλαμῆσιν с 14 строки. Согласно расшифровке И. Стояна, надо читать ἁγναῖς παλαμῆσιν. Однако слово ἁγναῖς не соответствует такому контексту. Ведь ἁγναῖς даже не находится на памятнике, воздвигнутом Гермогеном из Анцирана и Томиса в честь его жены Эпифании. На камне ясно видно слово αἰναῖς, объясняющее смерть отца и мужа, погребенных Эпифанией. Оба они были судовладельцами-корабельщиками, погибшими от страшной, преступной руки пиратов. В эпитафии Эпифания гордится тем, что благодаря отцу и первому мужу, которые были корабельщиками, она изъездила все моря, видела множество людей и «выросши среди муз» испытала «счастье», познала «мудрость» — школу жизни. Этот памятник Эпифании, воздвигнутый ее вторым мужем Гермогеном из Анцирана и Томиса, по технической фактуре приближается к томийскому памятнику Гермогена по прозванию Кизилиос, опубликованному автором в AnD, XVI, 1935, стр. 155 и след.

Аналогия между многочисленными лигатурами и свободными промежутками столь разительна, что мы не ошибемся, отнеся оба памятника не только к одной и той же эпохе, но и к одной и той же мастерской, существовавшей в Томисе примерно в середине III в. н.э.

TH. SAUCIUC-SĂVEANU

À-PROPOS D'UNE INSCRIPTION FUNÉRAIRE DE TOMIS

RÉSUMÉ

L'inscription funéraire de Tomis se trouvant aujourd'hui au Musée archéologique de Eforie-Sud, a été publiée par Gr. Tocilescu dans *AEM*, XIX, 1896, p. 227 et suiv., et I. Stoian a fait certaines remarques judicieuses dans *Studii clasice*, III, 1961, p. 188 et suiv.

Toutefois les lignes 13—15 de cette inscription sont encore sujettes à discussion à cause du mot αἰ[μ]αῖς attribut du nom παλαμῆσιν de la 14e ligne. La lecture faite par I. Stoian était ἁγναῖς παλαμῆσιν or, le mot ἁγναῖς ne s'accorde pas au contexte, d'autant plus que ce mot ἁγναῖς n'apparaît pas sur le monument érigé par Hermogénès l'Ancyrien et le Tomitain à la mémoire de sa femme Epiphanie.

Sur la pierre on lit clairement le mot αἰναῖς , ce qui expliquerait la mort du père et du mari d'Epiphanie, tués par des mains terribles, scélérates, des mains de pirates. Dans cet épitaphe, Epiphanie affirme en toute fierté d'avoir eu de son père et de son premier mari, armateurs tous deux, la possibilité d'avoir beaucoup vu le monde, d'avoir voyagé sur toutes les mers et « élevée parmi les Muses », « elle a eu part du bonheur » et de « la sagesse » — la routine de la vie.

Le monument d'Epiphanie élevé pour son second mari Hermogénès l'Ancyrien et le Tomitain, se rapproche beaucoup comme exécution du monument de Tomis d'Hermogénès dit Kysikios dont l'étude a été publiée par nous dans *AnD*, XVI, 1935, p. 144 et suiv.

Nous ne pensons pas nous tromper en attribuant ces deux monuments non seulement à la même époque, compte tenu de la ressemblance si frappante des nombreuses ligatures et espaces libres de l'inscription, mais aussi de considérer leur exécution dans le même atelier se trouvant à Tomis vers le milieu du IIIe siècle de notre ère.

Н. ВЛАССА

ДВЕ МОНЕТНЫЕ НАХОДКИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ПЕРИОДУ ПОСЛЕ ПРАВЛЕНИЯ АВРЕЛИАНА

РЕЗЮМЕ

В подтверждение непрерывности обитания дако-римской народности в Дакии после вывода войск Аврелиана приводятся новые нумизматические документы, найденные в двух различных пунктах Трансильвании.

При раскопках в Клуже — бывшей древней римской колонии Напока — нашли семь бронзовых монет, относящихся к периоду, последовавшему за уходом войск Аврелиана. Численно и по императорам они распределяются следующим образом; 1 — чеканки Тацита, 5 — Проба, 1 — Карина.

Бронзовая монета чеканки Диоклетиана и аналогичная монета чеканки Феодосия были найдены также в Трансильвании, а именно в Шоймушени (р-н Жибоу, Клужской обл.).

Обе находки свидетельствуют о существовании и непрерывном обитании дако-римской народности, которая знала и использовала римскую монету и после ухода из Дакии войск императора Аврелиана.

N. VLASSA

DEUX DÉCOUVERTES MONÉTAIRES POST-AURÉLIENNE DANS LA TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

La continuité d'une population daco-romaine en Dacie après la retraite d'Aurélien est à nouveau attestée par deux nouvelles découvertes numismatiques faites en deux points différents de la Transylvanie.

Dans la ville de Cluj, ancienne colonie romaine de Napoca, on a découvert à la suite de fouilles occasionnelles sept monnaies romaines en bronze de la période post-aurélienne. Par ordre chronologique des empereurs : Tacitus 1 monnaie, Probus 5 monnaies et Carinus 1 monnaie.

A Şoimuşeni (district de Jibou, région de Cluj) on a trouvés également une monnaie en bronze du temps de Dioclétien et une autre, semblable, de Theodosius I.

Ces deux découvertes confirment l'existence d'une population daco-romaine connaissant et utilisant les monnaies romaines même après l'évacuation de la Dacie par l'empereur Aurélien.

П. ДЬЯКОНУ

РЕДКИЕ И НЕИЗДАННЫЕ МОНЕТЫ НАЧАЛА ФЕОДАЛЬНОЙ ЭПОХИ, НАЙДЕННЫЕ В ПЭКУЮЛ ЛУЙ СОАРЕ И ЕГО ОКРЕСТНОСТЯХ (ДОБРОДЖА)

РЕЗЮМЕ

I. *Галица*. В 1961 г. в крестьянском дворе села Галица (р-н Адамклиси, Доброджской обл.) нашли бронзовую монету эпохи Льва VI Мудрого (882—912) (рис. 1).

II. *Пэкуюл луй Соаре*. Сначала описываются две монеты, вероятно выпущенные в 1250 г. в латинской деспотии в Морее (рис. 2).

Хотя монеты чрезвычайно плохо сохранились, некоторые элементы позволяют включить их в категорию динариев, которые Г. Шлумбергер относит к деспотии Гильома де Виллардуэна. Описанные монеты

были найдены на дунайском острове Пэкуюл луй Соаре, расположенном близ села Галица (р-н Адамклиси) в юго-западной Добродже.

Далее речь идет о серебряной, вероятно позолоченной монете, чеканенной в правление болгарского царя Г. Тертера (1279—1292) (рис. 3). Монета свидетельствует о до сих пор неизвестной чеканке на территории РНР. Надпись греческими буквами на греческом языке: —ΑΦΝΤΟΥ ΤΟΥ ΤΕΡΤΕΡΙ (sic!)—воспроизводит имя Тертера. Вероятно, первые пять букв надписи являются инициалами греческих слов или даже словом половецкого происхождения. Известно ведь, что царь Г. Тертер был родом половец. Монета была в обращении до того, как оказалась в кладе, состоявшем из 117 серебряных монет и зарытом на острове внутри крепости.

Наконец, автор описывает еще две медные монеты различной чеканки, приписываемые Г. Тертеру I. На лицевой стороне изображена монограмма Тертера с добавленными полумесяцем и звездой, а на оборотной стороне двуглавый орел с распростертыми крыльями и бюст человека. Обе монеты носят следы длительного денежного обращения. Их тип до сих пор не был известен на территории РНР.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Бронзовая монета времени Льва VI Мудрого (882—912).
Рис. 2. — Монеты середины XIII века, вероятно, времен Гильома де Виллардуэна.
Рис. 3. — Монета времени Г. Тертера I с греческой надписью.
Рис. 4. — Медная монета времени Г. Тертера I.

P. DIACONU

MONNAIES RARES ET INÉDITES DU DÉBUT DE L'ÉPOQUE FÉODALE DÉCOUVERTES À PĂCUIUL LUI SOARE ET SES ENVIRONS

(Dobrogea)

RÉSUMÉ

I. *Galița.* Dans le village de Galița (district d'Adamclisi, région de Dobrogea) on a découvert en 1961 une monnaie en bronze du temps de l'empereur Léon VI le Sage (882 – 912) (fig. 1).

II. *Păcuiul lui Soare.* On présente premièrement deux monnaies en bronze mises en circulation probablement vers 1250 dans une despotie latine de Morée (fig. 2).

Ces monnaies, bien que dans un état de conservation plus que précaire, gardent toutefois quelques éléments par lesquelles elles peuvent être rattachées aux deniers attribués selon G. Schlumberger à la despotie de Guillaume de Villehardouin. Les monnaies ont été découvertes dans l'île du Danube nommée « Păcuiul lui Soare » située à proximité du village de Galița (district d'Adamclisi) au sud-ouest de la Dobrogea.

On a découvert une autre monnaie, en argent, voire même dorée jadis, frappée sous le tzar bulgare Georges Terter (1279 — 1292) (fig. 3) faisant partie d'une émission inconnue jusqu'à présent chez nous. Dans la légende en langue et caractères grecs ΑΦΝΤΟΥ ΤΟΥ ΤΕΡΤΕΡΙ (sic !) apparaît le nom de Terter. Il est fort probable que les premières cinq lettres de la légende ne soient que les initiales de certains mots grecs ou même un mot d'origine coumane. Il est bien connu d'ailleurs, que le tzar Terter était d'origine coumane. La monnaie a circulé avant d'être enfouie et elle fut trouvée dans un trésor de 177 monnaies d'argent enterré dans la forteresse bâtie sur l'île.

Enfin, deux autres monnaies en cuivre, d'émissions différentes attribuées au tzar Terter I présentent sur l'avers le monogramme de Terter ayant en plus le croissant et une étoile et au revers une aigle bicéphale aux ailes déployées et un buste humain. Ce type de monnaies inconnues à Păcuiul lui Soare portent les marques d'une intense circulation.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Monnaie en bronze du temps de Léon VI le Sage.
Fig. 2. — Monnaies de la moitié du XIIIe siècle frappées probablement au temps de Guillaume de Villehardouin.
Fig. 3. — Monnaie du temps de Georges Terter I avec légende en grec.
Fig. 4. — Monnaies en cuivre du temps de Georges Terter I.

Т. ГЕРАСИМОВ

РУМЫНСКИЕ И БОЛГАРСКИЕ МОНЕТЫ XIV в. ИЗ НЕКРОПОЛЯ БЛИЗ СЕЛА НЕГОВАНОВЦИ
(обл. Видин, НР Болгария)

РЕЗЮМЕ

Близ села Негованoвци находится фракийский курган, служивший небольшим некрополем в I в. н.э. и гораздо позже — в XIV в. большим могильником.

В десяти из 86 вскрытых погребений некрополя XIV в. около скелетов нашли монеты. Семь из них — серебряные дробные монеты,

выпущенные господарем Валахии Владиславом Влайку (1364 —1376) (рис. 1/1—6), а остальные три — медные монеты, выпущенные болгарским царем Иваном Срацимиром (1360—1396) (рис. 2/1—3).

Находка румынских монет к югу от Дуная объясняется товарообменом.

Автор дает подробное объяснение каждого экземпляра в отдельности и выявляет новые элементы иконографического характера.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Медные монеты, выпущенные болгарским царем Иваном Срацимиром и найденные в некрополе в НегованоВци (обл. Видин, НР Болгария).

Рис. 2. — Найденные в погребениях в Негованoвци (обл. Видин, НР Болгария) дробные серебряные монеты, выпущенные господарем Валахии Владиславом Влайку.

T. GHERASIMOV

MONNAIES ROUMAINES ET BULGARES DU XIVe SIÈCLE DANS LA NÉCROPOLE PROCHE DU VILLAGE DE NEGOVANOVŢÎ (RÉGION DE VIDIN, R. P. DE BULGARIE)

RÉSUMÉ

A proximité du village de Negovanovţî se trouve un tumulus thrace qui a servi comme nécropole, assez réduite au IIe siècle, mais qui beaucoup plus tard, au XIVe siècle, fut très développée.

Des 86 tombes fouillées appartenant à la nécropole du XIVe siècle, dix contenaient des monnaies.

A l'inventaire, sept étaient des monnaies divisionnaires en argent frappées sous le voïvode de Valachie Vladislav-Vlaicu (1366 — 1376) (fig. 1/1 — 6) ; quant aux trois autres, en cuivre, elles appartenaient au tzar bulgare Ivan Sratzimir (1360 — 1396) (fig. 2/1 — 3).

La présence des monnaies roumaines au sud du Danube s'explique par les échanges commerciaux entre ces deux régions.

Pour chaque exemplaire à part, on donne une description détaillée en soulignant les éléments d'ordre iconographique nouveaux.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Monnaies divisionnaires en argent frappées sous Vladislav-Vlaicu, voïvode de Valachie, découvertes dans les tombes de Negovanovţî (région de Vidin, R. P. de Bulgarie).

Fig. 2. — Monnaies en cuivre frappées sous le tzar bulgare Ivan Sratzimir déconvertes dans la nécropole de Negovanovţî (région de Vidin, R. P. de Bulgarie).

E R A T Ă

la pagina:	in loc de:	se va citi:
226, nota 8	Miso	Mioc
254, nota 22	r. 5.	n. 5.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI R.P.R.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI, GH. ŞTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae 1", 67 p.+1 pl., 3,25 lei.

EM. CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle** „Bibliotheca Historica Romaniae, 3", 104 p. + 8 pl., 7,25 lei.

. * . **Arheologia Moldovei**, vol. II—III, 530 p., 65 lei.

. * . **Materiale şi cercetări arheologice**, vol. VIII, 808 p. + 16 pl., 111 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna** „Biblioteca de arheologie IV", 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

. * . **Studii şi comunicări. Arheologie — Istorie — Etnografie**, IV (Muzeul Regional Alba Iulia), 312 p. + 25 pl., 18,70 lei.

D. BERCIU, **Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina ultimelor cercetări** „Biblioteca de arheologie V", 594 p. + 15 pl., 80 le.

FLOREA BOBU FLORESCU, **Monumentul de la Adamklissi. Tropaeum Traiani**, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, 748 p. + 7 pl., 75 lei.

IORGU STOIAN, Tomitana, **Contribuţii epigrafice la istoria cetăţii Tomis**, „Biblioteca de arheologie VI", 384 p., 48,60 lei.

VITRUVIU, **Despre arhitectură**, „Scriitori greci şi latini", trad. G.M. Cantacuzino, Traian Costa, Grigore Ionescu, 487 p., 25 lei.

Revista apare de 4 ori pe an.
Prețul unui abonament este de 60 lei.
În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.
Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin :

CARTIMEX
Căsuța poștală 134—135
București
R.P. ROMÎNĂ

sau prin reprezentanții săi din străinătate.

S.C.I.V., anul XV, nr. 2, aprilie—mai, p. 161—296.

456 — I.P. „Informația" 43828 Lei 15